

1838

Универзитет у Београду

Филозофски Факултет

Одељење за историју

Мастер рад

**Чехословачка у часопису *Нова Европа*
1920-1938**

Ментор:

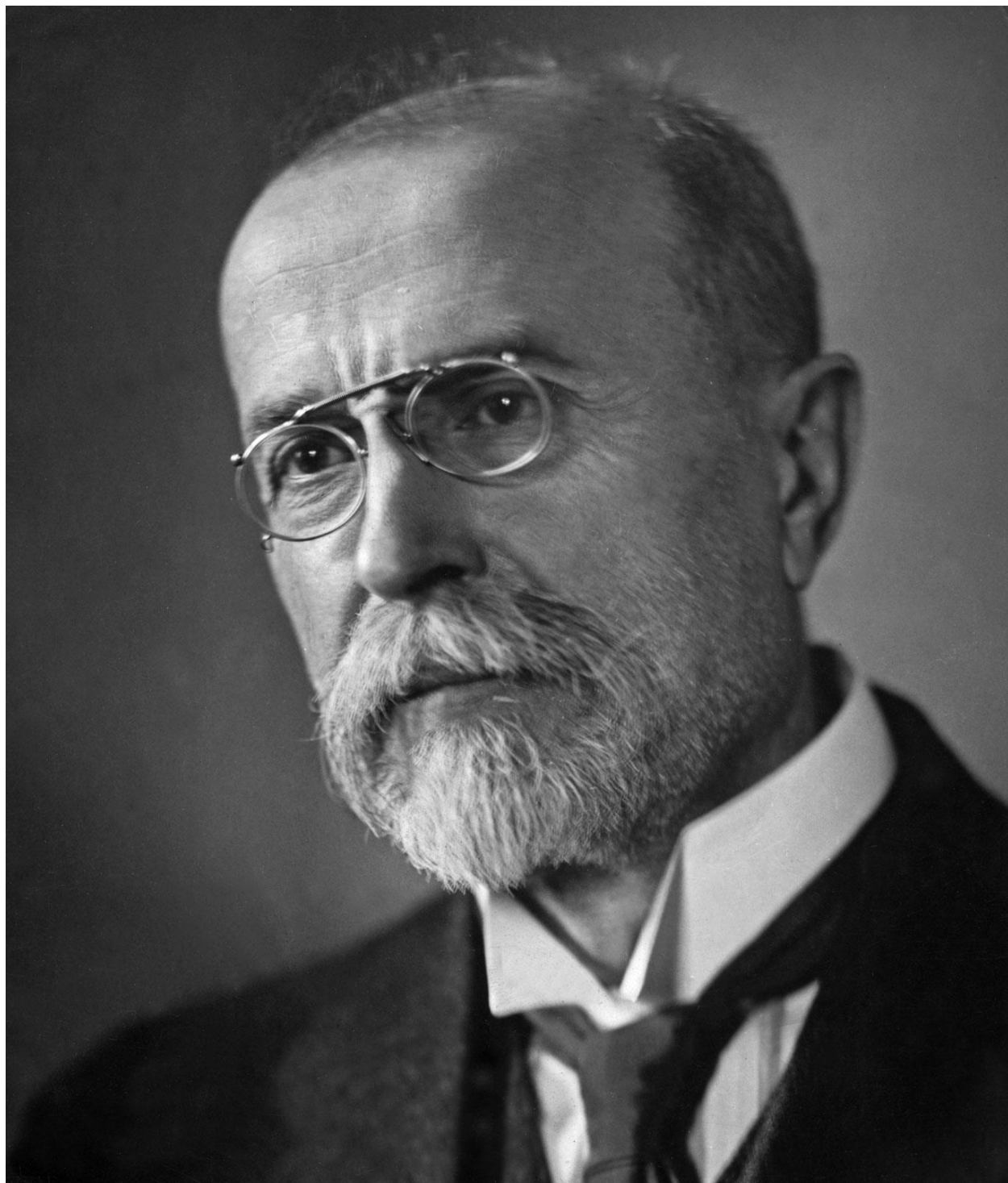
Проф. др Мира Радојевић

Студент:

Никола Пушкаров

ИС 20/0012

Београд, 2021.

Томаш Гарриг Масарик

Демократија није само начин управљања, нити нешто што је записано само у уставу; демократија је поглед на живот који се састоји из вере у људска бића, у човечанство... нема поверења без љубави, и нема љубави без поверења. Већ сам рекао да је демократија једна дискусија. А права дискусија је могућа само уколико људи верују једни другима и само ако се труде да у потпуности пронађу истину.

- Томаш Масарик

Садржај

Предговор.....	6
1 УВОД	
Три <i>Нове Европе</i> – три личности.....	12
• 1.0. Ситон-Вотсонова <i>The New Europe</i> и њен значај.....	13
• 1.1. Масарикова <i>Нова Европа</i> и словенско стајалиште.....	21
• 1.2. <i>Нова Европа</i> Милана Ђурчина.....	29
2 ЧЕХОСЛОВАЧКА И ЈУГОСЛАВИЈА	
• 2.0. Политички односи краљевине Југославије и републике Чехословачке.....	37
• 2.1. Културне везе Чехословачке и Југославије.....	43
• 2.2. Сличности и разлике: југословенско и чехословачко искуство са националним мањинама.....	48
3 “ЧЕХОСЛОВАЦИ И МИ”: НОВА ЕВРОПА О ЧЕХОСЛОВАЧКОЈ 1920-1929	
• 3.0. “Наши академци у Прагу”.....	61
• 3.1. Масариков национализам, Чехословаци у Југославији и Чехословачко и југословенско соколство.....	62
• 3.2. Масарик према социјализму.....	66
• 3.3. Велесајмови у Чешкословачкој републици.....	68
• 3.4. “Чехословаци и ми”.....	70
• 3.5. Словени у Новој Европи.....	72
• 3.6. Председник Масарик.....	75
• 3.7. Чешкословачко културно јединство.....	76
• 3.8. Чешки реализам.....	78
• 3.9. Праг као културно средиште Словенства.....	80
• 3.10. Трговинске везе између краљевине Југославије и републике Чехословачке.....	82
• 3.11. Проблем малих народа и њихова улога у новој Европи.....	83
• 3.12. Југословенска омладина у Прагу, пре двадесет година.....	85

4 МАСАРИК ВОДИ: 1930-1937

- 4.0. Жилијен Банда о Масарику (један вођ који није затајао)..... 89
- 4.1. Масарик о могућности рата.....90
- 4.2. Два председника: Масарик и Хинденбург..... 92
- 4.3. Мештровић у Прагу..... 93
- 4.4. Масарик води..... 94
- 4.5. Чехословаци и средња Европа..... 95
- 4.6. Чеси и Југословени..... 97
- 4.7. Словенство и Чеси (из успомена старог слависте).....99
- 4.8. Струјања у савременој чешкој филозофији..... 101
- 4.9. Поглед на савремену чешкословачку књижевност.....103
- 4.10. Чешка музичка уметност после Рата..... 107
- 4.11. Немоћ чешког фашизма..... 109
- 4.12. Смрт Т.Г. Масарика..... 111

5 ЧЕХОСЛОВАЧКА КАО УЧИТЕЉ: 1938.

- 5.0. Критични дани Чехословачке..... 113
- 5.1. Питање Судетских Немаца у Чешкословачкој републици..... 115
- 5.2. Масарик у Енглеској и Масарик и Југословени.....117
- 5.3. Чему нас учи судбина Чешкословачке..... 121

6 УМЕСТО ЕПИЛОГА: У ОДБРАНУ ЧЕХА

- 6.0. И Чешкословачка..... 124
- 6.1. У одбрану Чеха.....125

Закључак..... 127

Summary..... 130

Литература и извори..... 132

Предговор

Стварање уједињене југословенске државе крајем 1918. године срушило је готово преко ноћи, или је тек тежило да сруши, све дотадашње међе и баријере између јужнословенских народа, цртане интересима туђих царстава. Тамо где су некада биле границе сада су требали да пролазе нови путеви, ту су требала бити средишта нове државе која је уједињењем добила добар географски положај, добру прилику за развој али и море проблема које је тек требало решавати: јер, и обратно, где су некада била средишта и путеви, сада су ту биле нове границе; учаурени свет древне Хабзбуршке монархије, на чијим основама почива средња Европа, нестајао је пред очима њених дојучерашњих житеља, издељених новим границама. Изузев тога, неједнак степен развијености области, верске, националне и културне различитости, све је то сада требало повезати, изједначити и зближити под новим окриљима. За разлику од Хабзбуршке монархије, која од кад постоји успешно почива и профитира на различитостима, која сем саме династије Хабзбурга нема у себи ништа уједињујуће и обавезујуће, њене државе наследнице – и то се не сме изгубити из вида – своја итекако мултиетничка друштва, своје етничке мозаике управо теже да изједначе, нивелизују, да их уједине идеолошки, политички, економски - односно, у свим оним аспектима на којима почива једна модерна национална држава. У конкретном југословенском случају, требало је повезати *три племена једног народа* – Србе, Хрвате и Словенце, зближити их културно, политички, и привредно. Био је то тежак и захтеван задатак. Политичке елите нове државе нису могле снаге да тај задатак успешно остваре. Прва је Југославија читав свој двадесетогодишњи период постојања утрошила на бескрајне и беспоштедне политичке борбе, национална трвења, на питања како би требало осмислити државу јужних Словена. Правац у којем се ишло прекинут је нагло несрећним априлском ратом 1941. и дезинтеграцијом земље.

Овај је турбулентан период дао неколико решења о организацији државе, стварању државне идеологије. У константним сукобима није могло доћи до коначне идеолошке опредељености – ишло се од племенског партикуларизма до интегралног југословенства. Интегрално југословенство је практично одбачено након марсејског атентата 1934; након

1939 и стварања бановине Хрватске идеја племенског партикуларизма коначно односи превагу и она је доминантна све до 1941, када прва Југославија трагично нестаје у вихору рата.

У таквим околностима радио је двадесетак година, колико је трајала и југословенска краљевина, часопис *Нова Европа* чији је уредник био панчевачки песник Милан Ћурчин. Овај часопис, базиран на свом лондонском узору *The New Europe* који је излазио за време Првог светског рата, био је сав прожет либерализмом британског типа, космополитизмом, интелектуализмом, и, што је најважније – интегралним југословенством. Био је то можда и једини лист суштински југословенске оријентације, чија је идеолошка основица од почетка до краја била прожета југославизмом и словенством. Па ипак, и поред тога, *Нова Европа* се по много чему разликовала својим ставовима од званичне интегралистичке политике у Југославији, каква је постојала за време диктатуре 1929-1934. Постоји разлог зашто је *Нова Европа* излазила у Загребу, а не рецимо у Београду; Ћурчин је сматрао, инспирисан мишљењем свог узора Роберта Ситона-Вотсона, да центар југословенске државе треба да буде западнији и “културнији” Загреб, а не Београд. Не тако ретко су Ћурчин и Вотсон долазили у сукобе са Београдом, са чијим начином вођења земље се нису слагали; нарочито је Вотсон био омражен у београдској штампи. Само име часописа – *Нова Европа* – носило је са собом тежину и идеолошки значај. Била је то нова Европа настала на крвопролићу рата, који је срушио стара, угњетачка царства; нова Европа заснована на либерализму, демократским начелима, просвећености, слободи, националном самоопредељењу, вери у бољу будућност.

Основну тему овог мастер рада представљају чехословачке теме у часопису *Нова Европа*. Зашто чехословачке? Република Чехословачка је била једна од држава пријатељица краљевине СХС и доцније Југославије; однос Југославије и Чехословачке био је сав у духу пансловенства; те две државе су делиле доста тога заједничког. Између осталог, обе су баштиниле традицију ослобођења од клерикалне, угњетачке Аустроугарске царевине; обе су баштиниле слободарски пансловенски дух, оличен у соколској организацији; обе су својим војно-политичким савезом *Мале Антанте* играле кључну улогу у организацији и одбрани *нове Европе*. Стога не треба ни да чуди зашто је часопис попут Ћурчинове *Нове Европе* тако релативно често писао о Чехословачкој и чехословачким темама.

Чехословачка је била држава на коју се требало у сваком погледу угледати; она је била економски снажна, индустријски развијена земља, њена млада демократија је почивала на сигурним ногама; њен оснивач, професор Томаш Масарик био је угледна, респектабилна личност вредна најдубљег поштовања. Чехословачка је била све оно што је, по Ћурчиновој *Новој Европи*, Југославија требала да буде.

Вредност овог мастер рада може бити у покушају да дубље истражи и разуме чехословачко-југословенске односе кроз призму једног часописа, и уопште, кроз призму периодике. Штампана свакако представља једно од бољих средстава за разумевање друштва и његових ставова, па стога њено проучавање представља кључан задатак. Основни задатак овог мастер рада је да на концизан начин читаоцу предочи на које су све начине Чехословачка и Чехословаци представљани у *Новој Европи*, као и основну тематику кроз коју су спомињани. Такав задатак захтева једну дозу припреме и додатног објашњења, па ће се овај рад, поред свог основног задатка, покушати да пружи и један шири контекст неопходан за разумевање основне теме, а пре свега општи преглед политичких, културних и других односа Чехословачке и Југославије, као и предисторију часописа *Нова Европа*, њене узоре и утицаје, као и саму личност њеног уредника Милана Ћурчина, као човека који својим радом готово самостално креирао политику овог часописа.

Вредност овог рада може бити и у томе што он покушава да једну уску и саму по себи ограничену тему смести у један далеко шири политички, друштвени и географски контекст средње Европе, њених народа, њених идеја и њених друштвених одлика. Јер, како се то веома често испостави када се истражује нека засебна тема у средњеевропском оквиру – њено успешно и темељно истраживање постаје практично немогуће без повезаности и додира са другим темама у истом оквиру, темама које се надовезују и допуњују једна на другу, разноврсне и јединствене, а опет тако сродне и културолошки повезане, баш као што су такви и сами народи средње Европе. Ништа на том простору није само за себе, све се утапа једно у друго.

Што се тиче чланака из *Нове Европе*, читав трећи, четврти и пети део овог рада посвећени су њима. Ти чланци за мене представљају својеврсне минијатуре – појединачни делови једне шире приче, калеидоскоп средњеевропске историје. Свака од тих минијатура носи неку своју посебну причу, а опет је незаобилазан део исте целине – личности се

константно понављају и преплићу, а централна личност је велики Томаш Масарик, који над свим тим, па и над овим радом, лебди као какав невидљиви дух. Историја међуратне Чехословачке јесте заправо прича о Масарику.

Трудио сам се да овај мастер рад обликујем тако да његов кључни део и основна тема – чехословачке теме у *Новој Европи* – буду у извесној мери једна основица, средство помоћу којег југословенско-чехословачки односи могу бити посматрани кроз једну другачију призму. Желео сам да оно што стоји иза те основице проширим и пружим увид у читаву сложену позадину која стоји иза ње – политичка и културна сарадња две државе, предисторија *Нове Европе* и њени утицаји, осврт на Масарика као оца чехословачке нације и идеолошког сарадника Ситона-Вотсона, а самим тим и Ћурчина. Искрено се надам да сам у тој намери и успео. У том случају *Нова Европа* престаје да буде само пуко име једног часописа: она постаје једна идеја.

О *Новој Европи* се раније већ писало; 2010. објављен је један зборник радова¹ који садржи десетине научних радова посвећених текстовима и темама објављених током двадесет година рада редакције. О чехословачким темама, међутим, ту наилазимо на само један чланак посвећен Масарику; једна свеобухватна, опширна тема још није написана. Културна размена између Југословена и Чехословака у међуратном периоду, обимна и разноврсна, налази места и на страницама *Нове Европе*, и као таква заслужује једно темељно, детаљно истраживање. Поред овог зборника, ваљало би споменути још и *Библиографију Нове Европе*, коју је приредила Марија Циндори-Шинковић.²

Архивска грађа о *Новој Европи* је релативно обимна и подељена је у две целине. Прва целина се састоји од грађе која се налази у Националној и свеучилишној библиотеци у Загребу (НСБ). Та грађа се састоји од обимне кореспонденције, преко 7.000 писама и прилога намењених *Новој Европи*, што објављених, што необјављених. Ту су и приватна писма Милана Ћурчина, различити документи везани за парнице и приватне тужбе. Друга целина налази се у Архиву Југославије у Београду под сигнатуром АЈ-344, и она је, колико

¹ *Нова Европа 1920-1941: Зборник радова*. Недић, М., Матовић, В., (Ур.). Београд: Институт за књижевност и уметност, 2010.

² Циндори-Шинковић, Марија, *Нова Европа 1920-1941; Библиографија*. Институт за књижевност и уметност, Београд, 2010.

ми је познато, необрађена и несистематизована; састоји се од укупно седам кутија материјала везаног за рад издавачког предузећа *Нова Европа*. У питању су приватна и пословна писма, финансијске књиге издавачког предузећа, разне белешке и фотографије. Нажалост, током писања овог рада нисам имао прилике да се упознам са наведеном грађом и да је подробније прегледам; нисам био у могућности да отпутујем у Загреб, нити да макар прегледам грађу у Архиву Југославије, и то првенствено због тренутне епидемиолошке ситуације. Свако будуће детаљно истраживање ове конкретне теме мораће свакако да рачуна на ову грађу.

При изради овог мастер рада трудио сам се да, поред *Нове Европе*, као и већ наведених *Зборника* и *Библиографије Нове Европе*, користим што разноврснију литературу, како на српском, тако и на чешком и енглеском језику, али и осталу периодику. За истраживање културних и политичких односа Чехословачке и Југославије од значајне помоћи били су ми чешки листови *Lidove Noviny* и *Pritomnost*. Интересујући се за лик и дело Роберта Ситона-Вотсона, значајне податке пронашао сам у заједничком делу његових синова Хјуа и Кристофера Вотсона, оба историчара, под насловом *The Making of a New Europe. R. W. Seton-Watson and the Last Years of Austria-Hungary*.³ За личност и дело Томаша Масарика користио сам првенствено његово дело *Борба за самоодређење: Нова Европа и словенско стајалиште*, као и знамениту књигу Карела Чапека *Разговори са Масариком*. За политичке односе Чехословачке и Југославије од велике помоћи ми је било неколико књига, пре свега *Мала Антанта 1919-1938: њене привредне, политичке и војне компоненте* од чешког историчара Здењека Сладека, као и *Мала Антанта 1920-1938* Милана Ванкуа. За податке о чехословачко-југословенској лиги користио сам дипломски и мастер рад младе чешке историчарке Катерине Коларове *Kapitoly z dějin Československo-jihoslovanské ligy* и *Československo-jihoslovanská revue: bibliografie a komentovaná analýza*. Најзад, за питање националних мањина у Чехословачкој и Југославији – тема која ме већ дуго интересује – користио сам неколико одличних књига: *Деца царева, пасторчад краљева* од Зорана Јањетовића, *Hungarians in Vojvodina* од Enikő A. Sajti, *Czechoslovakia before Munich ; the German minority problem and British appeasement policy* од Brügel, J. W. За питање мађарске мањине користио сам са опрезом *From Trianon to the first Vienna*

³ *The Making of a New Europe. R. W. Seton-Watson and the Last Years of Austria-Hungary*, H. Seton-Watson and C. Seton-Watson (Seattle: University of Washington Press, 1981).

arbitral award : the Hungarian minority in the first Czechoslovak Republic : 1918-1938 од Charles Wojatsek. Кажем опрезно, јер сам нашао да је књига прилично промађарски оријентисана, па сам био приморан да пажљиво изводим закључке.

Захваљујем се своме ментору др Мири Радојевић на великој указаној помоћи, смерницама и пријатељским саветима, као и срдачном и професионалном особљу библиотеке одељења за историју Филозофског факултета у Београду, библиотеке Матице Српске у Новом Саду и Народне библиотеке Србије у Београду. Најзад, захваљујем се мојој вољеној Викторији за сву пружену подршку и мотивацију, разумевање и стрпљење.

1

УВОД

Три Нове Европе – три личности

Ово уводно поглавље заправо представља један тематски додатак главној целини, која ће касније бити јасно представљена, а који је неопходан да би се разумела југословенска Нова Европа, њени циљеви, узор, као и значај чехословачке тематике у часопису, идеолошка улога коју је она играла. Дакле, пре него што се можемо упустити у истраживање чехословачких тема у часопису, потребно је прво објаснити три значајне ставке: шта је то што је на Нову Европу утицало као узор и инспирација, каква је ту била улога великог Масарика – оца чехословачке нације, и најзад, најосновније питање – ко је био Милан Ћурчин и како је основана загребачка Нова Европа?

Све те три ставке повезује тај исти појам – *Нова европа*. Нова Европа (*The New Europe*) је био назив оригиналног часописа који је излазио у Лондону од 1916. до 1920. године под будним оком Роберта Ситона-Вотсона, Ћурчиновог великог узора, пријатеља и сарадника. Југословенска Нова Европа директан је настављач лондонске *The New Europe*: и по имену, а и по идеолошким убеђењима. Ситон-Вотсон је био једна занимљива и комплексна личност и о њему би се штошта могло рећи: активан новинар, публициста, историчар, човек понекад опречних, контрадикторних мишљења, која је умео да мења са временом што је и сам признавао када су га оптуживали за контрадикторност. Али и човек неуморне снаге и енергије који је радио темељно и предано у свом публицистичком послу.

Нова Европа је био назив и чувеног Масариковог памфлета *Нова Европа и словенско стајалиште*, написаног током Масариковог боравка у Русији за време рата (и револуције у Русији!), тачније у Петрограду, Москви и Кијеву. Овај памфлет представља Масарикову визију будућег уређења Европе након рата; како се овај рад првенствено бави

чехословачким темама, а и о самом Масарику ће касније бити много више речи, било би потребно споменути, у општим цртама, ово дело, као и сам лик Томаша Гарига Масарика, оца чехословачке нације, и његове активности током Првог светског рата.

Најзад, остаје да се да увид и у стварање и развој листа *Нова Европа* под Ђурчиновим уредништвом, као и нешто о лику и делу самог Ђурчина, о његовом књижевном делу, публицистичком и културном раду, пошто смо претходно нешто рекли о његовим узорима и сарадницима – Масарику и Вотсону. Овај одељак бавиће се у неку руку и критиком Ђурчиновог књижевног дела: можда таква анализа представља један добар и јединствен начин да се разуме његова личност и његове склоности.

1.0. Ситон- Вотсонова *The New Europe* и њен значај

Први број *Нове Европе*, часописа за друштвена питања, изашао је 16. септембра 1920. године у Загребу. Његов издавач и уредник био је Милан Ђурчин, књижевник, публициста, књижевни критичар, и по свему изузетно занимљив као интелектуалац и као културни радник. Студирао је славистику и германистику; у младости је писао поезију, а касније се, због свог одличног познавања неколико страних језика бавио преводачким радом. За време Првог светског рата боравао је у Лондону као близак сарадник Југословенског одбора; боравак у Великој Британији, те познанства која је тамо стекао умногоме су одредили његов доцнији културни и издавачки рад. Боравивши у Лондону, остварио је значајно пријатељство са Робертом Ситон – Вотсоном (Robert William Seton-Watson), британским политичким активистом и историчарем. Потребно је нешто опширније рећи овој занимљивој личности, неуморном путнику, великом интелектуалцу и истраживачу, да би се разумели утицаји и почеци југословенске *Нове Европе*. Јер, југословенска *Нова Европа* наставља тамо где Вотсонова *The New Europe* стаје.

Познат још и под псеудонимима *Scotus Viator* и *Rubicon* под којима је често објављивао чланке, Вотсон је био велики љубитељ историје централноевропских народа, Мађара, Чеха и јужних Словена, а учио је чешки, мађарски и српскохрватски језик. У Лондону је водио један потпорни фонд за помоћ српској војсци и избеглицама, а заједно са Томашом Масариком уређивао лист *Нова Европа* (*The New Europe; A Weekly Review of Foreign Politics*), који је излазио од 1916. до 1920. године. Учествовао је у припреми Тријанонског

споразума, као велики стручњак за прилике у Аустроугарској и југоисточној Европи; док је у државама Мале Антанте био изузетно цењен и поштован, у Мађарској је запамћен *као гробар историјске Мађарске*.⁴

Са приликама у централној и источној Европи Сетон-Вотсон се по први пут упознао још 1905. када је посетио Аустроугарску у намери да у Бечу истражи и напише једну историју хабзбуршког царства од времена Марије Терезије. Вођен својим истраживањима, посетио је Мађарску, за коју је још тада гајио значајне симпатије; па ипак, његова загрејаност је убрзо значајно спласнула. Била је то изборна година у земљама круне Светог Стефана; У тим приликама Вотсон је из прве руке могао да се упозна са неправичним поступцима Мађара према осталим народима у Угарској краљевини; нападним покушајима мађаризације и општим обесправљивањима. У Новом Саду је 1906. упознао др Милана Савића, секретара Матице Српске, који му је нешто доцније доставио један писмени извештај о српским приликама и притужбама у угарској краљевини, општој мађаризацији и наметању мађарског језика, нарочито међу образованим, национално свесним круговима, српском чиновништву у служби Мађарске.⁵ Осим тога, посетио је и Трансилванију, Словачку и Хрватску. Боравећи у Словачкој, могао је само тужно да примети како за све време свог дборавка тамо није упознао ниједног Словака, већ само Мађаре. У Хрватској је имао прилике да се упозна са помало сложеном политичком ситуацијом, саставши се, између осталих, и са Стјепаном Радићем и Богданом Медаковићем. Његове симпатије добили су Словени у Монархији, Срби, Хрвати и Словаци, а такође и Чеси. Једном речју, постао је славенофил, а његове симпатије биће учвршћене у наредној деценији када ће, током великог рата, његов ангажман за словенску еманципацију и национално самоопредељење добити пун замах.⁶ Уосталом, како је сам доцније рекао:

⁴ *Нова Европа 1920-1941: Зборник радова. Недић, М., Матовић, В., (Ур.)*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2010, 17.

⁵ *The Making of a New Europe. R.W. Seton-Watson and the Last Years of Austria-Hungary*, H. Seton-Watson and C. Seton-Watson (Seattle: University of Washington Press, 1981, pp 39.

⁶ Hanak, Harry. "The New Europe, 1916-20." *The Slavonic and East European Review*, vol. 39, no. 93, 1961, 371-372.

*The Southern Slavs, and, it should be added, the Bohemians, are our natural allies, as the intermediaries between Britain and Russia, between Britain and the great Slavonic world of thought and politics which is at last slowly coming more nearly into our ken. If we abandon them, we deliberately turn our back upon the future and renounce the principles of justice, liberty and nationality in favour of those motives of racial dominance and strategic 'grab' which inspire the German and Hungarian authors of this war (Јужни Словени, и, треба додати, Чеси, су наши природни савезници, као посредници између Британије и Русије, између Британије и великог словенског света мишљења и политике, који коначно улази ближе у наш видокруг. Уколико их напустимо, ми онда okreћемо леђа будућности и одричемо се принципа правде, слободе и националитета у прилог мотива расне доминације и стратешког захватања који инспиришу германске и мађарске творце овога рата.)*⁷

У словенству Ситон-Вотсон дакле види значајног савезника Британије, посредника између Британије и Русије, природног савезника против германског империјализма. И не само то: у словенству он такође види једну огромну снагу, један велики стваралачки потенцијал који ће преобразити нову послератну Европу на принципима слободе, правде и самоопредељења.

У ту сврху Вотсон сарађује у Лондону са проponentима словенског самоопредељења, Чехословацима и Југословенима. На његову иницијативу Томаш Масарик долази на место професора славистике на King's College у Лондону. Живо се ангажује у Српском потпорном фонду, чији је оснивач и секретар; овај је фонд током свог ангажмана успео да прикупи преко милион фунти стерлинга за болесне и рањене и Србији. Заједно са својим пријатељима и сарадницима, међу којима је и чувени археолог и историчар сер Артур Еванс протестује против тајног Лондонског уговора од 26. априла 1915.⁸ И наравно, његово оснивање и и рад у листу *The New Europe*, о чему ће ускоро бити више речи.

Мада у почетку није нарочито симпатисао политику Краљевине Србије, будући мишљења формираног вестима о убиству краља и краљице 1903. које је за њега, као доброг британског либерала, било сасвим варварско, балкански ратови 1912. и 1913, као и рат Аустроугарске против Србије и оно што је њему претходило оставили су позитиван

⁷ Писмо Ситон-Вотсона Times-у, 24. април 1915.

⁸ *The Slavonic and East European Review*, 373.

утисак на Вотсона. Он је 1912. посетио управо ослобођене крајеве Старе Србије, Куманово, Прилеп, Битољ и Охрид. Тамо је нашао да је држање српске војске било веома дисциплиновано и узорно, а сазнао је и за велике злочине арнаутских ирегуларних трупа у саставу османске војске над хришћанским становништвом.⁹ Био је забринут такође и међусобним неповерењем Срба и Бугара. Мада је све више симпатисао Србију у њеном сукобу са Аустро-Угарском, који је претио да се претвори у рат, Вотсон је, све до почетка рата био присталица тријалистичког уређења Аустро-Угарске, верујући у еманципацију јужних Словена у Монархији. Рат против Србије, суров и бруталан, као и насиље Монархије над српским становништвом разбило је његове илузије. Иако је напустио своје ставове о одржању Хабзбуршке монархије, окренувши се уједињењу јужних Словена ван њених граница, ипак је као центар будуће југословенске државе више замишљао Загреб него Београд; у својим англосаксонским предрасудама он Хрвате види као више западније и тиме *цивилизоване* од Срба, а Србију као балканску државу испуњену корупцијом и оријентализмом.¹⁰

Још пре почетка рата 1914. Сетон-Вотсон се, поучен својим искуствима са путовања, водио мишљу да у Лондону оснује један лист који би се бавио питањима и проблемима мањих европских народа, нарочито оних на простору аустроугарске монархије. Нема сумње да га је на тај подухват подстакао Масарик.¹¹ Овај лист је првобитно требало да носи назив *The European Review*. Али је почетак рата обуставио сваку планирану сарадњу и пројекат је стао. Када је Масарик 1915. стигао у Лондон код Вотсона, ствари су се помериле са мртве тачке. Пројекат није смео да стане због рата; управо супротно, рекао је Масарик Вотсону, *сада нам је најпотребнији*.¹²

Био је то обиман и значајан пројекат који је захтевао много мукотрпног рада. Финансијских средстава је било недовољно; ратне прилике отежавале су прикупљање сарадника за лист; сам Ситон-Вотсон се прибојавао да ће бити послат негде на административну службу у војсци. Убрзо је медицински проглашен као неспособан за војну службу – уместо тога намештење је пронашао у *Intelligence Service*, одакле ће, као

⁹ *The Making of a New Europe*, pp 93-94.

¹⁰ Милош Ковић, “Роберт Вилијам Ситон-Вотсон у загребачкој *Новој Европи*”, у *Нова Европа 1920-1941: Зборник радова*. Недић, Матовић (ур.), 84-87.

¹¹ *The Making of a New Europe*, pp 97.

¹² *The Slavonic and East European Review*, 370.

добар познавалац српских прилика, промовисати Србију у британској пропаганди (Kosovo Day). Уследило је оснивање Српског друштва Велике Британије (The Serbian Society of Great Britain) које је радило на промовисању односа са Србијом и осталим јужним Словенима, као и јачању веза Србије, Југословена и савезника.¹³ Уопште, као стручњак за подручје Хабзбуршке Монархије, нарочито угарске краљевине, он сада објављује све оно што је у протеклој деценији на својим путовањима прикупио и забележио. Веома је значајно његово дело *German, Slav and Magyar: A Study in the Origins of the Great War*.¹⁴ У овој књизи Ситон-Вотсон разлаже политичко стање у Монархији анализирајући понаособ *three races of Austria-Hungary* – три расе Аустроугарске монархије: Словене, Мађаре, и Немце, са једним посебним освртом на Србе и Србију и њихову супротстављеност Аустроугарској. Одељак о Мађарима покрива веома детаљно програм мађаризације у земљама круне Светог Стефана и објашњава пројекта мађарске политичке нације који је ишао на штету не-мађарских народа. Ситон-Вотсон режим у Мађарској описује као цензорски, полицијски, ограничених слобода, са константном тежњом да се оне не-мађарским народа ограниче и да се они тако присиле да приступе мађарској нацији.¹⁵ Србија је, вели Вотсон, капија ка истоку, и тиме главна мета германско-угарског империјализма у његовој тежњи да овлада трасом Берлин – Багдад. Због тога Вотсон излаже британском читаоцу неопходност стварања велике уједињене јужнословенске државе као бране германском продору на исток.¹⁶

У исто време, упоредо са овим објављивањима, радило се и на оснивању *The New Europe*. Ситон-Вотсон је заједно са својим пријатељима и сарадницима Роналдом Бароусом, директором *King's College*-а, Викамом Стидом, новинаром и историчарем, и Фредериком Вајтом, чланом парламента, радио на припреми листа. Учествовали су наравно и неизбежни Томаш Масарик, као и чланови Југословенског одбора са којима се Ситон-Вотсон спријатељио, а међу којима је био и Милан Ћурчин. Масарик је обезбедио значајан део средстава неопходних за завршетак припрема и пуштање у рад. Први број *The New*

¹³ *The Making of a New Europe*, pp 172-175.

¹⁴ R.W. Seton-Watson, *German, Slav and Magyar: a Study in the Origins of the Great War*. London, Williams and Norgate: 14 Henrietta Street, Covent Garden, W.C., 1916.

¹⁵ *Ibid*, 36-47.

¹⁶ *Ibid*, 48-51.

Europe је изашао 19. октобра 1916. године, представивши свој задатак поднасловом *A Weekly Review of Foreign Politics*; на насловној страни налазио се мото *Pour la Victoire Integrale*.¹⁷ У уводнику првог броја, под истоветним насловом *The New Europe*, била су представљена основна начела овог новог листа. Истакнута је потреба о сарадњи публициста из свих савезничких земаља, која би уско пратила политичку сарадњу, да би се на тај начин оформило добро информисано јавно мњење по свим питањима која се тичу будућности Европе. Најзад, истакнуто је да само *интегрална* победа може осигурати трајан мир у Европи, смањење наоружања, промовисање права нација и правног поретка, као и еманципацију народности потчињених германско- угарском империјализму, који тежи да те народности потчини концептом *Mitteleuropa*-е и оствари свој главни циљ Берлин-Багдад.¹⁸

Мада су већ први бројеви Нове Европе изазвали бројне позитивне критике својим ангажованим текстовима, разноврсним чланцима о разним деловима Европе, као што су Пољска, Румунија, словенске земље у Аустроугарској, нашла су се већ и прва негодовања, у овом случају са италијанске стране. *Giornale d'Italia* се изражавао врло неповољно о *The New Europe*, али и о неким закључцима са седнице Српског друштва Велике Британије одржане дан након изласка првог броја, који су тежили да изједначе италијанске и словенске интересе на Јадрану. Италија је зазирала од српских и југословенских аспирација на Јадрану. Тиме су изазване бројне полемике у британској и италијанској штампи. Један италијански коресподент је написао како су Хрвати и Словенци само *словенско оруђе у рукама Аустрије*, а Рафаело Пиколи, професор италијанистике на Кембриџу, описао је Ситона-Вотсона *као јединог Енглеца који је пре рата држао изразите анти-италијанске, анти-српске и про-аустријске ставове (the only Englishman who can boast of a thoroughly anti-Italian, anti-Serbian and pro-Austrian record in his writings before the war)*.¹⁹ Ситон-Вотсон се на те оптужбе бранио објашњавајући да се велики број Хрвата и Словенаца бори на страни савезника, у добровољачким јединицама формираних у руском заробљеништву. Одговарајући на оптужбе да је аустрофил, Ситон-Вотсон каже: *I plead guilty to having long remained an Austrophile, until the oppressive policy of Vienna, and*

¹⁷ *The Slavonic and East European Review*, 376.

¹⁸ *Ibid*, 377-381.

¹⁹ *The Making of a New Europe*, pp. 182.

above all Budapest, dispelled one illusion after another... I freely admit also that there was a time when I was anti-Serb, until my eyes got accustomed to doing without Austrian political spectacles... But to assert that I have ever been thoroughly anti-Italian is an abominable lie (Признајем да сам дуго био аустрофил, све док угњетачка политика Беча, и изнад свега Будимпеште, нису развејали те илузије...Признајем слободно да је постојало време када сам био антисрпски оријентисан, све док нисам скинуо са очију аустријске наочаре.. али тврдње да сам икада био оријентисан анти-италијански, је ноторна лаж.)²⁰

Као што се да видети, Ситон-Вотсон није негирао своје раније антисрпске ставове, али је признао да их је држао само зато што је Србе посматрао кроз *аустријске наочари*. Ситон-Вотсон овде поступа као човек који готово да се правда, признајући јавно своје грешке, али и објашњавајући промену својих ставова реалнијим сагледавањем ствари. Како год, ова полемика остаје једна занимљива епизода у Вотсоновој каријери и раду *The New Europe*.

The New Europe се противила сваком покушају сепаратног мира и светски рат, не без одређене дозе помпезности, називала револуцијом. Заговарала је самоопредељење народа на коме се мора заснивати нова Европа будућности, демократију, политичке, уставне слободе, и мир загарантован постојањем Друштва народа (...without which there could be no permanent peace.)²¹ Немачка и германски империјализам морали су бити побеђени и обуздани; рушење великих царстава Немачке, Аустроугарске и Турске се подразумевало. *The New Europe* је заговарала и такозвано *источно решење рата*, а то је значило продор преко Солуна на север и спајање са Русима и Румунима, као и продор на османски блиски исток преко Палестине и Ирака. Након болшевичке револуције, Нова Европа је оштро заговарала интервенцију у Русији.²²

Да ли су очекивања Нове Европе била испуњена? Да ли је за четири године њеног рада дошло до очекиваних резултата? Одговор може бити – делимично. Њен примарни циљ био је испуњен – приближавање европских прилика просечном, помало учауреном британском читаоцу уских погледа, промовисање интересовања за опште европске

²⁰ Ibid.

²¹ *The Slavonic and East European Review*, 379.

²² Ibid.

прилике уместо само за британске прилике. Била је то једна општа европска ревија у правом смислу те речи. Оно што се догађало за време и након мировне конференције, бринуло је многе сараднике Нове Европе. Видело се већ одмах да и даље нису решена национална питања (италијанско-југословенски сукоб, немачке мањине у Пољској и Чехословачкој, сукоб Мађара и Румуна). Такође, у свом идеализму, *The New Europe* је критиковала присуство дипломата и политичара старог кова који су јој изгледали цинични и реакционарни – критике су падале на Пашића из Србије, Сонино из Италије, Братијануа из Румуније.²³ Ситон-Вотсон је нарочито презирао Пашића, видевши у њему реакционара супротстављеног идејама Југословенског одбора коме је он био близак. Критике су падале чак и на вето стављен на покушај уједињења Аустрије и Немачке. У суштини, након 1918, ништа јасније ни изричито није могло представити ставове Нове Европе од њеног новог гесла на насловној страни – *We have won the war: we must not lose the peace.*

Последњи број изашао је 28. октобра 1920. Разлог за гашење овог, у много чему јединственог листа лежао је у поделама који је он стварао у британском друштву. Као један изразито либерални лист, *The New Europe* није успела да придобије један део либерално настројене читалачке публике; конзервативци су је непрестано критиковали због њених ставова око битних спољнополитичких питања, њена критика италијанске политике на Јадрану, доминантне улоге Друштва народа у међународним односима, критика поделе Турске на интересне сфере били су превише за конзервативце у Британији.²⁴ Иако је одиграла своју улогу, *The New Europe* је оставила значајан утицај, нарочито у земљама за које се током свог постојања залагала, Чехословачкој, Југославији; њен либерализам импоновао је многим интелектуалцима из тих земаља који су са њом сарађивали. Међу њима био је и Милан Ћурчин: зато ни не чуди то што се практично одмах након гашења британске Нове Европе, у Загребу појавила југословенска Нова Европа под Ћурчиновим уредништвом – лист који ће сав одисати Вотсоновим енглеским либерализмом и опстајати читавих 20 година.

Ситон-Вотсон је, након гашења *The New Europe* наставио да се бави публицистичким радом. Наставио је такође и да се интересује за простор који је добро познавао. Током

²³ *The Slavonic and East European Review*, 385.

²⁴ *Ibid*, 398.

рада југословенске Нове Европе објављивао је у више наврата серије чланака у којима је исказивао своје интересовање за политичке прилике у Југославији, а понекад је то интересовање прелазило и у отворено мешање. Покушавао је да се покаже као медијатор у сукобу Срба и Хрвата, наставио са својом критиком Пашића и уопште српских *конзервативаца*. Како је Матеја С. Бошковић, посланик краљевине Србије у Лондону написао у тим послератним полемикама, Ситон-Вотсон и његови сарадници су... *заиста помогли стварању заједничке државе, иако не толико Срба ради, колико ради Хрвата, којима су њихове симпатије увек биле на првом месту.*²⁵ Ове послератне полемике за нас нису важне и на њима ћемо се зауставити, мада су занимљиве саме по себи и дају довољно простора за једно сепаратно истраживање.

1.1. Масарикова *Нова Европа* и словенско стајалиште

Овај одељак неће спомињати Масарикове активности пре рата, издавачке подухвате (чувени лист *Athenaeum*), политички рад у Младочешкој странци, те оснивање Чешке народне странке (тзв. Реалисти), нити одбрану Хрватско-српске коалиције на Велеиздајничком процесу; за тако нешто нема потребе. Базираћемо се на Масарикове активности за време рата и списатељски рад.

Као што је то Станислав Винавер лепо рекао – *изучавати Масарика значи изучавати Чехословачку.*²⁶ Једна тема о Чехословачкој, њеној култури и политици, не би била сасвим потпуна без спомињања оца чехословачке нације Томаша Гарига Масарика и његовог дела. Нарочито ако знамо да је Масарик претстављао својеврсну културну личност у краљевини Југославији – представљан је као велики пријатељ Југословена и југословенске идеје, врстан интелектуалац, политичар и културни радник. О Масарику се итекако писало и у Новој Европи – што ћемо касније и видети. За сада треба се вратити нешто уназад и предочити слику о овом Масариковом кратком делу – његовој визији *Нове европе*.

Масарик је по избијању светског рата из Прага отишао прво за Беч, а одатле за Италију, где је мислио да врши пропагандне делатности за чешку ствар код савезника и прикупља

²⁵ Милош Ковић, “Роберт Вилијам Ситон-Вотсон у загребачкој *Новој Европи*”, у *Нова Европа 1920-1941: Зборник радова*, 98.

²⁶ Винавер, Станислав, *Томаш Масарик*, Издање југословенског националног комитета “Мале Антанте штампе”, Београд, 1937, стр.5.

новац за даљне акције. Он није био сам у том подухвату: са њим је сарађивала и група антиаустријски настројених чешких интелектуалаца и културних делатника, међу којима је био и Едуард Бенеш, Масариков наследник. Бенеш је остао у Прагу, пишући за лист *Час*; за то време Масарик је у Риму ступио у контакт са Југословенима, пре свега са Супилом и Трумбићем. Ту је провео 1914. и почетак 1915, а затим је у фебруару 1915, не осећајући се сигурно од аустријских агената, отишао у Швајцарску, у Женеву и Цирих. Упоредо са југословенском политичком емиграцијом (Југословенски одбор), стварала се и чешка политичка емиграција уперена против Аустрије, и Масарик је у њој имао кључну, водећу улогу.²⁷ Ове су две емиграције уско сарађивале и помагале се. Масарику је исто тако значајно помагала и српска влада; управо је са пасошима краљевине Србије Масарик предузимао своја значајна путовања по Европи. У питању су била два пасоша: први му је 1915 израђен у посланству краљевине Србије у Паризу и предат у Женеви; други је 1917. добио у Лондону од српског посланства, а Ситон-Вотсон му је у Скотланд Јарду средио да му британске власти не праве проблеме око личних података.²⁸

Током свог боравка у Швајцарској, Масарик је успео да прикупи средства и уз помоћ својих пријатеља и сарадника оснује један лист за чешку ствар на француском језику под именом *Чешка нација* (*La Nation Tcheque*). Први број изашао је 1. маја 1915; лист је имао добру прођу и постигао значајан успех. Из Швајцарске Масарик и Бенеш (који је у међувремену напустио Праг) одлазе прво у Париз, а затим у Лондон, где је Масарику Роберт Ситон-Вотсон понудио место професора славистике на King's College.²⁹ У исто време, Масарику се у одсуству суди за издајство; у новембру 1915, након што је објављен манифест Чехословачког народног већа, ухапшена је његова кћи др Алиса Масарик; годину дана касније, децембра 1916, професор Масарик је осуђен на смрт у одсуству; др Алиса Масарик пуштена је под великим притиском иностране штампе, нарочито америчке. Угашен је и лист *Час* и похапшено више његових сарадника.³⁰

²⁷ Beneš, Eduard, *Svjetski rat i naša revolucija, uspomene i razmišljanja iz doba borbe za slobodu naroda*, Zagreb, 1938, 25-28,

²⁸ Чапек, Карел, *Разговори са Т.Г. Масариком*, прев. са чешког др Крешимир Георгијевић, Матица Српска, Нови Сад, 1938, 163-164.

²⁹ *Svjetski rat i naša revolucija*, 108.

³⁰ *Bohemia's Case for Independence*, 68-72.

У иностранству Масарик и његови сарадници врше активну пропагандну делатност. Масарик држи предавања, објављује чланке, убеђује француске и британске званичнике о потреби дезинтеграције Аустро-Угарске и стварања независне чехословачке државе. Његова предавања у Лондону и на Сорбони о положају Словена у свету била су веома популарна и посећена, а оно што је у Британији и Француској говорио записаће у својој књижици *Нова Европа, у којој су сакупљени сви наши назори и идеје*, како каже Бенеш.³¹ Масарикова ерудиција и његово неуморно прегалаштво остварили су значајан успех у Паризу и Лондону; нарочито у Британији расте интересовање за чехословачку ствар. 1917. Едуард Бенеш је у Лондону објавио једну књигу под насловом *Bohemia's Case for Independence*, а за коју је предговор написао нико други до Вотсонов сарадник из *The New Europe* Хенри Викам Стид.³² У овом делу Бенеш излаже аргументе за независност Чеха и Словака, у познајући британско читалаштво са чешком и словачком историјом, као и положајем Чеха и Словака у Аустрији.

1917. године Масарик је отпутовао у Русију по позиву тамошњег чехословачког пододбора како би тамо руководио организацијом и регрутовањем чехословачких војника из заробљеништва у један самосталан корпус који би се борио против Аустрије. Била је то преломна година. Сва Русија била је у превирањима, и Масарик је морао у таквим околностима да ради како је знао и умео. Сам примећује да где год се у Русији обрео, свуда се пуцало.³³ Прво је отишао за Петроград. Увидевши колико је тамо несигурно, отишао је за Москву, али је и тамо ухваћен у вихор грађанског рата у Русији. На све стране сукобљавали су се бољшевици војници Керенског. Најзад је отишао за Кијев, где су били смештени чехословачки војници, баш кад су бољшевици кренули да опкољавају тај град; једва је извукао живу главу у неколико наврата. У Кијеву је почео озбиљно са писањем своје *Нове европе* и донео одлуку да се од чехословачких заробљеника створи један корпус који би се борио против Немаца и Аустријанаца. Стање је било хаотично – није било довољно залиха, расправљало се да ли командовање треба да се обавља на чешком или на руском језику, а није се знало ни где треба поћи – на Кавказ, румунски фронт или преко Архангелска у Француску? Масарик је, мора се признати

³¹ *Svjetski rat i naša revolucija*, 108.

³² *Bohemia's Case for Independence*, by dr Edouard Beneš, With an Introduction by Henry Wickham Steed. London: George Allen & Unwin Ltd, Ruskin House 40, Museum Street W.C.1, 1917.

³³ Чапек, Карел, *Разговори са Т.Г. Масариком*, 171-175.

својим очинским ауторитетом успео да доведе ову гомилу у некакав ред – они су га прогласили и за врховног команданта.³⁴ У међувремену су се ствари прилично закомпликовале бољшевичким доласком на власт. Лењин је у Брест-Литовску склопио сепаратни мир са Централним силама. Како је већина руских лука била блокирана, то је значило да је чехословачка војска остала заробљена у Русији. Немајући куд, Масарик је успео да начини договор са бољшевичким властима о евакуацији чехословачке легије преко Сибира, ка Владивостоку, где би се укрпали на бродове. Овај чехословачки *марш десет хиљада* је један од најзанимљивијих догађаја овог периода, али ми се на њега нећемо детаљније освртати. У међувремену је Масарик сам преко Сибира отпутовао за Владивосток, довршавајући и дотерујући успут своју *Нову европу*. Преко Владивостока и Јапана је отпутовао за Ванкувер, а одатле за Сједињене Државе, где ће сачекати крај рата у разговорима са Вудроом Вилсоном и припремајући се за мировне преговоре. Одатле ће се најзад, вратити као први чехословачки председник.³⁵

О чему је Масарик писао у сред немира у Русији? У Кијеву, већ јануара 1918. он у предговору посвећује дело својим чехословачким војницима, што значи да је дело већ тада морало бити уобличено. *Нова европа и словенско стајалиште* се превасходно бави узроцима светског рата, које он објашњава једном свеобухватном геополитичком анализом, као и решењима која се морају пронаћи по окончању рата, уређење будућег света, његова идеолошка потпора. У узроцима светског рата Масарик пре свега види покушај Немаца да остваре светско господство повезивањем правца Берлин-Багдад, а како Масарик каже, Берлин-Багдад са собом подразумева и правац Берлин-Каиро. Немачки пангермански империјализам користи превасходно правац истока на свом путу ка доминацији, ка Азији и Африци, а тај пут води преко словенских земаља. Не тврде ли сами немачки писци – пита се Масарик - како се Централна Европа надопуњује Централном Африком? Пангерманство на тлу Европе се заснива на потчињавању Словена – од Прага, преко аустријске окупације Босне и Херцеговине, до Београда, линије Морава-Вардар, до Софије и најзад Цариграда.³⁶ Но, пангермански *Drang nach Osten* не иде само

³⁴ Ibid, 179.

³⁵ Ibid, 182-187.

³⁶ T.G. Masaryk, *Nova Evropa*, preveo Stjepan Musulin; Štamparija „Narodne politike“, Prag; Naklada “Jugoslovenske narodne obnove”, Zagreb, 1920, 16-18.

на југоисток – он се своди и на потчињавање Русије и огромних плодних руских простанстава, Белорусије, Украјине као потенцијалне житнице Немаца, балтичке земље према којима су традиционално још у средњем веку ишли немачки походи и колонизација. Свакако, пангерманска експанзија подразумева и обрачун са Британијом и Француском као главним колонијалним такмацима. Масарик такође наводи и неке мотиве пангерманиста – њихов централни, окружени положај у сред Европе, пораст становништва и страх од глади, страх од Русије (од које се још тада очекивало да ће у скоријој будућности постати суперсила по привредном развоју и броју становника), као и уверење у надмоћ и супериорност пруске технике и милитаризма.³⁷ Сукоб Антанте и Централних сила јесте сукоб два различита и међусобно супротстављена погледа на свет; на једној страни демократских, либералних западних држава попут Француске, Велике Британије, Сједињених држава, којима припада будућност и које треба да након рата свет преобразе на принципима народног самоопредељења, слободе, уставности и демократског поретка; и на другој страни, германског, пруског погледа на свет, света цензуре, националних угњетавања, конзерватизма, теократије, милитаризма, света старих царстава (османског, хабзбуршког) чије је уређење превазиђено и која треба да буду срушена како би народи укључени у њихов састав били еманциповани и добили слободу. На савезничкој страни, нарочиту улогу у вођењу слободног света треба да одиграју Сједињене Државе, са својом просперитетном привредом, многољудношћу и демократским институцијама за пример. Вилсонових 14 тачака, по Масарику, представљају основу по којој се Европа и свет морају уредити.

Велико питање Масарик посвећује *народном осећају и идеји*. У приципу народности Масарик види значајну животоносну силу која свој пут крчи још од XVIII века и атлантских револуција, а постепено се преноси на исток у XIX веку, од Француске, преко немачких држава, па све до Грка, Мађара, Чеха, Срба, Бугара. Право *малих народа* на самоопредељење, слободно коришћење матерњег језика основе су њиховог развитака и еманципације. Немци су своју националну идеју остварили, али су је у међувремену, под утицајем пруског милитаризма, претворили у угњетачку, колонијалну – национални немачки либерализам деветнаестог столећа замењен је пангерманским империјализмом,

³⁷ Ibid, 21-22.

који словенске народе, Чехе и Пољаке, Србе, Хрвате, Словаке сматра искључиво субјектима који нису кадри да сами собом управљају, већ се њима мора управљати са висине. У Аустрији је овај принцип управе дуго имао феудалну ноту, поред чега је национална еманципација још носила и социјални карактер. Будућа реорганизација Европе мора бити извршена на принципу националног самоопредељења, које ће бити осигурано демократским изборима и вољом већине. Масарик ипак, предвиђа и појаву националних мањина у будућим националним државама (Немаца у Пољској и Чешкој), а као решење тог питања износи идеју да границе треба повући тако да тих мањина има што мање, али и да оне свакако добију пуна грађанска права и учешће у политичком животу којима би били одвраћени од побуне.³⁸ Управо ово питање, показаће се, биће пресудно за рушење послератног версајског поретка.

Рушење Аустроугарске монархије за Масарика представља један од најосновнијих циљева рата, коме он посвећује нарочиту пажњу. У основи, каже Масарик, савезнички циљ представља реорганизација источне Европе, а то се може постићи само рушењем Хабзбуршке монархије. Аустрија вољи својих народа претпоставља божју вољу и снагу силе, као и свака друга старовремска империја. Као преобраћени протестант, Масарик угњетавање католичке теократске Аустрије тражи још у њеном контрареформацијском подухвату! Цитирајући Мацинија, који је још средином XIX столећа рекао да ће пропаст Турске логично довести и до пропасти Аустрије, Масарик у очајничким покушајима немачких и мађарских елита, поразима на бојном пољу и све јачим националним покретима види управо остварење овог пророчанства, које није ништа друго до логично испуњење једног историјског круга.³⁹ Турска је истерана са Балкана 1912; ред је дошао и на Аустрију, која је својом окупацијом Босне и Херцеговине значајно узбуркала националне духове на том простору и тако убрзала своју смрт. Масарик побија савремена мишљења да је Немачка увукла Аустрију у рат и да би царство Хабзбурга, можда, требало очувати реорганизацијом и федерализмом. *Аустрија је од свог почетка служила немачкој идеји, аустријски су немачки писци... то добро схватили; мало слободе Славенима неће сметати германизацију помоћу идеја. Даде се германизирати и славенским језиком.*

³⁸ Ibid, 54-55.

³⁹ Ibid, 67.

*Утакмица с Пруском, како је већ речено, појачавала је у Прусској и Аустрији немачку идеју, док није напoкoн Бизмарк нашао дефинитивну формулу за организацију пангерманског освајања.*⁴⁰ Тек онда када је схватила да јефтином куповином, на кашичицу, словенских слобода не може остварити своје идеје, тек онда када су Словени почели да испољавају своје идеје – тек онда је Аустрија, видевши да јој није преостало другог решења – кренула у обрачун силом.

Што се чешког и словачког питања тиче, и њему Масарик посвећује посебну пажњу. Чешка је најзападнији словенски народ, који задире у немачки етнички корпус, и према томе, али и по својим националним традицијама, жилавим националним идентитетом, очит трн у оку германском империјализму. У чешкој историји налазимо на више значајних отпора пангерманским, теократским идејама, као и љубоморно чување чешког националног идентитета: хуситски ратови, тридесетогодишњи рат, хабзбуршка контрареформација у Чешкој... чешки народ, са својом развијеном историјском свешћу има право на сопствену националну државу са својом словачком сабраћом. Стварање чехословачке државе само је један део реорганизације источне Европе: заједно са Чехословачком морају настати и независна Пољска и уједињена Југославија. Пољску борбу против пангерманства Масарик сматра веома сличном чехословачком одупирању. Југословени, сматра Масарик, на југу су оно што су Чехословаци и Пољаци на северу – словенска брана против германске експанзије, којој се, у југословенском случају, мора придодати и мађарска политика асимиловања мањинских култура и нација. Сви они заједно морају формирати једну пансловенску баријеру против агресивног пангерманизма.⁴¹

Рат се, по Масарику мора спровести до краја; никакав сепаратни мир не долази у обзир. Тајних уговора и договора не сме бити. Потпуна победа и потпуни мир захтевају рушење аустроугарског, немачког и османског царства; мора се срушити њихов теократизам. Слобода пловидбе, трговине, опште разоружање; рестаурација Белгије, припајање Шлезвига Данској, формирање Пољске, Чехословачке и Југославије; формирање самосталне мађарске и аустријске немачке државе. Деколонизација Немачке; поштовање

⁴⁰ Ibid, 69.

⁴¹ Ibid, 105-106.

демократских, националних принципа, права мањина, слобода вероисповести, ослобођена теократског ауторитета... ово су, у најкраћим цртама, принципи које Масарик предлаже на којима би почивао будући свет.⁴² Овако је, углавном, свет и изгледао након мировних конференција.

При крају само један куриозитет. Масариново дело и његова размишљања прожета су хришћанском побожношћу. Он је задовољење својих духовних потреба пронашао у протестантизму, за који је сматрао да је много ближи чешком духу него католицизам – он управо налази инспирацију у Јану Хусу, хуситима и Јану Жишки. Такво поимање вере супротстављено је природно хабзбуршком католичком клерикализму, за који он држи да је основна идеологија Аустрије.⁴³ Преко своје жене Американке, он се дубље упустио у протестантску веру. У Великом рату Масарик види, у ствари, наставак Тридесетогодишњег рата, између идеја слободе, правде, демократије и искрене побожности, и, насупрот њима, тлачитељског германског клерикалног империјализма, и управо, демократије против теократије.

Можда се може рећи да идеја националне државе, створена у осамнаестом веку француском револуцијом, уобличена кроз деветнаести век националним покретима и позивима на самоопредељење, у Масариновом поимању света добија своје коначне облике завршетком светског рата. По Масарику, један праведнији, бољи свет, заснован на демократији и слободи, на међусобној сарадњи, могао се родити из толиких патњи и страдања. *Јер, није могуће, да те големе жртве живота, здравља, имања, буду принесене узалуд, није могуће да досадашња организација држава и народа, из које је тај рат никнуо, остају непромењене... Рат сам, и његове последице, зближиле су људство... јединствена организација свих народа на свету, целога човечанства, почетак је новог доба, у којем ће народи и цело човечанство свесно напредовати у свом развоју.*⁴⁴

⁴² Ibid, 121-132.

⁴³ Милош Ковић: Масарик и Срби: политичке идеје. *Српска политичка мисао*, број 2/2020, год. 27, вол. 68, стр. 13-57.

⁴⁴ Ibid, 13.

1.2. Нова Европа Милана Ћурчина

О, колико те волим, народе мој, кад сам од тебе далеко.

- М. Ћурчин

О занимљивим личностима може се рећи заиста много, и из много углова. А Милан Ћурчин свакако спада у ту категорију. Писати о Ћурчину значи писати о песнику, лингвисти, новинару, књижевном критичару, па и својеврсном идеологу. Када је о таквим личностима реч, понекад мишљења о њима прелазе и у нешто анегдотско. Како је о њему занимљиво рекао Драгољуб Јовановић, *Милан Ћурчин је био аристократа по рођењу и по богатству својих родитеља...крајњи индивидуалиста... они који су га изближе познавали, држали су да је пре чудак него аристократ и више идеолог него песник.*⁴⁵

Рођен је у Панчеву 1880. године у богатој трговачкој породици, што му је умногоме омогућило одлично школовање. Након завршене гимназије у Новом Саду, одлучио се за студије славистике и германистике у Бечу; докторирао је са тезом *Српска народна поезија у немачкој литератури.*⁴⁶ У Бечу је упознао Ивана Мештровића, који ће остати његов дугогодишњи пријатељ и сарадник, и који ће на њега значајно утицати. Ћурчин је био у исто време и песник декадент, један од представника модерне у српској поезији. Још као студент објављује своје прве песме, махом у *Српском књижевном гласнику*, а прву збирку песама објавио је 1906.⁴⁷ Већ у тој првој збирци до изражаја долази његов авангардни дух, слободнији приступ поезији у поређењу са парнализмом Дучића и Ракића: Ћурчин експериментише са слободним стихом и у своју поезију уноси одређену дозу хумора и ироничности, што га издваја од савременика. Премда је у ондашњем смислу то била чиста авангарда, савременици су ипак у њима успели да препознају таленат: чувени Богдан Поповић, ауторитет српске књижевне критике оног доба их уноси у своју *Антологију*, а Јован Скерлић о њему говори у својој *Историји нове српске књижевности*. Скерлић Ћурчину признаје оригиналност, искреност, пркосност и смелост, нарочито наглашавајући

⁴⁵ Драгољуб Јовановић, *Медаљони*, II књига; прир. др Надежда Јовановић, Горан Бабић и Слободан Гавриловић, Службени гласник, Београд, 2008, 121.

⁴⁶ Milan Ćurčin, *Das Serbische Volkslied in der deutschen Literatur*, Memphis: General Books, 2012.

⁴⁷ Милан Ћурчин, *Песме*, С.Б. Цвијановић. Београд, 1906.

његову смелост да *изађе из конвенционалне версификације и почне да пише слободнијим стилем*, али и за његову поезију додаје да је *чудна, чудњачка по идејама, осећањима и облику... код њега има афектирања, стих му није добар језик није сигуран... охоло презирање ранијег и туђег, презрив тон и борбен став одликују ове оригиналне песме.*⁴⁸

Од 1906. до 1914. он је доцент на Београдском универзитету на катедри за немачки језик и књижевност. У Београду је Ћурчин био пречанин, Србин из прека, а тако се, сав надмен и по својим афинитетима и осећао. У Београду се Ћурчин никада није осећао као свој на своме – за њега је Београд био одвећ нешто паланачко, ћифтинско. Није ли, вођен таквим ставом стеченим пре рата, уместо Београда за своје место боравка и рада касније изабрао Загреб? Ипак у оно време, а то ће рећи 1908-1909, ни индивидуалиста попут Ћурчина није избегао родољубиви занос којим су Београд и Србија врвели. Он пише неколико родољубивих песама које су занимљиве саме по себи јер осликавају песникову унутрашња трвења. У песми насловљеној *Пречанин* Ћурчин признаје своју неприлагођеност Београду – *и ја сам туђин у народу свом...* али и додаје: *и ја ћу да браним земљу ову.*⁴⁹ Но, мора се признати да је Ћурчин, и поред свих покушаја писања родољубиве поезије, остајао крајњи индивидуалиста. Није то ракићевски занос, нема ту опијености прошлости, нема разумевања за национални дух. То је трвење између *ја* и *они*. Можда ништа речитије не изражава Ћурчинов елитизам и индивидуализам као његова пригодно насловљена песма *Пучина је стока једна грдна*:

*Ја демократ нисам нигда био,
Ма да сам некад и сам држ'о да сам;
Али тек данас смем признати шта сам,
И рећи што сам и од себе крио:*

*Ја стрепим од тог дивљачког пука,
И с осећајем вечним, исте врсте
Што дете има, кад укочи прсте,
Па пружа руке плашећ' се баука,
Ја жудим само да ме не додирне.*

⁴⁸ Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, Завод за уџбенике, Београд, 2006.

⁴⁹ Васа Павковић, “Песник Милан Ћурчин на путу од револта до политике”, у *Нова Европа 1920-1941: Зборник радова*. Недић, Матовић (ур.), 27.

И када осећа национални занос и полет, и када се обраћа свом роду, то је увек некако са висине, критички. Он тај народ кори и грди, попут каквог ученог просветитеља са висине, он само тако може да му приђе и да му се приближи. Таква је Ћурчинова *Родољубива песма*:

*О Роде! Пун си крупних и ситних ружних
страсти,
Примљених од отаца, и рођених у
теби;
Од њих те туђа помоћ не може никад спасти,
С њима те к себи својски нико примио не би.*

*О Роде! Ти си мален, и све је у теби мало, —
Растурен, — ни сам не знаш докле ти допиру међе,
Ти брата свог не познаш, и мало ти је стало
Што су међ' вама стазе све блеђе и ређе.*

*О Роде! Нема наде да скорим другче буде:
Нит' имаш доста снаге да се сам препородиш,
Нит' носиш свест у души и љубав целе груде,
Да с душманима многим свуд једну борбу водиш...*

*Ја видим руљу с брега, где јури да те скрха,
И гледам тебе како низ брдо и сам хрлиш.
И нигде светле тачке у визији, — од врха
До дна гранчице, нигде руком да је обгрлиш.*

*Па ипак Роде, ми смо ту и на све спремни, —
Воља нам наша расте с бројем невоља твојих!
И такви, ми смо јачи нег' небо и шар земни!
Веруј у снагу, Роде, добрих синова твојих!*

Ћурчин суштински не верује у снагу и вредност народа као таквог, пука: за њега је то само једна безлична, аморфна маса коју треба просветлити, водити, којој треба показати пут куда треба ићи. А тај пут не може јој показати нико други до *добрих синова* у које Ћурчин несумњиво убраја и самог себе. Само тако, са висине, Ћурчин признаје себи родољубиви занос. Има у Ћурчину понешто од тзв. *немачкара* из XIX века, Срба пречана који су у неписмену и заосталу Србију долазили као школовани људи да просвећују и описмењавају народ: он само није схватио да је то време одавно ишчезло, да се Србија културно већ довољно развила и да је одавно створила сопствени интелектуални и културни слој. Он је, пре свега, до краја по својим афинитетима остао изданак аустријске школе.

Почетком рата 1914. Ћурчин је послат у пресбиро Врховне команде. Алудирајући на Ћурчинов елитизам и особењаштво, Драгољуб Јовановић је рекао како су *они који су га тамо узели за службу спасли његову душу... и дали му прилику да види српске сељачке војнике*.⁵⁰ Ипак, већи део рата провео је у Лондону, где је активно радио на пропаганди и на организацији Српског потпорног фонда; ту је упознао Роберта Ситона-Вотсона и зближио се са члановима Југословенског одбора, са чијим се убеђењима и идејама око стварања југословенске државе слагао више него са оним идејама које је заговарала српска влада.⁵¹ Боравак у Лондону, познанство са Ситоном-Вотсоном и сарадња са члановима Југословенског одбора одредили су Ћурчинов будући рад. Ситон-Вотсон је практично постао Ћурчинов главни узор; при организацији сопствене *Нове Европе* он је у свему следио свог учитеља; Ћурчинова *Нова Европа* следила је идеологију *The New Europe* и сам Вотсон је често писао за њу.

Након рата Ћурчин се, у договору са Ситон-Вотсоном, преселио у Загреб како би тамо основао један лист по узору на лондонску *The New Europe*. Зашто је Ћурчин изабрао Загреб? Разлога за то било је неколико. Пре свега, он је, како је претходно речено, сматрао београдску средину превише учмалом и паланачком и желео је да борави и ствара у једној средини за коју је он сматрао да је културнија; нема сумње да су и он и Ситон-Вотсон делили исти став. Друго, Ћурчин је веровао да је у Хрватској потребније радити више у

⁵⁰ Драгољуб Јовановић, *Медаљони I-IV*, II књига, 121.

⁵¹ Ibid.

смислу југословенске интеграције и њеног промовисања. Сматрао је да ће у Хрватској Хрвати лакше примити југословенство него ако би оно долазило из Београда. Уосталом, сматрао је да у Београду један такав часопис какав он жели да уређује не би опстао, делимично и зато што је издавачка конкуренција у Београду била велика (Српски књижевни гласник). Он никако није желео остати у сенци *Гласника* и губити време на полемикама; желео је потпуно одрешене руке и простор да објављује и уређује како он то жели (што је касније, видећемо, умногоме спутавало рад *Нове Европе*). Драгољуб Јовановић злурадо наводи и још један разлог: *бојао се оноког ругања у коме су наше кафане издашне*.⁵²

Милан Ћурчин је био космополита, либерално настројен, интегрални Југословен; своју *Нову Европу* уредио је сасвим по својим афинитетима. Стварању часописа пришло се озбиљно. Часопис је најављен, интересантно, по први пут баш у *Српском књижевном гласнику* непосредно пред своје објављивање – у прогласу је истакнуто да он *неће бити само један часопис* више, јер ће се бавити практичним проблемима уједињења и јединства, те реалним описом стања ствари и беспштедном критиком појединаца и политичких партија.⁵³ Први број *Нове Европе* изашао је у Загребу 16. септембра 1920, некако баш у време када је оригинална, Ситон-Вотсонова *The New Europe* престала са радом. Већ у том првом броју, по именима оснивача који су овом пројекту приступили заједно са Ћурчином видимо какав је то био подухват био, каква је била његова идеја и идеологија. У питању је била група од двадесетак сарадника из свих крајева југословенске државе; многа велика имена од културног значаја, интелектуалци, ствараоци. Овакви људи из свих крајева нове државе требали су да заједно раде на зближавању јужнословенских народа и на стварању нове, младе државе, обликовању њеног јавног мњења. На списку оснивача *Нове Европе* налазимо Јована Цвијића (Београд), Јулија Бенеша (Загреб), Милана Грола (Београд), Јосипа Смодлаку (Сплит)... били су ту још и Ћурчинови пријатељи Милан Ракић и Иван Мештровић. На стварању листа радили су и интелектуалци који су живели у иностранству: тако је из Париза писао српски историчар књижевности Миодраг Ибровац, а из Прага је о чешким и словачким темама писао Словенац Матија Мурко, професор филологије на Карловом универзитету, пријатељ чехословачких политичких вођа Томаша

⁵² Ibid.

⁵³ Нова серија, књ. I, бр. 1, 1. септембар 1920, 80.

Масарика и Карела Крамара.⁵⁴ Спискови сарадника током година излажења су се мењали, али се увек брижно пазило под будним Ћурчиновим оком да лист не изгуби свој изразито интелектуални дух и своју идеолошку основицу. На страницама *Нове Европе* појављивала су се имена попут Александра Белића, Ватрослава Јагића, Љубомира Мицића, Слободана Јовановића, Отона Ивековића, Милоша Црњанског, Виктора Новака, Густава Крклеца, и друге књижевнике, уметнике и културне раднике. Сарадња је била искључиво на добровољној основи.

Уводну реч првом броју написао је нико други до Ситон-Вотсон. У тексту под насловом *Шта хоће Нова Европа* поздравио је стварање југословенске Нове Европе, по британском узору и изразио наду да се из светског крвопролића, на рушевинама старе Европе заиста ствара једна нова, боља Европа, заснована на међусобној сарадњи под туторством Друштва Народа. Посебно је у овом тексту занимљив један одломак који сведочи о врло снисходљивом ставу који је Ситон-Вотсон имао према Југословенима, као и о његовом сукобу са Београдом и београдском штампом:

*Као оснивач енглеске Нове Европе ја бих још нарочито да искажем наду, да ће ваша Нова Европа завести у југословенску журналистику користан обичај: да доноси чланке и аргументе и од људи и са страна с којима се у начелу не слаже – обичај који одржавају скоро сви британски недељни и месечни часописи без разлике, а који им, по моме мишљењу, умногоме диже вредност: овај обичај, судећи по разноврсним жустрим нападајима београдске штампе на мој часопис (*The New Europe*), не разумеју и не цене за сад довољно са оне стране Триглава. У то име, ја вам обећавам своју сарадњу, и чинићу све што до мене стоји да придобијем вашем часопису што више одличних британских писаца.⁵⁵*

У овом се цитату јасно препознаје Вотсонов патерналистички став. Али у исто време, такав став је сасвим у духу и Ћурчиновог часописа и погледа на свет. Није ли Ћурчин сам рекао да је *Британија најбоља школа за народе који се уче цивилизацији?*⁵⁶

⁵⁴ *Нова Европа*, књига I, број 1, 16. септембар 1920, III.

⁵⁵ *Нова Европа*, књига I, број 1, 16. септембра 1920, стр. 1-5.

⁵⁶ Милан Ћурчин, "Велика Британија и *Нова Европа*", *Нова Европа*, књ. XXI, бр.2, 16. фебруар 1930, 73.

Часопис је требало да буде чврсто југословенске оријентације, и под будним Ћурчиновим оком он то и јесте био: један од доказа за то јесте и његово истовремено излагање и на ћириличном и на латиничном писму. Тематика чланака била је разноврсна али углавном се радило о критици тренутних политичких догађаја у земљи, приказима изазова са којима се суочавала уједињена југословенска држава. И не само то: часопис је веома често доносио и чланке о иностраним питањима. Излазили су читави тематски бројеви посвећени европским државама, од којих ћемо се ми у овом раду базирати искључиво на Чехословачку, о којој се иначе и писало заиста много као о братској словенској држави насталој на рушевинама Аустроугарске. Најзад, *Нова Европа* је нарочиту пажњу посвећивала и културним темама – сваки број је располагао са по неколико књижевних приказа, критика, текстовима о уметничким изложбама, и о другим најразличитијим могућим темама. Она се заиста и бавила врло широким темама – политиком, књижевношћу, историјом, уметношћу, међународним односима... Био је то политички и културни лист у правом смислу. *Нова Европа* се није обраћала широким слојевима – она је била интелектуални часопис *par excellence*, била је намењена једном уском кругу образованих људи, југословенској и европској интелигенцији. За разлику од многих других листова у Југославији, који су се често читали на локалном нивоу, *Нова Европа* је претендовала да буде заиста општејугословенски часопис који ће читати образовани људи и у Загребу, и у Љубљани, и у Београду. У томе лежи њена посебност.

Ћурчинова бескомпромисна уредничка воља, његова идеолошка искључивост ипак су, и поред све оригиналности и полета, негативно утицали на даљни развој часописа. Број сарадника, који су били привлачени на добровољној бази, се смањивао, и то углавном због Ћурчинове уредничке самовоље. Све је морало да се пише и штампа баш онако како је он то желео – друкчије није могло. На тај начин, изгубио је нека заиста велика имена, попут Цвијића, Крлеже, Исидоре Секулић и Слободана Јовановића; ипак, Ћурчин је у својој самовољи истрајао читавих двадесет година.⁵⁷ Због своје осиноности и надмености долазио је у полемике са другим листовима, од којих је најпознатија полемика са *Летописом Матице Српске*, сама по себи савршено беспотребна и бесмислена, настала око

⁵⁷ Драгољуб Јовановић, *Медаљони*, II књига, стр. 122.

Ђурчинове критике једне неуспеле Матичине изложбе; та полемика се завршила тужбом Матице против *Нове Европе*!⁵⁸

Током година излажења, дешавања у Југославији и свету показала су колико је програм *Нове Европе*, програм интегралног југословенства и *духовне обнове* Европе заправио био утопистички. У таквој једној фрагилној држави као што је била Краљевина Југославија, подељеној и издељеној у сваком погледу, у нестабилним временима двадесетих и тридесетих година, времену јачања фашизма, нацизма и опште нетрпељивости, у сред припрема за нови светски обрачун, *Нова Европа* је ипак представљала један, можда усамљен, али ипак јединствен глас. Њу је основао један песник, сањар и особењак; она је настала сва у великим визијама и идејама. Са тим великим идејама она је и нестала.

⁵⁸ Миливој Ненин, “Сукоб Матице Српске и *Нове Европе*”, у *Нова Европа 1920-1941: Зборник радова*. Недић, Матовић (ур.), 47-54.

2

ЧЕХОСЛОВАЧКА И ЈУГОСЛАВИЈА

2.0. Политички односи Краљевине Југославије и Републике

Чехословачке

Са рушењем старе хабзбуршке монархије настају у централној и источној Европи нове државе на њеним темељима. На једној страни су Аустрија и Мађарска, умањене и сведене на своје немачко и мађарско етничко језгро: на другој страни, новонастале државе настале на принципима националног самоопредељења – Чехословачка и Југославија. Јужни пољски делови са Краковом припали су новоствореној Републици Пољској; Трансилванију (Ердељ) је за себе узела Румунија.

Краљевина Југославија и република Чехословачка имале су у међуратном периоду значајну културну и политичку сарадњу. Заједнички циљеви и међусобна сарадња политичара и интелектуалаца, склопљени још за време рата, упућивали су две младе државе једну на другу. Осим тога, најважнији сегмент сарадње било је послератно учвршћивање постојећег поретка и његова одбрана од ревизионистичких снага, чија је опасност првих година након завршетка рата била врло реална – озбиљно се страховало од рестаурације Хабзбурга у Аустрији и Мађарској. Нарочито је Мађарска сматрана као опасност по нови поредак због свог оштрог ревизионистичког и реваншистичког става. Најзад, поред политичке (и војне) сарадње, постојала је и сарадња на културном и друштвеном нивоу – пријатељско размењивање и промовисање идеја, сарадња културних и спортских друштава, идеолошка повезаност... Ове две државе делиле су многобројне сличности, али и разлике, и циљ овог одељка ће бити да те сличности и разлике испита.

Односи Чехословачке и краљевине Срба, Хрвата и Словенаца били су врло живи још од самог почетка. Већ 9. јануара 1919. оне су успоставиле дипломатске односе –

Чехословачка је била једна од првих земаља које су признале новостворену јужнословенску краљевину. Исте године отворено је чехословачко посланство у Београду, а током 1919. и 1920. бројни чехословачки конзулати по осталим југословенским градовима: Љубљани (1920), Загребу (1920), Сарајеву (1920), Скопљу (1920), и Сплиту (1919).⁵⁹

Преуређивање *Нове Европе* непосредно након завршетка рата није ишло глатко. Након иницијалне еуфоричности земаља победница, убрзо се схватило какве замршене проблеме прекројене границе носе са собом. Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца у овом периоду практично није имала решено питање граница – постојала је огромна опасност од Италије и њених претензија на источну обалу Јадрана; постојали су и сукоби са Румунијом око Баната. Краљевина СХС је од самог почетка лежала на стакленим ногама, испуњена националним мањинама, од којих су неке, као Албанци, биле крајње непријатељски расположене према новој држави; уз то је имала и нерешено питање граница, као и константан страх од хабзбуршке рестаурације. Чехословачка, са друге стране, је имала мање-више од самог почетка осигуране границе, али је веома зазирала од немачких и мађарских аспирација на њену територију; значајно присуство немачке и мађарске националне мањине само је појачавало тај страх. Обе државе осећале су се угроженим, иако се средишта опасности понекад нису подударала. Овде треба придодати још и Румунију, која је такође страховала од Мађарске и рестаурације Хабзбурга. Овде је важно напоменути још један значајан фактор – болшевичку Русију. Било какав пакт наведених држава представљао би, заправо, *санитарни кордон* усмерен ка заустављању ширења болшевизма из Русије. Румунија је била директно угрожена од стране болшевичке Русије, будући да се са њом граничила.

Стварање једног источноевропског блока замислио је још Томаш Масарик на Париској мировној конференцији; његова идеја, додуше, тежила је да окупи још и Пољску и

⁵⁹ Škerlová, Jana, *Věrnost za věrnost? : československo-jugoslávské politické vztahy v letech 1929-1934 : přání, rozpory, realita*, Řada A – Monographia, sv. 76. Historický ústav, Praha, 2016, 27-29.

Грчку.⁶⁰ Термин *Мала Антанта* по први пут је употребљен, и то на крајње поспрдан начин, у мађарском листу *Pesti Hirlap* фебруара 1920, означавајући савезничке везе три околне државе, Чехословачке, Југославије и Румуније. Па ипак, иако испрва ругалачки и поспрдан, израз је прихваћен.⁶¹

Још у јулу 1920, за време припреме Тријанонског споразума, воде се у Београду преговори између чехословачких и југословенских представника о војној и политичкој сарадњи. Непосредан разлог била је најављена могућност исправке мађарских граница, што наравно околним државама нимало није одговарало. Зато се брже-боље приступило осмишљавању једног одбрамбеног савеза. Тај је савез убрзо и склопљен: 14. августа 1920. у Београду Едуард Бенеш са чехословачке и Момчило Нинчић са југословенске стране потписали су чехословачко-југословенски савезнички споразум.⁶² У исто време, договорена је сарадња на истом нивоу између Чехословачке и Румуније. Овај одбрамбени уговор имао је шест чланова, а први и најважнији члан претпостављао је помоћ једне од чланица другој у случају мађарског напада.⁶³ Био је то први у низу појединачних уговора између три државе, потписиваних и ратификованих током 1921. и 1922. године. Катализатор тих споразума сада је био повратак бившег цара Карла на територију Мађарске, марта 1921. Заједничком дипломатском акцијом Чехословачке, Румуније и Југославије његове тежње су биле онемогућене. Праг је, ипак, одлучио да постави питање једног заокруженог војног и политичког савеза. Уследили су уговори Румуније и Чехословачке (23. април 1921) Румуније и Југославије (7. јун 1921) и уговор Чехословачке и Југославије 31. августа 1922. Овај је уговор закључен у Маријанским Лазнама (Mariánské Lázně) а његови потписници били су председници влада, Едуард Бенеш и Никола Пашић. Уговор је суштински био продужени и проширени уговор из 1920; поред позивања на претходни договор, овај документ је још проширен и одредбама о економској, финансијској и саобраћајној сарадњи, као и о међусобној дипломатској подршци.⁶⁴ Овим уговорима Мала

⁶⁰ Сладек, Здењек, *Мала Антанта 1919-1938: њене привредне, политичке и војне компоненте*. прев. с чешког Владан Матић. Службени Гласник, Београд, 2019, стр.16.

⁶¹ Исто, 7.

⁶² Уговор о савезништву између краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и републике Чехословачке од 14. августа 1920. *League of Nations Treaty Series (LNTS)*, књига 6, 210-213, 1921.

⁶³ *Ibid*, 210.

⁶⁴ Уговор о савезништву између републике Чехословачке и краљевине Срба, Хрвата и Словенаца од 31. августа 1922. *LNTS* 13, 233-236, 1922.

Антанта је и формално установљена као средство одбране интереса Чехословачке, Југославије и Румуније, и као средство одбране постојећег поретка од покушаја ревизије.

Мада делује као да су чланице Мале Антанте деловале јединствено, то у појединим приликама није био случај – оне су имале својих трзавица и несугласица. Између Југославије и Румуније постојао је једно време сукоб око Баната, што је добрим делом онемогућавало сарадњу. Чехословачка је једно време била заинтересована да призна Совјетски Савез, што за Југославију и Румунију није долазило у обзир.⁶⁵

Током припрема за Ђеновску конференцију 1922. одлучено је да Београд и Праг наступају заједно око значајних политичких и економских питања. Бенеш је желео да продуби и прошири везе Чехословачке и краљевине СХС; желео је један трајан и чврст савез. Преговори економских стручњака две земље у Београду у пролеће 1922. наставили су се на конференцији Мале Антанте у Прагу у лето, након чега је потписан већ горепоменути споразум. Камен спотицања било је питање признавања Совјетског Савеза, и Бенеш је попустио и одлучио да не ствара процепе између својих савезника. Он је такође био заинтересован за пољско приступање Малој Антанти, али до тога није могло доћи из више разлога. Пољска није гајила симпатије за тај савез, нити је симпатисала његову антимађарску политику; такође јој је сметао чехословачки помирљив став према совјетској Русији. Она је, пак, била заинтересована за Румунију, желећи да је одвоји од Београда и Прага и са њом и Мађарском оснује један посебан савез са ослоном на Италију.⁶⁶ И поред свих несугласица, Мала Антанта се усталила као трајна организација, са редовним конференцијама. Састанци у Прагу 1922, Синаји 1923, Београду и Прагу 1924. дефинисали су све дубље ове односе. Најзначајнија питања више нису биле питања Мађарске и хабзбуршке рестаурације, већ економске природе. 1927. и 1928. расправљано је питање изједначавања трговинског биланса, будући да је Чехословачка, као индустријски врло развијена земља, наметала увоз индустријских производа Југославији и Румунији. Расправљало се и по питању стварања једне подунавске трговинске зоне, у коју

⁶⁵ *Мала Антанта 1919-1938*, 39-42.

⁶⁶ Ванку, Милан, *Мала Антанта 1920-1938*, Титово Ужице, 1969, стр. 25.

би ушла и Аустрија. Но, Аустрија то није никако желела, претпостављајући Малој Антанти своју везу са Немачком.⁶⁷

1929. годину у Југославији обележило је проглашење диктатуре краља Александра. Однос чехословачке владе и чехословачког јавног мњења према овом догађају је сам по себи занимљив и о њему би требало нешто више рећи. Чехословачка је била парламентарна демократија *par excellence*, и на то своје политичко устројство она је могла бити више него поносна. С друге стране, политичка ситуација у Југославији је била нестабилна и далеко од савршене; владе су формиране и падале по краљевој вољи, а притисци и неправилности на изборима били су нешто на шта су сви били навикли. Несређене прилике у држави и тензије довеле су до убиства у парламенту 1928, што је натерало Александра да заврши са ионако трулим системом за чије је стварање делом био заслужан, и да уведе личну диктатуру како би покушао да побољша стање у држави и спроведе лакше своју вољу. Две државе у пријатељском и савезничком односу нису могле бити већи антиподи по том питању. Па ипак, званична Чехословачка за такво стање углавном није марила. Она је, штавише и поздравила краљев лични режим. Разлог је највише лежао у томе што је Бенеш, најважнији архитекта Мале Антанте желео за партнера јаку и стабилну Југославију, па макар она била и недемократска. Бенеш се надао да ће краљева диктатура учврстити спољни и унутрашњи положај Југославије.⁶⁸ Ипак, у чехословачкој штампи су се могли чути и други гласови, који су били далеко од овог званичног става. Штампа је у Чехословачкој уживала далеко већу слободу него штампа у Југославији – листови различите оријентације имали су различите и опречне ставове. По критици режима краља Александра биле су познате прашке *Lidové noviny*, као и њихов уредник Хуберт Рипка. Критике су значајно појачане након доношења тзв. Октроисаног устава у Југославији 1931.⁶⁹ Ставове *Lidové noviny* делио је још један прашки лист, *Přítomnost*, за чије је оснивање заслужан лично Масарик и који се одликовао демократским и слободарским духом.⁷⁰ Такође су против краљеве диктатуре писали разни листови католичке и социјалистичке оријентације. Ипак, све то није било довољно за промену става званичне Чехословачке. Чак ни припадници опозиције у Југославији нису успели да нађу подршку у

⁶⁷ Ibid, 62-63.

⁶⁸ *Věrnost za věrnost*, 351-352.

⁶⁹ Ibid, 352.

⁷⁰ Ibid.

Чехословачкој – чехословачке власти прибојавале су се реакције Београда, па стога ништа конкретно није могло бити учињено, што је уносило разочарење у редове југословенске опозиције краљевој диктатури.⁷¹

Дешавања у Југославији дала су повода Ситону-Вотсону, вечитом критичару београдске политике, да за *Lidové noviny* напише једну врло оштру серију чланака. Ти чланци објављени су у октобру 1930. под насловом *Stav věci v Jugoslavii* (стање ствари у Југославији). У чланцима Ситон-Вотсон понавља своју већ познату критику против режима у Београду, о угрожености Хрвата и њихових самоуправних традиција које су имали још у Угарској; о угрожености саме Мале Антанте. Он ургира на Чехословачку и Румунију да *не смеју остати индиферентне наспрам стања у Југославији... јер та диктатура може имати далекосежне импликације, а ако буде имала успеха, може имати нови, антидемократски утицај на целу југоисточну Европу.*⁷² Он такође, сумња да би диктатура била кратког века, сматрајући да је идеја кратког и пролазног замрачења већ напуштена, и да је начињен покушај да се развије нови управни систем заснован на апсолутистичко-бирокупатским и полу-фашистичким смерницама.⁷³ Биле су то јаке речи. Нико до тада у Чехословачкој није ни помишљао да режим краља Александра назове фашистичким. Био је то скандал. Чланци су проузроковали оштру критику из Југославије. и изазвали бурне реакције у Чехословачкој: они су не само били критика југословенске политике, већ и чехословачке јавности, за коју је Ситон-Вотсон у свом писму Ћурчину рекао да *забија главу у песак.*⁷⁴ Већ истог дана када је први чланак објављен из југословенског посланства у Прагу је у Београд јављено о чланку. Сам Бенеш је реаговао назвавши Ситон-Вотсонове тврдње преувеличаним и пожуррио да спасе ствари, објашњавајући да чехословачка влада са овим нема никакве везе. Око свега овога се подигла велика прашина, која је захватила највиши државни чехословачки врх и југословенско посланство у Прагу, које је сада тежило да у што више чешких новина објави свој одговор Ситон-Вотсону.⁷⁵

⁷¹ Ibid, 353.

⁷² *Lidové noviny*, 19.10.1930.

⁷³ *Lidové noviny*, 24.10.1930.

⁷⁴ Група аутора, *R.W. Seton-Watson i Jugoslaveni, Korespodencija 1906-1941, II dio 1918-1941*, Zagreb-London 1976. Допис Ситона-Вотсона Милану Ћурчину од 21.11.1930, стр. 210.

⁷⁵ *Věrnost za věrnost*, 118.

Односи између Чехословачке и Југославије били су ипак, још увек пријатељски и срдачни, упркос повременим неспоразумима и несугласицама. У децембру 1932. Бенеш је дошао у Београд на конференцију Мале Антанте, а идуће године основан је један привредни савет у склопу сталног савета Мале Антанте, састављен од економских и финансијских стручњака.⁷⁶ Па ипак, најважнија ставка 1933. била је промењена политичка ситуација у Европи. Долазак Хитлера на власт у Немачкој и све јача активност ревизионистичких снага у Европи забрињавали су чланице Мале Антанте као чуваре поретка створеног након 1918. На заседању у Загребу јануара 1934. управо се о томе и расправљало.⁷⁷ Југославија је сада тежила стварању једног општебалканског савеза за очување статуса кво, као превентивно осигурање од Италије од које је највише била угрожена, али и од Бугарске која се све више наоружавала. У Атини је 9. фебруара 1934. закључен Балкански савез између Југославије, Румуније, Турске и Грчке, којим су државе потписнице једна другој гарантовале тренутне границе.⁷⁸ Намере да се оствари нешто више нису остварене. Краљ Александар је убијен у атентату октобра 1934, а намеснички режим који је завладао након његове смрти био је вољан за промену политике. Доласком Милана Стојадиновића на чело југословенске владе долази до све постепенијег приближавања Немачкој и Италији, уз напуштање политике савезништава у централној и југоисточној Европи. До октобра 1938, односно Минхенског споразума, југословенски и чехословачки односи у оквиру Мале Антанте биће све слабији и слабији, да би се на крају комадање Чехословачке од стране Немачке прихватило као свршен чин.

2.1. Културне везе Чехословачке и Југославије

Југославија и Чехословачка имале су у овом периоду врло широку и разноврсну културну сарадњу, која је итекако поспешивала односе две државе. Та сарадња, која је потекла још из предратних културних удружења, имала је једно од кључнијих места у тим односима. Потребно је видети шта је и на који начин повезивало две братске словенске државе, настале на истоветним принципима. Повезаност циљева у дезинтеграцији Аустроугарске и стварању националних држава, припадност словенству, сличност језика – све је то спајало и повезивало. Две словенске групе, раздвојене вековима мађарским и германским

⁷⁶ *Мала Антанта 1920-1938*, 93.

⁷⁷ *Ibid*, 95.

⁷⁸ Пакт Балканске Антанте и протокол-анекс потписан у Атини 9. фебруара 1934. LNTS 153, 154-159.

упливом, оствариле су у XIX и почетком XX века значајну сарадњу, у раздобљу стварања националних држава, и та сарадња се све више продубљивала.

Још пре Првог светског рата, Томаш Масарик је као професор на Карловом универзитету у Прагу имао великог утицаја на јужнословенске интелектуалне кругове. Значајна је била његова подршка српско-хрватској сарадњи у Хабзбуршкој монархији, а још значајније његово учешће на Велеиздајничком процесу 1909, када је помогао Хинку Хинковићу у одбрани чланова српско-хрватске коалиције, што му југословенска јавност касније није заборавила.⁷⁹ Масарик је био изузетно слављен и поштован у Југославији, а његов рођендан, седми март, обележаван је и у југословенској краљевини са највишим почастима и свечаностима. На пример, прослава Масариковог 80. рођендана 1930. била је нарочито велелепна – трајала је читавих десет дана и састојала се од званичних обележавања, под руководством власти, и незваничних, од стране народа.⁸⁰ Требало би истаћи, ипак, и то да Масарик никада није учинио посету краљу Александру као председник Чехословачке, изражавајући на тај начин своје неслагање са недемократским стањем у Југославији. Али су односи две земље и поред тога остали срдачни и пријатељски, а Масарик је наставио да ужива свој култни статус у Југославији.

Сарадња две државе превазилазила је политичке везе и огледала се у најразличитијим могућим спајањима по питању уметности, књижевности, спорта и образовања. Неколико организација се истицало у овим подухватима, од којих у две најважније свакако спадају *Југословенско-чехословачка лига* и *соколски покрети* Југославије и Чехословачке. За почетак треба рећи нешто о првој организацији. Лига (на чешком *Československo-jihoslovanska liga*) је првобитно започела свој рад 1918. у Прагу под именом *Југословенска комисија*, да би 1921. добила назив под којим је и позната. Њен основни циљ било је упознавање са југословенском културом и уметношћу, и обрнуто, упознавање са чехословачким културним, просветним и уметничким достигнућима, развијање пријатељске сарадње и пријатељских односа, као и што већа културна и интелектуална размена. Од самог почетка њеном чланству приступила су бројна позната имена, интелектуалци, научници, истакнути културни радници, попут Јована Цвијића,

⁷⁹ Карел Чапек, *Разговори са Масариком*, 143-144.

⁸⁰ Škerlová, Jana, *Věrnost za věrnost? : československo-jugoslávské politické vztahy v letech 1929-1934 : přání, rozpory, realita*, стр.99.

Бранислава Нушића, Александра Белића, и других.⁸¹ У самој Чехословачкој лига је бројала од три до четири хиљада чланова, организованих по одборима на територији читаве Чехословачке. Преко чехословачко-југословенске лиге ишле су и размене ученика и студената; захваљујући овим разменама бројни Југословени имали су прилику да студирају на прашком, али и на другим универзитетима у Чехословачкој. Ту су била и позната имена попут Александра Дерока, који је провео два семестра у Прагу на техничком универзитету, и архитекте Момира Коруновића, који је још пре Првог светског рата завршио специјализацију у Прагу, а 1921. тамо био на студијском боравку. За потребе југословенских студената, којих је у међуратном периоду било све више, у Прагу је 1933. саграђен посебан студентски дом, који је носио назив *Александров колеџ* (Alexandrova kolej), у част југословенског краља. Израда пројекта поверена је познатом архитекти Николи Добровићу, који ју је замислио у монументалном, интернационалном стилу.⁸² Осим ове грађевине, Добровић је у Прагу оставио још неколико својих дела, од којих су најзначајнији Масарикови домови у Крчу код Прага, и стамбени објект са апотеком.⁸³ У Југославији број чехословачких студената никада није достигао ни приближно број југословенских студената у Чехословачкој, али се тежило да се та цифра побољша доделама стипендија.

Лига је током свог трајања организовала велики број свечаности, културних манифестација, представа, изложби, и балова. Било је ту и различитих других ствари, као курсева језика, организације библиотека и читаоница. Одбори лиге били су подељени у по неколико секција ; одбор лиге у Брну је на пример имао забавну секцију, промотивну/пропагандну секцију, културну секцију, туристичку и привредну секцију.⁸⁴ У читаоницама и библиотекама чланови су се могли упознати са југословенском књижевношћу и штампом – читаонице су биле веома добро опремљене најразличитијом штампом из Југославије, а неки од заступљених листова били су *Гласник Матице Српске*,

⁸¹ Димић, Љубодраг, *Културна политика у краљевини Југославији*, III књига, Стубови културе, Београд, 1997, 230-231.

⁸² Гордић, Гордана, Павловић-Лончарски, Вера, Дамљановић, Тања, *Архитектонске споне Београд-Праг, галерија Ледербуришке баште, Праг, 1.7.1997-31.7.1997*. Завод за заштиту споменика културе града Београда, Београд 1997, 10.

⁸³ Тања Дамљановић: Прилог проучавању прашког периода Николе Добровића, Саопштења XXVII-XXVIII 1995/96, Београд, 1996.

⁸⁴ Katerina Kolarova, *Kapitoly z dějin Československo-jihoslovenské ligu*, magisterská diplomová práce, Praha, 2014, 45-46.

*Нова Европа, Политика, Гласник, Слово, Словенец, Југословенски Лојд.*⁸⁵ Изузетно популарна била су и извођења драмских дела из Југославије. Давали су се комади великих југословенских аутора, попут Бранислава Нушића, Мирослава Крлеже, Иве Војновића; нарочито су се од Нушића давали *Госпођа министарка* и *Др*, као и Крлежина драма *У агонији*.⁸⁶

У Прагу је од 1931. излазило гласило Чехословачко-југословенске лиге под насловом *Чехословачко-југословенска ревија* (*Československo-jihoslovanska revue*). Овај часопис је излазио све до 1939. и издаван је заједничким снагама од стране Чехословачко-југословенске лиге у Прагу. и Савеза југословенско-чехословачких лига у Београду. Излазио је на чешком, српскохрватском и словеначком језику. Теме овог листе биле су разноврсне и чланци су тежили да чешким читаоцима приближе југословенско поднебље. Писало се нарочито о туризму у Југославији, а пре свега на јадранској обали.⁸⁷ Писало се и о соколству, као и о књижевности, позоришту и уметности.⁸⁸

Соколски покрет представља значајну ставку у југословенско-чехословачким односима, и једно од најважнијих средстава зближавања две државе. Соколски покрет основао је у Прагу фебруара 1862. чешки професор филозофије и истакнути културни радник Мирослав Тирш, као једно гимнастичко друштво које је својим деловањем требало да развија код полазника најбоље физичке особине, али у исто време и да гради дух исто колико и тело, развијајући витештво, родољубље и слободарски дух. Соколство је било засновано на чистом националном либерализму деветнаестог века, оно је прихватило паролу француске револуције и дало им пансловенски карактер. Као пансловенска организација, соколство се шири међу словенским становништвом хабзбуршке монархије, па тако настаје значајан број јужнословенских соколских организација. У исто време, у Краљевини Србији делује засебно соколско удружење под именом *Душан Силни*.⁸⁹ Након Првог светског рата Соколство у Југославији и Чехословачкој постаје права државна

⁸⁵ Ibid, 57.

⁸⁶ Ibid, 61-63.

⁸⁷ Katerina Kolarova, *Československo-jihoslovanská revue: bibliografie a komentovaná analýza*. Bakalářská diplomová práce, Praha, 2011, 25-26.

⁸⁸ Ibid, 33-40.

⁸⁹ Никола Жутић, *Соколи: идеологија у физичкој култури краљевине Југославије 1929-1941*, Ангротраде, Београд, 1991, 5-8.

идеологија. У Југославији соколи наступају на позицији југословенског интегрализма, што их је, заједно са њиховом либералном идеолошком основом уводило у константан сукоб са клерикалним католичким елементима у новој држави, као и са противницима уједињења и југославизма. Соколске манифестације – слетови – добијају државни карактер и постају израз тежњи словенског јединства.

Сарадња чехословачког и југословенског соколства након рата поприма значајне размере. Организују се велики свесоколски слетови на којима учествују соколи и других земаља. У Прагу је 1920. организован велики свесоколски слет који је по величини превазилазио све друге – на њему је учествовало 80.000 људи, од чега 54.000 сокола из Чехословачке, Југославије, Пољске и других земаља.⁹⁰ Слично је изгледао и свесоколски слет у Прагу 1926. У Југославији је свесоколски слет одржан 1930, а имао је контекст националног јединства и југословенског интегрализма.⁹¹ Ипак, мора се признати да демократска Чехословачка није нарочито благонаклоно гледала на недемократску ситуацију у Југославији, која је добила нове обресе проглашењем диктатуре; овакви слетови били су управо израз краљеве самовоље. За време диктатуре краља Александра југословенско соколство добија карактер режимске организације. Јан Пеликан, секретар чехословачке соколске општине сматрао је да је *јединству чехословачког и југословенског сокола нанет тежак ударац... добро познатим југословенским законом...који је уништио демократске изборе у организацији.*⁹²

Треба издвојити као куриозитет идеју изнесену на Другом соколском сабору у Загребу марта 1924, по којој је требало основати чехословачко-југословенски соколски савез, као једну претечу свесловенског соколства. Ова идеја никада није спроведена.⁹³

У Чехословачкој је био заступљен велики број југословенских писаца и уметника. Велики број музичких стваралаца и композитора, попут Милоја Милојевића, Јосипа Славенског, Петра Коњовића и других налазио је своје место на концертима и манифестацијама.

Часописи су објављивали сијасет југословенских аутора, од којих треба издвојити Јована

⁹⁰ Милан Совиљ, *У потрази за недостижним: југословенско-чехословачке културне везе 1945-1949*, Институт за новију историју Србије, Београд 2012, 22-23.

⁹¹ Душан Цветковић, *Први свесоколски слет сокола краљевине Југославије 1930. године, Соколи и соколски слетови*, Београд, 2007, стр. 89-91.

⁹² Лист *Pritomnost* од 6. августа 1930, страна 488.

⁹³ Никола Жутић, *Соколи: идеологија у физичкој култури краљевине Југославије 1929-1941*, 10-11.

Дучића, Вељка Петровића, Мирослава Крлежу, Бранислава Нушића, Милана Ракића, Милоша Црњанског, Густава Крклеца... они, а и многи други превођени су на чешки и словачки језик.⁹⁴ У Југославији су изузетну популарност имала дела Карела Чапека и Јарослава Хашека; Хашеково велико дело *Доживљаји доброг војника Швејка* је за југословенску читалачку публику превео Станислав Винавер. Поједини југословенски листови, међу њима и *Нова Европа*, посвећивали су значајну пажњу чехословачким темама, објављивани су чланци о Масарику, о чехословачким књигама и ауторима, о изложбама у Чехословачкој. У Прагу је значајан чинилац у упознавању са литературом на српскохрватском језику играла чувена Словенска књижница, која је, поред великог броја југословенских листова и часописа, у свом инвентару имала преко 12.000 књига на српскохрватском језику.⁹⁵

Као што се да видети, културни односи Чехословачке и Југославије били су веома разгранати и обимни. И када је у појединим стварима долазило до трвећа и несугласица, као што је питање диктатуре у Југославији, односи нису престајали нити су се смањивали или бивали мање срдачнији. Током судбоносних дана Чехословачке у Минхену и након немачке окупације те земље, велики број Југословена је изразио жаљење и протесте због неправде која је начињена; нарочито су се у томе истицали студенти београдског универзитета. Након уласка Немаца 1939. један број Чехословака је уточиште пронашао у Југославији. Чехословачке избеглице је срдачно дочекало Удружење за словенске емигранте, разне друге организације, али и појединачни грађани. Сви су они пружали помоћ колико год су могли.⁹⁶

2.2. Сличности и разлике: југословенско и чехословачко искуство са националним мањинама

Остаје још понешто да се каже о једној, за нашу тему значајној ставци која повезује ове две државе, а то је питање националних мањина. Југославија и Чехословачка биле су сличне по много чему. Обе државе су створене крајем Првог светског рата; обе су пре рата, не рачунајући Србију и Црну Гору, биле део аустријских и угарских круновина; обе

⁹⁴ Милан Совиљ, *У потрази за недостижним: југословенско-чехословачке културне везе 1945-1949*, 26-27.

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ Милан Совиљ, *У потрази за недостижним: југословенско-чехословачке културне везе 1945-1949*, 28-29.

су створене на истим идејама – идејама пансловенства и словенског јединства и самоопредељења; обе су након рата биле изложене непосредној претњи ревизионизма и реваншизма; обе су се у спољној политици ослањале на Француску. И најзад, обе државе биле су вишенационалне и мултиетничке. Већ само устројство ових држава било је суштински мултиетничко – не само што је оно било засновано на јединству више различитих словенских народности (Чеси и Словаци; Срби, Хрвати и Словенци), већ су и поред тога унутар њихових граница живеле бројне, већином не-словенске националне мањине, што је са собом носило посебне изазове и задатке по питању њиховог укључења у живот нове државе и њихове интеграције. У саставу Југославије живели су Албанци, Немци, Мађари, Словаци, Русини; У саставу Чехословачке Немци, Мађари, Русини, Украјинци. Поједине мањине, попут Немаца и Мађара, живеле су у обе државе и биле су врло бројне. Може се без околишања рећи да је овај мултиетнички фактор играо велику улогу у политици две земље током двадесетих и тридесетих година. За Чехословачко је ово питање било од животне важности, а оно је све више добијало на значају током тридесетих година јачањем нацистичке Немачке, да би кулминацију доживело током Судетске кризе; Минхенским споразумом немачко питање у Чехословачкој задало је овој држави смртоносни ударац. Југославија је током целе своје егзистенције покушавала да пронађе решење о устројству своје мултиетничке државе, а хрватско питање све више је постављано као кључно за опстанак или дезинтеграцију државе. Споразумом Цветковић-Мачек августа 1939, у предвечерје новог светског рата утабан је пут федерализацији државе, а Бановина Хрватска де факто постала држава у држави.

Пошто је мањинско питање у Чехословачкој и Југославији веома широка и комплексна тема, а не желећи да наш рад одвратимо од главног курса, ми ћемо се у овом поглављу базирати искључиво на немачку и мађарску мањину у две државе, као две најбројније и најутицајније етничке групе.

Стварањем Чехословачке у њеним границама нашла се јака и бројна немачка мањина, и већ на самом почетку је постављено питање њене успешне интеграције у ново чехословачко демократско друштво. Немачко присуство у чешким земљама има дугу историју која датира још од средњег века. Немци у Бохемији и Моравској чинили су за време Хабзбуршке монархије економски доста јаку грађанску класу; карактер чешких

градова био је доста дуго чисто немачки. У градовима су већину чиновничког и трговачког слоја чинили Немци, а немачки језик је био језик урбаних средина. Праг је 1815. имао 50.000 немачких житеља, а чешких само 15.000.⁹⁷ Тек од средине XIX века, након револуција 1848, масовне урбанизације, развоја градова и, што је најважније, стварања чешког националног покрета, Чеси из руралних средина почињу масовније насељавати градове, услед чега места попут Прага и Брна губе полако свој немачки карактер.⁹⁸ Иако је њихов утицај у градовима смањен, Немци су и даље чинили бројну етничку групу, нарочито у Судетској области. Масарик је чешке Немце сматрао колонистима и имигрантима, насупрот домородачким Чесима. Овакви ставови изазвали су већ на самом почетку незадовољство чехословачком државом међу Немцима, чак и када су им гарантована пуна права:

*Our Germans, as I pointed out... originally came to us as colonists... Yet that does not mean that, as colonists, our Germans are second-class citizens. They were invited to come by our kings who guaranteed them the right to live their own lives in full measure. I for my part acknowledge and deliberately adopt the policy of our Premyslid kings who protected the Germans as a race.*⁹⁹

Овакви патерналистички ставови, разуме се, нису одговарали Немцима. Масарик је веровао да ће мањинским правима и демократским представништвом успети да интегрише немачко тело у Чехословачкој. Немачке националне вође у Чехословачкој, пак, доживљавали су стање ствари као *предају Чесима*, сматрајући лицемерним паролу о самоопредељењу Чеха и Словака, када они нису могли да остваре своје самоопредељење. Чехословачки устав из 1920. гарантовао је свим грађанима Чехословачке уобичајена права, слободу вероисповести, слободу штампе, једнакост пред законом; мањинама је гарантована слободна употреба матерњег језика, постојање школа на матерњем језику; такође је уставом забрањен сваки покушај принудне денационализације.¹⁰⁰ Био је то типични либерални устав западног типа. Па ипак, Немци овим уставом углавном нису

⁹⁷ Аллен, Џ.П. Тејлор, *Хабзбуршка монархија 1809-1918*; прев. са енглеског Мирјана Николајевић. Слио, Београд, 2001, 27.

⁹⁸ Ibid, 33-34.

⁹⁹ T.G. Masaryk, *The Making of a State*, p.387.

¹⁰⁰ Brügel, J. W. (Johann Wolfgang), *Czechoslovakia before Munich ; the German minority problem and British appeasement policy*. Cambridge University Press, 1973, 57-58.

били задовољни; сматрано је да статус пуке националне мањине не одговара бројности и економској снази три милиона Немаца у Чехословачкој наспрам шест милиона Чеха.

Немачких странака у Чехословачкој било је неколико; првих година нове државе оне нису желеле да улазе у састав влада, желећи тако да изразе протест око стања у земљи. Све до 1925. немачке странке одбијале су да учествују у власти; Након парламентарних избора те године у састав чехословачке владе улазе *Савез Земљорадника* (Bund der Landwirte; Německý svaz zemědělců) предвођен Францом Спином (Franz Spina) и *Немачка хришћанско-социјална народна странка* (Deutsche Christlich-Soziale Volkspartei, DCVP). Суштински, немачке странке биле су подељене на две групе, умерењаке и екстремисте. Умерењацима су припадале горе наведене странке, као и *Немачка Социјал-демократска Радничка Партија у Чехословачкој Републици* (Deutsche sozialdemokratische Arbeiterpartei in der Tschechoslowakischen Republik - DSAP; Německá sociálně demokratická strana dělnická v Československé republice), која је у владу ушла 1929. С друге стране, екстремисте су чиниле странке које су пропагирале чист сецесионизам (за разлику од умерењака који су углавном заговарали аутономију), анти-демократизам и национализам. Биле су то *Немачка Национална Партија* (DNP) и *Немачка Национал-социјалистичка радничка Партија* (DNSAP).¹⁰¹ Током двадесетих година екстремистичке странке нису имале никаквог утицаја и биле су прилично безначајне; ипак, с доласком Хитлера на власт у Немачкој 1933, оне постају разлози за бригу. Чехословачка је њихов рад забранила исте године; међутим, већ тада бива основана једна нова организација, у коју ће прећи чланство две забрањене странке – био је то *Судетско-немачки домовински фронт* (Sudetendeutsche Heimatfront – касније преименован у *Sudetendeutsche Partei* – Судетско-немачка партија) који је де факто постао испостава нацистичке партије у Чехословачкој и главни инстигатор разбијања те државе.¹⁰²

Што се тиче немачке националне мањине у Југославији, ту су ствари биле нешто друкчије. Немци (фолксдојчери) у Југославији нису имали онакав утицај какав су имали Немци у Чехословачкој, нити су били толико бројни; па ипак, они су представљали једну врло јаку

¹⁰¹ Giovanni Capocchia, Defending Democracy: Reactions to political extremism in interwar Europe. У *European Journal of Political Research* 39: 2001. 444-446.

¹⁰² Ibid.

и добро организовану националну мањину, која је, са јачањем нациста у Немачкој, полако постајала све опаснија, фанатизованија и организованија.

Немци у Југославији живели су углавном на простору Војводине, у Банату, Бачкој, Барањи, као и у Словенији. У нашим крајевима они се први пут јављају након низа крвавих и тешких сукоба крајем седамнаестог и почетком осамнаестог века. Турски ратови 1683-1699 и 1716-1718, као и Ракоцијева буна 1703-1711 опустошили су потпуно пределе Бачке, Барање, Славоније, Срема; у тим, од стране Хабзбуршке монархије новоосвојеним крајевима живело је јако мало људи. Било је потребно ревитализовати те плодне крајеве, и учинити их продуктивним. У ту сврху је осамнаесто столеће на овом простору испуњено немачком колонизацијом; хабзбуршки владари као Карло VI, Марија Терезија и Јосиф II сматрали су да само марљиво немачко становништво може оплеменили ове дивље и пуне крајеве. Они нису били једини колонизатори на том простору, у то време, али су по бројности и снази били најзначајнији. Они насељавају и дају нови живот већ постојећим насељима, а граде такође и нова. На простору Војводине њихова најзначајнија насеља постају Бела Црква, која ће дуго имати карактер чисто немачке вароши, Вршац, који је био подељен на српски део, са неправилним улицама, и на немачки са правилним улицама *под конац*, Апатин, Кула, Гаково, и Велики Бечкерек.¹⁰³ Марија Терезија насељава искључиво католичко немачко становништво, док њен либералнији син Јосиф II насељава и протестанте. У оба случаја Немци својим присуством истерују затечено српско становништво из унутрашњости на војну границу.¹⁰⁴ Они ће постати марљиви земљорадници и богати трговци, као и значајан део чиновничко-урбаног слоја, као и у Чешкој. Између домородачког и колониистичког становништва, долазило је до неизбежних сукоба и трвења, али и до још неизбежнијих размена и сарадњи.

Треба истаћи неке битније разлике око стања у словеначким земљама. Оне су дуго биле везане феудалним односима за немачке грофове, те је и њихов карактер дуго био чисто немачки. Већину градова у Словенији основали су управо немачки феудални господари: ту, као и у Чешкој, наилазимо на исту ситуацију што се тиче урбаних средина – то су управо немачке средине. Бити грађанин, *bürger*, значи бити Немац. Као и у Чешкој, у

¹⁰³ Јањетовић, Зоран, *Немци у Војводини*, Институт за новију историју Србије, књига 50, Београд, 2009, 46-47.

¹⁰⁴ *Ibid*, 50-51.

Словенији у деветнаестом веку долази до постепене славизације градова. По питању немачког сељаштва, расутог међу словеначким сељацима, опажамо једну занимљиву чињеницу – оно се до краја деветнаестог века постепено утапа у словеначки етнички корпус.¹⁰⁵

Стварањем заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца у њен састав улази и немачка мањина. Баш као и у случају Чехословачке, југословенска делегација на мировној конференцији је бранила своје право на Бачку, Банат и Барању тврдњама да је то подручје исконско словенско, а да су Немци (и Мађари) ту тек доцније дошли као колонисти, те да их се не треба ништа ни питати.¹⁰⁶ Као и у Чехословачкој, и овде су Немци у први мах тежили да задобију неку врсту аутономије; али се од тога убрзо одустало. Постојале су недоумице шта чинити – тражити аутономију у Банату и Бачкој, или оптирати у неку суседну земљу, Мађарску или Румунију? Избијали су такође на самом почетку и сукоби између нових власти и немачке мањине око регрутације.¹⁰⁷

Немци су, зависно од области, чинили углавном економски просперитетну етничку групу, издељену на сељаштво, које је било већинско, и урбано становништво. Углавном је међу њима било мало беземљаша; у томе се разликују од Мађара, који у деветнаестом веку углавном сиромаше и постају сеоски пролетеријат. Па ипак, један куриозитет: И Немци и Мађари чинили су у великој већини велепоседнички слој, насупрот Србима, међу којима је велепоседника било знатно мање.¹⁰⁸ Аграрна реформа у краљевини Југославији изузимала је немачко и мађарско становништво, а поједини велики поседи били су експроприсани; све ово морало је изазвати незадовољство. Немачко становништво такође се осећало угрожено колонистичким покретима ветерана и становништва из пасивних крајева ка Војводини.

Као и у Чехословачкој, и у Југославији су Немци чинили бројну највећу националну мањину – према попису из 1921. Немаца у краљевини СХС било је 505.790.¹⁰⁹ Ово становништво живело је углавном на селу и то у компактним срединама, што значи да су

¹⁰⁵ Јањетовић, Зоран, *Деца царева, пасторчад краљева: Националне мањине у Југославији 1918-1941*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2009, 34.

¹⁰⁶ Јањетовић, Зоран, *Немци у Војводини*, 101.

¹⁰⁷ Ibid, 103-104.

¹⁰⁸ Ibid, 110-113.

¹⁰⁹ Димић, Љубодраг, *Културна политика у краљевини Југославији 1918-1941*. 8.

у својим насељима чинили већину. Немачко становништво је у протеклим деценијама, будући изоловано од свог етничког језгра у Монархији, трпело нападне покушаје мађаризације. Страхујући од мађарског иредентизма, југословенске власти су имале интереса да донекле фаворизују Немце као противтежу Мађарима: мађарски језик као наставни језик укинут је у школама где мађарска деца нису чинила већину, а једна од првих одредби везаних за наставу у школама била је да се настава изводи на већинском матерњем језику.¹¹⁰ Такође, члан 16. Видовданског устава давао је могућност националним мањинама да имају државне школе на свом матерњем језику.

Маја 1920. власти су одобриле правила *Швапско-немачког просветног савеза* (Schwabisch Deutscher Kulturbund – познатог просто као Kulturbund). Ова организација је веома брзо нарасла и убрзо постала главна културна и друштвена организација Немаца у југословенској држави – већ 1924. Културбунд броји око 55.000 чланова.¹¹¹ Његови задаци били су, између осталог, и ширење књига и штампе на немачком језику, ширење филмова, уметничких дела и музике, образовање немачких учитеља и свештеника, и друго.

Основна политичка организација Немаца у Југославији била је *Немачка партија у Краљевини СХС/Југославији* (Partei der Deutschen im Königreich der SHS/Jugoslawien). Она је оформљена нешто касније. 1922. Њени захтеви били су типично национални: право на оснивање приватних школа, сразмерно учешће немачког чиновништва у управи, право на самосталан и слободан народносни развој мањине, право на школовање у Аустрији и Немачкој.¹¹² По први пут је учествовала на југословенским изборима 1923. и то самостално. Уз неколико физичких напада, застрашивања и неправилности, тако типичних за изборе у краљевини СХС/ Југославији, Немачка партија је освојила 43.000 гласова и осам посланичких мандата.¹¹³ Током свог парламентарног учешћа Немачка партија је желела да своје захтеве испуњава ослањајући се на владу, што није увек доносило резултате. Премда је често наилазила на сукобе са загриженим националистима у парламенту, до 1929. Немачка партија је изражавала лојалност југословенској држави и спремност на сарадњу.

¹¹⁰ Ibid, 9-10.

¹¹¹ Димић, Љубодраг, *Културна политика у краљевини Југославији 1918-1941*, 12.

¹¹² Јањетовић, Зоран, *Деца царева, пасторчад краљева: Националне мањине у Југославији 1918-1941*, 179-180.

¹¹³ *Немци у Војводини*, 154.

По доласку Хитлера на власт у Немачкој, и међу југословенским Немцима почињу јачати пронацистичке струје. Били су то углавном млађи чланови Културбунда који су студирали у Немачкој, и одатле донели хитлеровску идеологију. Они су се прозвали *Обновитељима* и као задатак поставили ширење нацистичких идеја у Културбунду. Сметала им је помирљивост старијег вођства Културбунда; они су желели да од овог савеза створе једну доста ширу организацију Немаца у Југославији, нешто слично Судетско-немачком домовинском фронту у Чехословачкој, и тражили су аутономни статус немачке националне мањине. Упоредо са Обновитељима, наспрам њима и њиховом растућем екстремизму, настаје у Великом Бечкереку Младонемачки покрет. Ова организација је била супротстављена Обновитељима и залагала се за успостављање јачих веза између Немаца и Југословена. У почетку је имала блиске везе са режимском ЈНС, да би доласком Стојадиновића на власт наставила сарадњу са ЈРЗ. Младонемачки покрет је међу Обновитељима сматран издајничким, а престао је да постоји 1939.¹¹⁴

Аншлусом 1938. године Југославија је добила опасног суседа на границама и потенцијално опасну бројну етничку групу унутар својих граница, запавши тако у ситуацију сличну чехословачкој, додуше не толико опасну, барем не за прво време. Показаће се и у случају и једне и друге земље воља немачке мањине да учествују у њиховом разбијању и отварању пута експанзије Трећег Рајха.

Мађарска мањина у Краљевини СХС била је нешто бројчано слабија од немачке, али ипак јака – 1921. бројала је 467.658 душа у читавој земљи, од чега је 387.107 живело на простору Војводине, Бачкој, Барањи, и Банату.¹¹⁵ Тријанонским споразумом некадашњи *јужни крајеви* (Делвидек) угарске краљевине нашли су се у новој држави, а са њима и мађарско становништво које је тиме изгубило свој привилегован положај. У мађарској свести израз *јужни крајеви* је пре Првог светског рата био синоним за просперитет и благостање – земља је сматрана плодном и добром. Па ипак, такви идилични прикази нису одговарали реалном стању. Штавише, таква идилична слика важила је само за уски круг велепоседника. Обично мађарско становништво је, усред укрупњавања поседа током друге половине 19. века остало сведено на изузетно малим поседима, или је потпуно

¹¹⁴ *Културна политика у краљевини Југославији 1918-1941*, 39-40.

¹¹⁵ Sajti, Eniko A., *Hungarians in the Vojvodina 1918-1947*, Boulder : Social Science Monographs ; Highland Lakes : Atlantic Research and Publications ; New York : Distributed by Columbia University Press, 2003, 8-9.

изгубило земљу и било принуђено да иде у надницу. Поседе средње величине држали су углавном Срби и Немци, а велики поседе били су у рукама свега неколико породица као што су Сечењи, Хотек, Фернбах, Дунђерски и Лелбах.¹¹⁶ Мађарско становништво је, дакле, у нову државу 1918. ушло у незавидном положају. Оно није било обухваћено аграрном реформом, што је код њега само још више повећало огорчење и незадовољство.

Политичка организација Мађара у Краљевини СХС по први пут добија обресе почетком 1921 једним предлогом о оснивању мађарске странке, објављеним у суботичком листу *Hirlap*. Средишта мађарског политичког и културног организовања била су Велики Бечкерек, Суботица, Сомбор и Сента.¹¹⁷ Власти Краљевине СХС зазирале су од мађарског политичког удруживања, бојећи се иредентизма, па су помно надзирале ове покушаје. Неуспели покушаји рестаурације Хабзбурга у Мађарској 1921. изазвали су праву психозу међу полицијским властима, те је више људи похапшено под оптужбама за шпијунажу, а неколико мађарских удружења забрањено.¹¹⁸ У таквим турбулентним околностима формирана је Мађарска странка. Њен први председник био је др Ђерђ Санта, а значајне политичке вође Имре Варађ и Лео Деак.

Мађарска странка је од самог почетка наступила лојалистичким ставом према новој држави, тежећи да отклони тиме сваку индицију о иредентизму и шпијунажи за Будимпешту. Поставивши се као званична странка свих Мађара, залагала се за сва пуна права загарантована законима о заштити мањина, за школовање на властитом језику, поновно отварање угашених мађарских удружења, слободу пословног удруживања, промену изборног закона о мањинама, и друго.¹¹⁹ Прескочивши изборе 1923, први пут је учествовала на фебруарским изборима 1925, на којима није успела да уђе у Скупштину. Припреме за те изборе одвијале су се у већ стандардном политичком вртлогу Краљевине СХС. И Давидовићева Демократска странка, и Пашићева Радикална странка сматрале су Војводину својим изборним подручјем, па су обе жилаво трудиле да одвуку што више мађарских гласова. Неуспеху Мађарске странке допринели су и гласови о контактима опозиционог председника ХСС Стјепана Радића са Будимпештом, што је Мађарску

¹¹⁶ Ibid, 9-10.

¹¹⁷ Ibid, 32-33.

¹¹⁸ Ibid, 45.

¹¹⁹ Ibid, 45-46.

странку, мада она није имала никаквих додира са ХСС, ставило у неповољан положај и у немилост Београда.¹²⁰

Увођењем диктатуре 1929. све дотадашње партије су распуштене, па и Мађарска странка. Да би некако придобио мађарску мањину на своју страну, краљ Александар је као представника Мађара др Габора Сантоа, лекара из Суботице, који је ушао у нову режимску ЈНС. Тако се десило да је 1931. по први пут један Мађар ушао у скупштину.¹²¹ Санто је у Будимпешти био виђен као издајник, а ни Мађари у Војводини га нису сматрали својим представником. Бивше вођство Мађарске странке је оптуживано за сарадњу са Будимпештом и повремено претресано и хапшено. Такво стање трајало је углавном до 1937, када се Стојадиновић, схвативши да је Санто неприхваћен од стране Мађара, одлучио на састанак са Варађом и Деаком. Стојадиновић није пристао на оживљавање Мађарске странке, али је ипак желео отопљавање односа уз извесне уступке по питању школства и културних институција. Последње три године југословенске краљевине мађарско политичко вођство провело је растрзано и неодлучно око тога шта треба чинити: разматране су идеје о прикључивању Удруженој опозицији окупљеној око Мачековог ХСС¹²² или о ослањању на Београд. У сваком случају, мађарска мањина дочекала је распад Југославије незадовољна и недовољно представљена, услед чега се све више окретала Будимпешти.

Најзад, остаје нешто да се каже о мађарској националној мањини на територији Чехословачке. Тријанонским уговором 1920. у Словачкој и Рутенији је остао да живи, према попису из 1921, 745.431 Мађар.¹²³ Као и у случају Делвидека, и Словачка и Рутенија (Фелвидек – горњи крајеви) су били саставни делови угарске краљевине. Од укупно 13 милиона становника нове Чехословачке републике, готово 5 милиона чиниле су националне мањине, Немци, Мађари, Рутени, Пољаци, Јевреји. Насупрот Чешкој и Моравској, које су биле урбанизоване и развијене, а пре 1918. саставни делови

¹²⁰ Саме мађарске власти нису имале неко нарочито мишљење о Радићу, сматрајући га фантастом и некохерентним занесењаком, а и бојећи се да би мађарска подршка Хрватима овима пружила могућност да придобију политички за себе Војводину.

¹²¹ Ibid, 93-94.

¹²² Једна мања група, окупљена око адвоката Ивана Нађа из Загреба, и јесте пришла Удруженој опозицији. Између Нађа и војвођанских Мађара вођени су преговори, али без икаквог конкретног резултата, делом и тим што је на њихов неуспешан исход утицао Стојадиновић својим неодређеним обећањима Варађу и Деаку.

¹²³ *Slovenský náučný slovník*, I. zväzok, Bratislava-Český Těšín, 1932.

Цислајтаније, Словачка и Рутенија припадале су Транслајтанији, и биле знатно слабије развијене. Оне су дуго трпеле покушаје мађаризације, што је извесним срединама – као што је то Братислава/Пожун – давало снажан мађарски карактер. У урбаним местима, уопште, двојезичност је била ствар потребе.

Као и Краљевина СХС, и Чехословачка је убрзо донела одлуку о аграрној реформи на својој територији. Слично као и у Југославији на подручју Војводине, чехословачке власти намеравале су да изврше експропријацију великих поседа, углавном у рукама Немаца и Мађара, и на њима образују чешке и словачке колоније. Највише таквих колонија образовано је управо у Словачкој и Рутенији, које су имале изразит аграрни карактер, насупрот урбаној и индустријски развијеној Чешкој.¹²⁴ Јасно је да су овом реформом највише били погођени Мађари. Према указу донесеном 1919, експроприсана је сва земља преко 150 хектара обрадиве површине у власништву једног лица, 160 хектара у сувласништву, и 250 хектара необрадиве површине.¹²⁵ Компензација по хектару износила је од 2000 до 4000 чехословачких круна, мада има индиција да је цена хектара била дупло већа.

Мађаре је погодила и реформа школства. Насупрот око стотинак школа на словачком језику, пре рата је постојало преко 3000 мађарских основних школа, што сведочи о настојањима да се већинско словачко становништво мађаризује. Током реформи 1921-1922 велики број ових школа је укинут, тако да их је остало укупно 727.¹²⁶ Проблем је лежао у томе што Словаци нису имали довољан број учитеља и наставника. Решење је пронађено у довођењу чешких учитеља уместо отпуштених мађарских. Мађарима је веома сметало и укидање универзитетске наставе на мађарском језику; једино се на Прашком универзитету још изучавао мађарски језик и књижевност. Тридесетих година мађарска национална мањина у Чехословачкој има 806 основних школа, 46 средњих школа, 576 библиотека при школама и 31 забавиште.¹²⁷

¹²⁴ Wojatsek, Charles, *From Trianon to the first Vienna arbitral award : the Hungarian minority in the first Czechoslovak Republic : 1918-1938*. Montreal : Institut des civilisations comparées = Institute of Comparative Civilizations, 1980, 34-35.

¹²⁵ Ibid.

¹²⁶ Ibid, 39.

¹²⁷ Marko, Martinicky, *Slovensko-mad'arske vzťahy*, 1995.

Као и у случају немачке мањине, и Мађари се по питању политичког одређивања према новој држави деле на тзв. активисте и тзв. негативисте. Активисти су се залагали за пријатељске односе и сарадњу са чехословачком државом уз гаранције и поштовање мањинских права. Насупрот њима, негативисти су углавном стајали на опозиционом гледишту. Активисти су били подељени у неколико странака, од којих су најзначајније биле *Мађарска народна странка*, као и здружена *Мађарско-немачка социјалдемократска странка*. Мађарска народна странка је остваривала добре парламентарне резултате током двадесетих година, док се Мађарско-немачка социјалдемократска странка 1927. утопила у странку чехословачких социјалдемократа. Негативисти су били окупљени у *Мађарску народну странку*, коју не треба бркати са активистичком МНП иако су носиле потпуно исто име, и *Провинцијалну социјал-хришћанску странку*. Социјал-хришћане је углавном подржавало католичко становништво, док су негативистички МНП чинили протестанти. 1936. обе негативистичке странке ујединиле су се у јединствену *Уједињену мађарску странку* (ЕМР). Ове странке, и касније ЕМР, сматране су чисто сепаратистичким. ЕМР и њен вођа Јанош Естерхази играли су током 1938, односно прве бечке арбитраже значајну петоколонистичку улогу.¹²⁸

Мањинско питање у Чехословачкој и Југославији било је компликовано, замршено и на крају се показало судбоносним по ове две државе. Две највеће и најзначајније мањине – Немци и Мађари – нису пронашле задовољење ни у једном ни у другом случају, иако се често ишло ка томе и иако је у одређеним периодима ситуација изгледала мирна и повољна и када је долазило до сарадње. Некадашњи повлашћен статус Мађара и Немаца у Хабзбуршкој монархији није могао бити заборављен у тренутку када су ове етничке групе сведене на пуки статус мањина. Само мађарско поимање државе и идеје мађарске нације, њихово тумачење мађарског историјског државног права пружали су значајну основу за незадовољство и покушај ревизије постојећег стања. Култура пораза међу мађарском мањином значила је још од самог почетка незадовољство и жељу за реваншизмом. Томе треба додати и неодговарајуће тумачење и схватање мањинског питања од стране југословенских и чехословачких власти које је често само погоршавало ствари. Нарочито у Југославији нису вођени мудри покушаји интеграције. С друге стране, немачка мањина у

¹²⁸ Pastor, Zoltan, *Slovaci a Mad'ari*, Matica Slovenska, 2011, 86.

Југославији веома је лако могла да постане узорна мањина да то није спречио долазак нациста на власт у Немачкој и њихов утицај на југословенске Швабе. Одсечени од главног немачког етничког корпуса, Немци у Југославији нису имали много разлога за ревизионизам. Нацистичке идеје пак, и њихово ширење постепено претварају Немце у Југославији у привезак Трећег Рајха и потенцијалну пету колону у случају сукоба. У Чехословачкој ствари су биле друкчије. Далеко бројнији и јачи од својих сународника у Југославији, а притом ближи Немачкој и Аустрији, они су од самог почетка представљали изазов, јер су у њиховом тумачењу Чешка и Моравска често схватане као изворно немачке земље, неодвојиве од немачког језгра. Експанзија Трећег рајха, као и пратећи успон ревизионистичких и реваншистичких снага у Мађарској тридесетих година створили су изазов коме Југославија и Чехословачка, две творевине версајског поретка, преоптерећене националним и етничким питањима, ипак нису одолеле.

3

ЧЕХОСЛОВАЦИ И МИ: НОВА ЕВРОПА О ЧЕХОСЛОВАЧКОЈ 1920-1929

3.0. “Наши академици у Прагу”

Први чланак посвећен приликама у Чехословачкој објављен је већ у првој књизи и четвртом броју *Нове Европе* – 21. октобра 1920.¹²⁹ Тицао се положаја југословенских студената на прашком универзитету, бројности, идеолошким уверењима, њиховим удружењима... У чланку се наводи да је Праг *најјачи центар наших студената на страни... има у њему тисућу и пет стотина академица из свих крајева Југославије*. Наводи се да тамо има доста предатних студената, а да политичких удружења, сем *удружења Комунистичке омладине Југославије* готово и да нема. Ова чињеница не треба уопште да чуди – Праг је у међуратном периоду био омиљено место за студије припадника и симпатизера Комунистичке партије Југославије, а разлози за то били су немогућност високошколовања у Југославији након завршене средње школе (само се са гимназијом могло уписати на универзитет), и уопште, немогућност студија због комунистичких ставова.

Чланак, ипак, спомиње неколико *неполитичких* друштава југословенских студената – академско друштво *Скерлић*, нарочито популарно међу студентима из Босне и Херцеговине, и за које се изричито каже да у њему има неколико извршних чланова комунистичке оријентације; академско друштво *Југославија*, за које се каже да му припадају готово сви југословенски студенти прашког универзитета; ово друштво је било добро организовано и бројно, и претендовало је да буде и званично. Имало је сопствену библиотеку са читаоницом и редовно одржавало културне и јавне седнице. Као мање значајни спомињу се *Друштво апстинената* (“од много наших женскиња једва се по која

¹²⁹ *Нова Европа* од 21. октобра 1920. I књига, број 4, стр 147-149.

налази у њему” – sic!) и *Културни клуб “Дело”* за који се каже да у просторијама мензе уз остале плоче има и своју, и ништа више.

Југословенски академци у Прагу били су у *економски немогућем положају... њихово провлачење кроз живот једна је социјална брука*.¹³⁰ Као немила чињеница наводи се да су студенти почели да се економски организују по провинцијама – сваки студент је морао да буде члан своје економске организације. Као изузетак се наводе само студенти из Србије јер *имају највеће стипендије*. Обавезу плаћања чланарина за те организације чланак наводи као апсурдну.

3.1. Масариков национализам, Чехословаци у Југославији и Чехословачко и југословенско соколство

Десети број прве књиге *Нове Европе*, од 10, децембра 1920.¹³¹ био је посвећен народним мањинама у Југославији. Између осталог, тај је број садржавао и неколико чланака везаних за Чехословаке и Чехословачку. Пре свега је Владимир Дворниковић, југословенски филозоф и етнопсихолог објавио један одељак под *насловом Масариков национализам* из своје, тада још необјављене књиге *Т.Г. Масарик, филозоф и вођ чешкога народа*.¹³² Овај чланак, сав прожет идеализмом, говори о Масариковом схватању *националног*. Дворниковић сматра да је Масарик у свом националном подухвату на савршен начин ујединио у својој личности политичара и филозофа. *Масарик политичар јесте једно са Масариком филозофом, а Масарик филозоф јесте једно са Масариком човеком*. Масариково целокупно животно дело је, по Дворниковићу, прожето етичким – он остаје вечити борац против језуитизма, макијавелизма, и најразличитијих сплетки. Он је измирио национално и социјално у опсегу опште хумане етике; он је доказ да права политика у себи неизоставно садржи идеалистичку борбу за човечанство. Он је своје циљеве постигао упркос константним нападима, оптужбама да је издајник, безбожник... а он је само био и остао Чех и родољуб, борац против клерикализма, неистина и угњетавања што их је током свог постојања бивша хабзбуршка Аустрија баштинила. Овај је текст, као што се може приметити, сав прожет заносом, идеализмом, опчињеношћу Масариком и

¹³⁰ Ibid, 148.

¹³¹ *Нова Европа* од 10. децембра 1920, књига I, број 10.

¹³² Ibid, 323-325.

његовом личношћу, која је већ тада, почетком двадесетих година, почињала да буде култна у Југославији. Његова основна порука су Масарикове речи – *наша народност мора бити исто што и човекољубивост*.

У овом броју се о чехословачкој мањини у Југославији пише у склопу теме националних мањина којом је читав број прожет. У то време, наиме, Чеси и Словаци нису помињани као засебне мањине, већ су убрајани у једну народност. У питању је један подужи чланак под насловом *Организација Чехословака у Југославији*, са потписом Драгана Новака.¹³³

У Југославији је, како се наводи у тексту, живело око 150.000 Чехословака, углавном на подручју Војводине, Срема, и Славоније. У октобру 1920. баш пред парламентарне изборе у Краљевини СХС, у Дарувару је на свечаном збору основана *Чехословачка напредна сељачка странка* (Československa roľnícka strana). Ова нова странка тежила је да буде уједињујућа и да у себе обухвати све дотадашње политичке организације Чеха и Словака, како би се тиме добила што боља и јаснија репрезентација Чеха и Словака у Југославији. Овај је чланак занимљив по томе што се углавном оријентише на Чехе и Словаке на подручју Славоније и Хрватске; тај је текст писан из хрватско-југословенског угла. У њему нема толико конкретних података о самој организацији чехословачке мањине – он се базира на нешто друго, а то је питање општег суживота националних мањина, у овом случају чехословачке, и југословенских народа. Наводећи као изразито негативне покушаје асимилације Чеха на подручју Хрватске и Славоније у прошлости, аутор изражава потребу да се у новој југословенској држави чешкој и словачкој мањини пружи све могућности за равноправност и успешан суживот. *У слободној и напредној Југославији нека никома не буде тесно, нека сватко слободно дише, па тако и Чехословаци као наша прва и најближа браћа.*¹³⁴ Као један занимљив детаљ пада у очи критика негдашњег тзв. хрватског државног права из бивше монархије, политичког хрватства у потпуности преузетог од Мађара и њихове идеје мађарске политичке нације; по том политичком хрватству све националности на простору Хрватске и Славоније припадници су (политичке) хрватске нације. *Колико је непотребне, а ако данас гледамо на оно ситно време, и смијешне борбе протекло, док је велебна идеја народног јединства*

¹³³ Ibid, 328-333.

¹³⁴ Ibid, 333.

српски део нашег народа¹³⁵ ослободила од загрљаја политичког хрватства! Наивна идеологија хрватских шовена кретала се је око претпоставке да је сваки онај тко се у Хрватској родио, Хрват.¹³⁶

И док против Мађара и Немаца на простору Хрватске и Славоније овај старчевићевски шовинизам није могао озбиљније деловати, он је деловао против осталих народности, а понајвише Срба, против којих је углавном и био уперен са највећом жестином; из овог чланка сазнајемо да је исто тако, са истим циљем деловао и против чешке и словачке мањине. *Код Чехословака... држало се је да је та асимилација логична конзеквенција њихова Словенства. Мађари и Немци нису се у масама асимилирали, јер су имали јако залеђе и непосредне везе... Чехословаци су се посве занемарили, док није успело Словацима у Војводини и Срему да се национално организују. И док су Словаци имали бар какове такве организације, Чеси и нешто Словака у горњој Славонији били су до недавна посве запуштени.¹³⁷*

Само су Словаци у Срему и Војводини, дакле, успели да се одбране од нападних покушаја хрватске асимилације; што се ишло ближе Загребу опасност од утапања била је већа. Треба имати у виду да су први чешки насељеници у Славонији махом били сељаци; утолико је њихова могућност стапања у хрватске сељачке масе била већа. Стање се помало поправило доласком чешке интелигенције, али пре Првог светског рата они ипак нису успели да створе једну јасну организацију. Тек након рата створене су могућности за тако нешто напуштањем негдашњег шовинизма. *Ми не смемо бити тесногруди и шовинисте као бивши властодрици монархије, наш циљ мора бити да Југославија буде свима својим држављанима драга отаџбина, да се они међу нама осећају као у својој кући.¹³⁸ Пријатељство и братство Југословена и Чехословака било је гарант оваквих тежњи. Но, чак и током недавно одржаних избора у новембру 1920. могла су се чути негодовања од стране *присташа федералистичке партије*, чиме се свакако мисли на ХСС и радићевце, да су Чехословаци *сепаратисти*, њихове вође *Прибићевићеви агенти*, *словенски жидови (sic!)... речју, неким нашим људима је криво што се они неће**

¹³⁵ Односно, југословенског народа (прим.аут.).

¹³⁶ Ibid, 328-329.

¹³⁷ Ibid.

¹³⁸ Ibid, 330.

*асимиловати. Неки наши људи уобразили су себи, да би било посве у реду да се Чехословаци асимилирају, да постану Хрвати.*¹³⁹

Ова дешавања занимљива су сама по себи и показују каква је политичка клима владала у Хрватској након завршетка рата, и са каквим је политичким реликтима на уму, наслеђеним из бивше монархије хрватски народ ушао у нову државу. Сам аутор, г. Новак износи ово питање у жељи да се с наше стране поправи оно што не ваља, и што је одјек наше тужне прошлости.¹⁴⁰

Изражава се основна жеља за равноправношћу и слободом чехословачке националне мањине, као и потреба за слободном употребом мањинских језика; уз то се изражава и потреба за чехословачким школама. У ово време власти су чехословачки језик држале као *непознат*, и чланком се изражава нада да се то исправи. У време писања чланка тек су били ударени темељи организацији Чехословака у Југославији.

Трећи и последњи чланак (заправо више једна белешка) о Чехословацима у овом броју тиче се оснивања Савеза чехословачког и југословенског соколства у Љубљани 22. новембра 1920. Том приликом организован је управни одбор овог новог друштва, као и једна пригодна свечана декларација која је у овој белешци донесена у целости. У тој декларацији наводи се да је дошло до уједињења чехословачког и јужнословенског соколства у један савез, јер

*Живо се сећајући страшних последица рата, држимо за неопходно потребно, да се Словени од сада имају највише да старају за препород свог физичког бића и васпитања нових поколења, како би се могли сви велики задаци, што у будућности чекају на Словенство, најбоље испунити.*¹⁴¹

Потом се захтева од две државе да физичком васпитању посвете пуну бригу и пажњу, при чему Соколство нуди своје учешће, снагу и организацију. Овај чланак, суштински, представља један одличан пример соколских уверења и идеологије. Физичко васпитање не представља само пуко вежбање тела, оно подразумева и душевно и духовно уздизање;

¹³⁹ Ibid, 331-332.

¹⁴⁰ Ibid, 333.

¹⁴¹ Ibid, 351-352.

комплетно оплемењивање духа и тела кроз здравље, здраве мисли, навике, уверења. Кључ свега тога представља Словенство: готово као неки метафизички аксиом коме се све подређује.

*Тврдо верујемо у будућност Словенства и у његову способност да иде до краја човечанских тежњи. Тиме хоћемо себи да прокрчимо пут у срце свега Словенства и да помогнемо и другим радницима за његово социјално, културно и економско развијање.*¹⁴²

У том узвишеном циљу Соколство не жели никако да служи ниједној странци, њега се не тичу сталешке повластице, племенске и верске разлике; оно се темељи искључиво на старом националном принципу слободе, једнакости и братства. Све су то типична уверења за једну организацију насталу на најчишћем националном либерализму, у доба када национализам и није могао бити ишта друго до одраз либерализма; те деветнаестовековне идеале Соколство је било решено да пренесе и у двадесети век, и то снагом и полетом омладине и њене физичке снаге.

3.2. Масарик према социјализму

У броју бр. 5, књизи 2, од 1. маја 1921. изашао је текст *Масарик према социјализму*, одломак из већ поменутог дела Владимира Дворниковића *Т.Г. Масарик, филозоф и вођ чешкога народа*.¹⁴³ Док је претходни одељак говорио о Масарику филозофу и Масарику политичару, спајајући у његовој личности та два у једно, овде имамо једну анализу Масарика као социолога, критичара друштвених питања. Свестрани интелектуалац, он је врло рано испољио своје интересовање за изучавање социологије, као младе науке у настајању; стога Масарик и јесте један од првих социолога уопште. Његови ранији часописи, *Athenaeum* и *Наше доба* испуњени су чланцима социолошке природе. Па ипак, свакако најзначајнија његова дела у том домену представљају његове расправе о марксизму, као и његова знаменита књига *Русија и Европа*.

О марксистичким идејама Масарик је писао још крајем деветнаестог века; 1898. у Прагу излази студија *Otázka sociální* (Друштвено питање). 1899. ово је дело изашло и у Бечу на немачком језику под насловом *Die philosophischen und sociologischen Grundlagen des*

¹⁴² Ibid, 352.

¹⁴³ *Нова Европа* од 1. маја 1921, књига II, број 5, 173-176.

Marxismus.¹⁴⁴ Још раније, 1886, у Прагу он пише студију о стајалиштима социјалистичких странака према питањима модерне етике; њега нарочито интересује оно *етичко* у социјализму. У листу *Час* излазе његове брошуре на тему етике, науке, религије, социјализма и социологије. У једно од најзначајнијих Масарикових дела убраја се и његова *Русија и Европа* (1913). Масарик је имао прилику да путује у Русију, где се упознао са тадашњом руском мишљу и друштвом; уопште, руска књижевност, руска култура и духовност привлачиле су његову највећу пажњу. Ова књига је нарочито утицала на чешке панслависте, јер је њоме Масарик разбио њихове илузије о пансловенском савезу са Русијом, сматрајући да је руска национална мисао, њихова култура некомпатибилна са културом запада и демократичношћу.

Социјализам је за Томаша Масарика двојака ствар; он не представља само пуко радничко питање; он заправо представља како филозофско, тако и животно питање. Још у својој докторској тези из 1881. *Самоубиство као социјални масовни феномен модерне цивилизације* (*Der Selbstmord als sociale Massenerscheinung der modernen Civilisation*) он каже да *социјално питање данас значи немир и незадовољство, тежњу и страх, наду и очајање хиљада и милиона људи*. Социјализам за Масарика представља нешто што утиче на све поре живота, политику, уметност, науку. Он није само радничко питање, нити питање две класе – он је питање читавог друштва. Овако разгранато и широко, то питање представља посебан изазов при проучавању. Масарик није марксиста: он критички приступа огромном Марксовом раду на свој идеалистичко-етички начин филозофа. Марксова материјалистичко-економска теорија му се чини сувише једнострана да би обухватила целокупни људски поредак; он сматра, помало наивно, да је сарадња између класа могућа и да се широк спектар културних, економских и друштвених питања не може подвести под сукоб две класе. Масарикова критика марксизма је у исто време и критика дарвинизма, јер он сматра да је *марксизам само преудешен облик дарвинизма*.¹⁴⁵ Насупрот Марковој суштински економској теорији, Масарикова визија социјализма претпоставља *етичко-хуману социјалност*, која подразумева *општу човечанску узајамност између друштвених класа*. Јер, по Масарику, *само етички препород може да доведе до социјално-*

¹⁴⁴ T.G. Masaryk, *Die philosophischen und sociologischen Grundlagen des Marxismus: Studien zur socialen Frage*. Wien, C. Konegen, 1899.

¹⁴⁵ *Нова Европа* од 1. маја 1921, књига II, број 5, 175.

*економског препорода.*¹⁴⁶ За њега је социјалн правда тек само један етички постулат и ништа више. Равноправност, како политичка, тако и економска, ствар је етике а не економије. Исто тако, друштвена неједнакост и експлоатација ствар су пре свега неправде, неморала и нехуманости, а не класног конфликта.

Овакво гледиште звучи поприлично идеалистички, па чак и наивно, али је оно ипак у потпуности у духу Масариковог општег погледа на свет и његових ставова. Масарик приступа свему као филозоф и етичар; за њега је незамисливо било какво друго становиште. У својој идеалистичкој вери у човечанство и његове моралне и духовне способности он не налази никакву контрадикцију у сарадњи међусобно супротстављених класа зарад стварања бољег и праведнијег друштва. Он такође покушава да помири национализам и интернационализам тврђом да је истински национализам демократичан и социјално праведан, те да су национална питања Чехословачке и Југославије заправо у исто време и социјална питања, што наравно није истина. Он, додуше, јесте у праву када каже да је радничка класа далеко националније оријентисана од буржоазије, која свој интернационализам капитала прикрива оним што Масарик назива *лажним национализмом*.

3.3. Велесајмови у Чешкословачкој републици

Број 4. књиге бр. 5 од 1.јуна 1922. био је у потпуности посвећен велесајмовима, како у земљи, тако и у иностранству. Његова основна тема био је предстојећи велесајам у Загребу 17. јуна, али је и поред тога посветио одређену пажњу велесајмовима у неколико других земаља – Пољској и у Чехословачкој. Ми ћемо се овде посветити одељку о Чехословачкој, који је написао Адолф Хаичман, трговински референт чехословачког конзулата у Загребу.¹⁴⁷

Важност Прага као сајамског града схваћена је одмах након завршетка рата. Одлично повезан железничким и воденим путевима, налазећи се у самом срцу Европе, подржан снажном чехословачком индустријом, Праг је био идеално место за одржавање велесајмова, као и показивања независности и самосталности младе републике, и већ у

¹⁴⁶ Ibid.

¹⁴⁷ *Нова Европа* од 1. јуна 1922, књига V, број 4, 106-108.

првих неколико година њеног постојања одржано их је неколико. Први такав велики сајам одржан је у јесен 1920, од 12. до 28. септембра 1920.¹⁴⁸ Интересовање за овај сајам било је огромно: од 2700 пријављених излагача чак 800 је морало бити одбијено због недостатка изложбеног простора. На простору од 19.340 m² излагало је 1935 предузећа, од којих 38 из Немачке, 24 из Аустрије, 9 из Сједињених Америчких Држава, 8 из Француске, 7 из Велике Британије, по 2 из Белгије, Шведске и Италије, те једна из Холандије, Пољске и Швајцарске.¹⁴⁹ Укупно је 260.000 људи посетило овај велесајам, уз огроман новчани промет – чак 1.253.129.150 чехословачких круна.

Други велесајам у Прагу приређен је од 28. фебруара до 8. марта 1921. И на овом сајму мањкало је изложбеног простора, иако је он умногоме увећан у односу на претходни сајам – свеукупан број излагача био је 2543, од чега 134 иностраних. Иако је трајао прилично кратко, ипак је промет био прилично задовољавајућ – 596.175.940 чехословачких круна. Укупан број посетилаца премашивао је 100.000, а интересантна ствар је то да је на овом сајму по промету доминирала прехрамбена индустрија, док је на претходном то била текстилна.¹⁵⁰

Трећи велесајам у Прагу одржан је од 1. до 8. септембра 1921. Иако је и овај сајам трајао кратко, био је одлично организован. На изложбеном простору од 22.248 m² излагали су, поред претходно наведених земаља, по први пут и Југославија, француски Алжир, Шпанија и Данска. Промет је премашивао милијарду чехословачких круна, а доминирали су текстилна и електротехничка индустрија.¹⁵¹

Четврти прашки велесајам одржан је од 12. до 19. марта 1922. Премда је одржаван у тешким условима због растуће економске кризе у Европи и свету, ипак је постигао задовољавајуће резултате, иако је цена производа била нешто виша и неприступачнија посетиоцима. Учествовало је 2239 излагача, а највише иностраних посетилаца дошло је из Холандије, Шведске, Италије, Југославије и Велике Британије. У време писања текста био

¹⁴⁸ Ibid, 106.

¹⁴⁹ Ibid.

¹⁵⁰ Ibid.

¹⁵¹ Ibid, 106-107.

је најављен јесенски сајам за 1922. и он је требао да буде одржан од 3. до 10. септембра 1922.¹⁵²

Сајмови су одржавани и у другим градовима, пре свега у Братислави и Либерецу. Дobar положај Братиславе, њена одлична повезаност са другим градовима средње Европе, пре свега са Бечом, обећавали су трговачке и привредне успехе. Од 6. до 15. августа 1921. одржан је први Оријентални сајам, на изложбеном простору од преко 20.000 m² и преко 1450 индустријских и 400 државних излагача. Овај сајам посетило је преко 200.000 људи, а трговачки промет премашио је своту од 250 милиона чехословачких круна. Био је смештен у 6 зграда. У чланку се нарочито истиче важност братиславске луке на Дунаву за овај сајам, која је у тренутку писања била у изградњи. Следећи сајам се одржавао од 9. до 16. јула 1922.¹⁵³

Остаје још понешто да се каже о сајму у Либерецу. Либерец је град на северу Чешке познат као значајно тржиште сукнене робе. У овом граду је у јесен 1920. одржан по први пут један нарочит сајам узорака посвећен углавном текстилној индустрији, према су биле заступљене и друге индустријске гране у мањем обиму. Имао је леп успех са прометом од 750 милиона чехословачких круна. Други сајам одржан је 1921, а трећи је најављен за 12-20. август 1922.¹⁵⁴

3.4. “Чехословаци, и ми”

Број 1, књига VI од 1. септембра 1922. био је у потпуности посвећен Чехословачкој републици и чехословачким темама. Под насловом *Т.Г. Масарик и Чехословачка република*, донео је седам чланака о овој земљи и њеном председнику Масарику.¹⁵⁵ Први чланак у овом броју изнео је сам Милан Ћурчин, као неку врсту уводне речи, под насловом *Чехословаци, и ми*.¹⁵⁶ Ова је уводна реч веома интересантна јер представља једно јетко поређење прилика у краљевини СХС и републици Чехословачкој, на Ћурчинов познати иронични и опори начин. Он упоређује економско стање у две државе и пита се:

¹⁵² Ibid, 107.

¹⁵³ Ibid, 107-108.

¹⁵⁴ Ibid, 108.

¹⁵⁵ *Нова Европа* од 1. септембра 1922, књига VI, бр. 1.

¹⁵⁶ Ibid, 1-4.

зашто је чехословачка круна ојачала, а југословенска круна ослабила?¹⁵⁷ Зашто у Чехословачкој живот појефтињује, а у Југославији¹⁵⁸ само поскупљује? Одговор је једноставан: *Зато, што Чешкословачком управљају Масарик и Бенеш, а Југославијом Пашић и Нинчић.*¹⁵⁹ Ћурчин, као што видимо, не пропушта прилику да критикује Пашићев режим, сматрајући да он вуче југословенску државу надоле и да није дорастао њеним управљањем:

*Уколико Масарик и Бенеш оличавају добре или лоше стране своје расе, а Пашић и Нинчић наше, имамо да погнемо главу и да примимо своју судбину без роптања, јер сваки има оно што је заслужио и што је његово. Али ми тврдимо, и дубоко смо уверени, да овде није посредни само судбина, и да је велика несрећа задесила ову земљу, што њу данас представљају, и дају правац (ако се ту уопште може и говорити о правцу) њеној политици, типови не само осредњи и просечни него и нижи и врло ниски, док Чешкословачком управљају њени најбољи синови.*¹⁶⁰

Ствари су потпуно јасне – режим Краљевине СХС испуњен је корупцијом, осредњим или лошим људима, недораслим визији успешне и стабилне југословенске државе. Насупрот њима, Чехословачком управљају честити, поштени, способни људи, велики председник-филозоф Масарик и његова десна рука др Едвард Бенеш. Чехословачка тако све више постаје недостижан узор са којом, сем начелне пансловенске солидарности и пријатељства, Пашићева држава нема ништа заједничко. Ни југословенска радикалска демократија не може се мерити са чехословачком демократијом, будући испуњена корупцијом, притисцима, манипулацијама и застрашивањима. Уопште, радикалштина у Србији је један посебан политички *modus operandi* који превазилази уске оквире само једне партије, и који постоји сам за себе, који нажалост опстаје до данашњих дана и није ништа друго до пародија демократије, изругивање истинским демократским принципима. Она је нетрпељива, искључива; она своју визију воље већине заснива на сировом популизму, подилажењу народним масама, непросвећености, простаклуку и простачком

¹⁵⁷ У то време југословенске круне, које су привремено уведене 1920, а у ствари биле само жигосане старе аустроугарске круне, полако су повлачене из оптицаја и замењиване југословенским динарима.

¹⁵⁸ Треба истаћи да Ћурчин и остали сарадници Нове Европе и пре промене имена 1929. непрестано зову краљевину СХС Југославијом, иако то није у то време био званичан назив.

¹⁵⁹ *Нова Европа* од 1. септембра 1922, књига VI, бр. 1, стр. 1.

¹⁶⁰ *Ibid*, 1-2.

речнику; када се нађе пред каквом демократском опозицијом, прибегава застрашивању и насиљу, не презајући ни од чега како би опстала на власти.

Ћурчин болно осећа да је Југославија изневерила наде и поверење своје чехословачке браће; док су Чехословаци кренули напред, Југословени стагнирају. Бенеш је још током рата, у Лондону рекао да ће *Чехословаци увек ићи заједно са Југословенима ка истом циљу потпуног ослобођења и културног подизања својих народа. Он искупљује сад своју реч и ради, под окриљем Масариковим, пуном паром – а ми?*¹⁶¹

Бенеш још тврди и да Југословени, с обзиром да се Русија срушила сама од себе, преузимају вођство словенских и малих народа. Ћурчин сматра да такав љубазан комплимент нимало не одговара реалној ситуацији, и препушта то вођство Чехословачкој:

*А већ данас знамо ко води Словенство, и мале народе, и где им је средиште. И ми смо срећни, овако како данас ствари стоје, да Чеси воде, и молимо их да ни за часак не испуштају вођства из руку.*¹⁶²

Из свих ових речи провејава Ћурчинов презир према Пашићу, пашићевској радикалштини огрезлој у корупцију, неспособност, трулеж и оријентални примитивизам, неспособној и незаинтересованој да нову, велику југословенску државу постави на њено место и окрене модерним западним токовима, економском просперитету и демократији. У таквој ситуацији Масарикова Чехословачка, помало идеалистички гледана, вођена од стране једног образованог, културног интелектуалца – уз то још и великог пријатеља Југословена – постаје оно што би заправо требало бити и како би требало успоставити систем. У таквој ситуацији Чехословачка заиста постаје један недостижан узор, један идеал. Чехословачка је учитељица Ћурчинове идеалне Југославије.

3.5. Словени у Новој Европи

Овај је чланак заправо са енглеског преведени ауторски текст Т.Г. Масарика који се појавио у првом броју листа *The Slavonic Review*. У свом енглеском оригиналу је био у нешто ширем облику него у ком је објављен на српскохрватском, са дозволом издавача.¹⁶³

¹⁶¹ Ibid, 3.

¹⁶² Ibid.

Овај текст можда можемо посматрати и као извесну допуну онога што је речено неколико година касније, у Масариковом памфлету *Нова Европа и словенско стајалиште*. Чланак анализира позицију Словена након завршетка Великог рата и огромне промене које су их задесиле, са посебним освртом на Чехословачку и Југославију. Пре рата, постојале су само четири словенске државе – Србија, Црна Гора, Бугарска и Русија. Након рата, Србија и Црна Гора ујединиле су се у јединствену државу са Хрватима и Словенцима, а Русија је измењена револуцијом. Настале су две нове словенске државе – Пољска и Чехословачка. Територијалне промене пропраћене су, углавном, и политичким променама – царистички режим у Русији пао је, и проглашен је савез совјетских република: Чехословачка и Пољска, нове државе постале су републике; једино су Југославија и Бугарска остале монархије.

Чехословачку Масарик посматра као обновљену Чешку државу (Бохемија и Велика Моравска). Некада су, каже Масарик, Чеси и Словаци живели у заједничкој држави, али их је одвојила мађарска инвазија. Ипак, Чеси и Словаци су по Масарику један народ, и између њих не може бити никаквог језичког питања. Управо у овоме лежи основни проблем, а то је проблем деветнаестовековног национализма који се веома арбитрарно позива на средњовековну прошлост, и, заправо, највише зависи од њеног тумачења – јер читав национални митос народа средње Европе и Балканског полуострва се заправо своди на романтистичка тумачења средњовековне историје. Мађари у свом националном митосу имају своју идеалну сентиштванску краљевину са границама непромењеним од средњег века; Пољаци своју Речпосполиту; итд. Масарику би требало да буде добро позната романтизација средњовековне прошлости, с обзиром да се и сам својевремено обрачунавао са романтичарима доказивањем да су наводни чешки средњовековни документи фалсификати из деветнаестог века; па ипак, он и даље изражава своју тезу о Словацима и Чесима као о једном народу, иако су та два народа имала потпуно одвојен и другачији развој. Исти је случај и са Југославијом. Зато је после 1918. настао случај да су се народи са потпуно одвојеним развитком и идентитетом, па и културом и религијом, нашли у покушају националног изједначавања и претварања у јединствену нацију. Те

¹⁶³ *Нова Европа* од 1. септембра 1922, књига VI, бр. 1, стр. 4-12.

нације – чехословачка и југословенска, јесу нације језика и нације расе – јер језик по деветнаестовековном схватању означава нацију.

Проблем Чехословачке лежи и у томе што је она сачињена и од многобројних националних мањина – пре свега Немаца, који су најбројнији, и Мађара. Ту су и Пољаци и Рутени. И ту се намеће још једно питање: како изједначити, изнивелисати нешто што је тако суштински различито? Није ни чудо што је Чехословачка у овом периоду имала једно посебно Министарство за уједињавање, будући да је требало изједначити области које су столећима биле под два различита система управљања, Чешка под аустријским правом а Словачка под угарским.¹⁶⁴ Мањинским народима треба пружити могућност за школовање на њиховим језицима; у Словачкој, дуго занемариваној у сваком погледу, привредно и културно, постоји тежња да се школским и аграрним реформама ствари побољшају и да тако Словачка ухвати корак са далеко развијенијом Чешком. Потребно је градити железнице и допуњавати старе аустроугарске трасе, градити и проширивати речне луке како би Чехословачка максимално искористила свој добар географски и привредни положај у самом срцу Европе. То би били, у најкраћим цртама, Масарикови планови за нивелизацију и развој нове државе.

Масарик се дотиче и Југословена. И у југословенском случају јавља се очигледан проблем уједињења и изједначавања. Поготово ако се има у виду вековна разједињеност југословенских народа, па чак и њихова међусобна супростављеност; културне, верске и економске разлике; менталитети, различита политичка устројства, сукоб између централизма и федерализма у новој држави. Слабост југословенских граница, окруженост хостилним народима, и дакако горуће мањинско питање; све ово чини један посебан изазов. Па ипак, Масарик мисли да Југославија има веома добре шансе за развој уколико буде радила на развоју и изградњи путева који ће уједињавати народе и покрајине, те развоју средстава за комуникацију; такође, Југославија има својом широком обалом добар приступ Јадранском мору, што мора максимално искористити.¹⁶⁵

Питању панславизма Масарик приступа из више угла. Географски, Словени не чине савршену целину, будући да су једни од других одвојени Мађарима и Румунима; Не чине

¹⁶⁴ Ibid, 5.

¹⁶⁵ Ibid, 8.

је ни културно; међу Словенима убраја Масарик Чехе као најближе нивоу културе западних народа. Па ипак, између Словена, сматра он, итекако постоји јединство по духу; по језику су чак Словени ближи и разумљивији међусобно једни другима него Германи и Латини. Што се тиче европског јединства и плана уједињене Европе, Словенима Масарик, као најбројнијој етничко-језичкој групи, предвиђа значајан допринос тој идеји. Он предвиђа *Уједињене Државе Европе*, претечу ЕУ, и верује да ће за то требати много труда и напора; али Масарик ипак верује, на свој идеалистички начин, у братство међу народима, након завршетка крвавог Великог рата и пада империјалистичких царстава.

3.6. Председник Масарик

Следећи текст у овом броју потписао је Роберт Ситон-Вотсон. Под насловом *Председник Масарик*, ово је, као што се може и претпоставити, похвала Томашу Масарику и његовом раду, његовој визији. Масарик је за Вотсона *пророк чехословачког народа*. Масарик је и оличење моралног јединства Чеха и Словака, национална икона у рангу са Коларом и Шафариком. Председник Ослободилац, Масарик представља реалистичког политичара, рационалног, мудрог, и свог окренутог етици и поштењу. Такав политичар, каже Вотсон, са лакоћом је тукао стару, превазиђену аустријску политику на њеном терену, у њеној властитој кући, у свету нереалности. Уз помоћ млађих генерација, овај филозоф и професор створио је на рушевинама старе Хабзбуршке монархије нову и младу Чехословачку републику.

Оно што Вотсона посебно одушевљава је Масарикова политичка визија. Он признаје да је од свих политичара и интелектуалаца са којима се састајао и сарађивао, једино Масарик имао јасну визију будуће Европе и будућег света, и да је та визија готово у потпуности испуњена – баш онако како је Масарик описао у својој *Новој Европи*. Једино што није погодио, и није могао предвидети, и поред свог доброг познавања руских прилика, је преврат у Русији, и његово трајање. Још у првим месецима рата, Масарик је добро схватио сву тежину овог светског сукоба и онога што мора произићи из њега – превасходно, рушење Аустроугарске, али и Османског и Немачког царства. Када је дошао тренутак за делање, он је цео свој дотадашњи ангажман ставио на коцку и упустио се у активан дисидентски рад. И заиста, таквог Масарика, борца, дисидента, агитатора у одлучним тренуцима Вотсон радије памти него Масарика председника, са свим формалностима,

шпалирима и почастима; за њега је Масарик онај човек на лондонској железничкој станици 1915. који, усред напада непријатељских авиона, са српским пасошем путује у друштву своје кћери.

Масариков рад у иностранству за време Првог светског рата представља, дакле, за Вотсона најбољи доказ Масарикове храбрости, његовог огромног рада, посвећености и честитости. Он сам је лично практично руководио организацијом Чехословачког одбора, држао предавања, писао чланке, непрестано путовао, од Француске преко Британије до Русије и Сједињених Држава, све време сигуран у циљ и успех свог рада и у своју визију будуће Европе и света, чак и онда када се то његовим савременицима чинило немогуће. Масарик је, каже Вотсон, одувек био усамљен, опредељен за непопуларне ствари, не импулсивно, већ потпуно промишљено. И на крају, његова визија је победила и он је постао гласником новог доба.

3.7. Чешкословачко културно јединство

Ауторски текст словачког политичара Милана Хоџе објављен је у овом броју под насловом *Чешкословачко културно јединство*.¹⁶⁶ Карактер овог чланка стриктно је историјски и он тежи да докаже да је културно јединство Чеха и Словака, као предуслов за стварање модерне националне државе, било непрекинуто кроз историју и да је оно надјачало све изазове и покушаје одвајања. Он се првенствено бави тим питањем из словачке перспективе.

Питање психолошке подељености међу житељима нових националних држава, вели Хоџа, није ништа необично: оно је карактерисало и немачко и италијанско уједињење, оно се понавља сада и на тлу новонасталих и проширених држава у средњој и источној Европи, у Југославији, Пољској и Румунији. Оно што се мора у том случају достићи јесте унутрашње јединство. У случају Чехословачке, Хоџа доказује да је оно одувек постојало у континуитету, и да ни након пропасти великоморавске средњовековне државе оно није прекинуто. Чешки и словачки језик остали су као братски и веома сродни језици, а према неким наводима, словачки је чак важио и за старији.¹⁶⁷ Чеси и Словаци се веома често у

¹⁶⁶ *Нова Европа* од 1. септембра 1922, књига VI, бр. 1, стр. 16-22.

¹⁶⁷ *Ibid*, 17.

средњовековним документима помињу заједно (*Bohoemi et Slavi*), што указује на њихову блискост и сродност. Нововековна историја, петнаести, шеснаести и седамнаести век донели су са собом многе изазове. То је време културних и верских окршаја; познато је да је Словачка у ово доба била центар реформацијске књижевности. Али, вели Хоџа, *ни тај најјачи удар Средње Европе није нас разбио на Чехе и Словаке, већ једино у унутарњем кругу чешкословачком на реформацију и контрареформацију, исто као и све друге народе. И то смо искушење дакле претурили као народно-културна јединица, која почива на истим религиозним погледима на свет, на истом језику и истој књизи.*¹⁶⁸

Тај идентитет није могао изделити ни двојаки систем управљања у Чешкој и Словачкој, различити закони. Словаци су дуго били одвојени од своје чешке браће мађарским законима, и били везани за земљу као мађарски кметови, док се у Чешкој све више осећао антифеудални дух, и та земља урбанизовала и развијала. У мађарској чврсто феудалној атмосфери није ни могло доћи до неког интелектуалног развоја, као што се то догодило у Чешкој. У Чешкој су се религија и хуманизам стопили у једну идеју – у Словачкој то није било могуће, а и онда када је долазило до црквених сукоба то је искоришћавало племство за своју добит. Не треба зато да чуди што су у деветнаестом веку, у време националних револуција, многи Словаци гледали према Чешкој као културнијој, богатијој и образованијој. По први пут се на Свесловенском конгресу у Прагу 1848, доласком словачке делегације почињу исказивати јаснији ставови приближења Чесима по културном, језичком, и другим питањима, и одвајања од мађарског јарма. У то време словачки интелектуалци и језикословци попут Антуна Бертолака, Људевита Штура почињу рад на књижевном словачком језику, развијеном из народног језика. Најбитнија ствар била је одупрети се мађаризацији и развити и проширити књижевни језик. Малобројни словачки интелектуалци почињу полако устајати против феудализма, мађаризације, пристајући уз хуманистичке, либералне идеје и демократију, као и оно најосновније – идеју националне државе. Каква ће та словачка држава бити – још се није сасвим знало. Неки, попут Штура, желели су словачку нацију у овину Угарске. Други су гледали према Прагу као центру јединства Чеха и Словака; језичке сличности упућивале су управо на то.

¹⁶⁸ Ibid.

Постављало се питање да ли до културног и народног јединства може уопште доћи с обзиром на двојакост, мада очиту сродност књижевног језика, као и различит историјски развој. Дуго је то било питање којим су се бавили лингвисти. Ватрослав Јагић, на пример, сматрао је да нема никакве препреке за чешко-словачко национално јединство, сматрајући да се ради о два крила исте језичке заједнице. Није питање, каже Хоца, да ли ми можемо бити једно; питање је да ли хоћемо.¹⁶⁹ Словачка је за Хоцу након свега што се дешавало као неки реконвалесцент након дуге болести; али сада, када су се уклониле све сметње чешко-словачком јединству, њен опоравак је изванредан.

3.8. Чешки реализам

У питању је истоимени чланак др Јована Кршића (1898-1941), српског књижевног историчара и критичара. И он је такође био један од оних југословенских академика који су студије завршили у Прагу; На Карловом Универзитету студирао је словенску филологију, модерну књижевност и филозофију. Ту је и докторирао 1923. на чешком језику, са темом о модерној југословенској лирици. Предавао је неко време српскохрватски језик у Чешкој и радио као професор гимназије у Сарајеву. Због политичких разлога одбијане су му молбе за постављање на место професора универзитета у Београду и Скопљу, 1930. и 1938; молба за Скопље 1938. му је одбијена због његовог учешћа на демонстрацијама поводом догађаја у Чехословачкој.

Чланак под насловом *Чешки реализам*¹⁷⁰ говори о политичкој и културној идеологији чешког народа, коју је у праксу спровео први председник Чехословачке Томаш Масарик. Он је чешком начину мишљења дао облик назвавши га реализмом. Чешки реализам је филозофски и политички правац, за који Кршић држи да потиче још од времена Јана Хуса; па ипак, иако свеprisутан кроз векове, он добија свој коначан облик са Масариком, чији гениј заправо и представља целокупан гениј чешког народа.

По први пут Масариков реализам долази до изражаја у научном и критичком часопису *Athenaeum*, који је он сам основао још 1883. У питању је знаменита афера поводом Краљодворских рукописа, за које се држало да су из средњег века. Масарик је, пак, са

¹⁶⁹ Ibid, 21.

¹⁷⁰ *Нова Европа* од 1. септембра 1922, књига VI, бр. 1, стр. 23-31.

заносом историчара, сличним оном какав је у себи носио и наш Иларион Руварац, устао да докаже да се ради о обичном романтичарском фалсификату из деветнаестог века. Масарик је тиме навукао на себе гнев многих чешких лажних патриота, али је упркос томе истрајао и победио у расправама које су уследиле. Са истим заносом је доказивао и да су приче у ритуалним јеврејским средњовековним убиствима само антисемитистичке измишљотине. Био је због свог реалистичког и рационалног приступа нападан од стране назадних елемената, блаћен од стране клерикалаца; студенти су му звиждали на предавањима. Па ипак, Масарик је остао доследан себи и својој филозофији и тиме постао средиште окупљања чешких напредних снага, малих али одабраних.¹⁷¹

Реализам је као филозофски правац стекао велику популарност у Русији, додуше уз додатак мистицизма; то је реализам Достојевског и Берђајева. Масарик је ову врсту мистичког реализма критиковао, настојећи да од реализма уклони мистицизам. Он није могао прихватити само један утицај; Масарик је, на свој посебан, еклектички начин своју филозофију изградио на више различитих и разноврсних извора, и тиме им дао нови облик и нови дух. Он ту филозофију гради и на традиционалном, историјском чешком хуманизму, и на етичким принципима руских мислилаца, и на енглеском и француском позитивизму.¹⁷² Исто тако, он своје филозофске идеје заснива и на неким својим личним узорима, као што је то Карл Хавличек, чувени чешки песник, политичар и новинар – уопште – национални борац.¹⁷³ Масарику веома импонују Хавличекови ставови, његово помирљиво тражење средњег пута између радикалних Младочеха и конзервативних Старочеха; његово веровање у постепени напредак и развој, његово веровање у поштење и разум – све то код Масарика буди мисао да је Хавличек заправо био први политички реалиста чешке историје. Масарикова филозофска школа дала је значајан број интелектуалаца, филозофа и културних радника, понајвише на пољу практичне филозофије. Међу њих спадају Франтишек Дртина, филозоф и реформатор чешког школства, као и Емануел Радл, биолог и историчар науке.

Масарикова појава на политичкој и културној сцени чешке представљала је велико освежење. Било је то време огорчених сукоба Младочеха и Старочеха, који су трајали

¹⁷¹ Ibid, 23.

¹⁷² Ibid, 24.

¹⁷³ За више о Масариковим погледима на Хавличека видети његову монографију *Karel Havlíček* (1896.)

дуго, практично још од 1848. када је у Чешкој отпочео политички живот. Младочеси су требали да представљају прогресивну странку, али Масарик није био њихов велики присталица, пре свега зато што су му се чинили дизорганизованим, али и несталним по различитим питањима; на пример, нису се превише супротстављали клерикализму, а ни антисемитизму, што је за Масарика било недопустиво. Масарик се потрудио да из ових јалових сукоба изађе једна нова политика заснована на политичком реализму. Око њега се окупљају напредни елементи, и убрзо Масарикови реалисти 1887. покрећу знаменити лист *Час*. 1893. Масарик и дефинитивно иступа из младочешке странке. Његове одушевљене присталице долазе понајвише из напредних интелектуалних кругова са Универзитета, где је Масарик као професор и научник уживао значајан углед. 1906. и званично је основана *Чешка напредна странка*. Њено основно обележје био је антиклерикализам, уперен против деловања Католичке цркве, за коју се сматрало да гуши чешке прогресивне идеје. Велики рат свео је на минимум парламентарни живот у Чешкој, а Масарик је одлучио да борбу настави изван земље. То је уједно био и Масариков *finest hour*: у свом дисидентском ангажману он се дефинитивно поставио као најзрелији чешки политичар, са јасном визијом и циљем – освојити чешку политичку самосталност и срушити Хабзбуршку монархију. Јасно схватање ситуације Масарик управо дугује својим филозофско-политичким идејама које је развијао током деценија рада.

Након завршетка рата и стварања независне чехословачке државе нестају некадашње политичке борбе које су карактерисале предратну Чешку. Масарик је од активног политичара, пошто је извршио своје дело, постао прилично пасивна фигура, означавајући у истинском смислу симбол Чехословачке, њене демократије и напретка. Долазило је до неколико покушаја након рата за обновом предратних реалиста, и то понајвише од стране Масарикових ученика интелектуалаца, пре свега Радл. Али ти покушаји нису дали неке одређене резултате. Јер, то је ипак више био идејни покрет него чисто политички. Може се слободно рећи да дух чешког реализма након рата није ишчезао; он није ни могао да ишчезне, јер је цела Чехословачка саздана на њему. Он је постао једна државна идеја.

3.9. Праг као културно средиште Словенства

Међу градовима Средње Европе Праг свакако заузима најважније место као велики културни и историјски центар. Он у исто време представља и центар словенског света,

својим положајем и културним значајем. Овај чланак, потписан од стране Матије Мурка, словеначког професора филологије на Карловом Универзитету у Прагу, управо говори о огромном утицају *златног Прага* на словенски свет.¹⁷⁴

Најстарији универзитет у словенским земљама, Карлов Универзитет, краси Праг као културна и образовна институција од огромног значаја. У осамнаестом веку Праг добија још једну знамениту институцију – Краљевско учено друштво – такође прво у словенским земљама – које представља претечу Академије наука. Тако у Чешкој постепено долази до културног и интелектуалног полета – Чешка постаје центар једне посебне науке, словенске филологије. Њене темеље поставио је чувени филолог и историчар Јозеф Добровски (1753-1829), а њен развој наставили Шафарик, Ханка, Палацки (*отац чешке нације*). У Праг веома брзо долазе и руски слависти, где врше своја истраживања у богатим прашким књижницама и слушају предавања Шафарика. То је време панславизма; тај покрет изузетно утиче на хрватске и српске илирце, који такође почињу све више да гледају према Прагу. Праг је у правом смислу представљао *Словенску Меку*. Ту студирају српски и хрватски интелектуалци; он је центар културних дешавања. У Прагу је 1862. створено Соколско друштво, које ће се убрзо проширити и међу остатком словенском света и представљати уједињујући чинилац Словенства.

У време писања овог чланка на Карловом Универзитету постојало је неколико значајних филолошких катедри, од којих треба споменути катедру за словенску филологију, словенску књижевност, чешки језик, чехословачку књижевност, катедру за јужнословенске језике и књижевности (на којој је предавања држао писац овог чланка), те катедру за руски језик и књижевност. У ово време у плану је било стварање катедре за пољски језик и књижевност.

Праг краси и знаменита Словенска књижница, мада аутор примећује да она, будући оформљена већином даровима, није систематски сабрана. Поред ње, у Прагу постоје и библиотека Чешког Парламента, као и књижница Словенског института. Осим тога, у Прагу излази и часопис *Славија*, чија је тема претежно словенска филологија. Одувек чувен као универзитетски центар, познат по својим добро опремљеним архивима и

¹⁷⁴ *Нова Европа* од 1. септембра 1922, књига VI, бр. 1, стр. 32-36.

библиотекама, Праг је природно стециште студената из свих словенских земаља. У њему је у ово време предавања слушао знатан број руских емиграната; такође је 1921. ту основан и један нарочит украјински *Слободни Универзитет*, као академско средиште украјинске емиграције у Чехословачкој. Што се тиче југословенских студената, њих је непосредно након рата у Прагу било око 2000, али се тај број у међувремену нешто смањио.

Чеси су се одувек традиционално интересовали за културно зближавање словенских народа, а Праг, центар културе и научних институција, био је за то савршено место. У ово време ишло се ка томе да се та сарадња и то зближавање још више продубе. Аутор предвиђа, из прве руке, да је за то потребно још много рада и труда, *живе словенске свести и искрене љубави к Словенству*.

3.10. Трговинске везе између Краљевине СХС и Чехословачке Републике

Последњи чланак у овом броју посвећен чехословачким темама тиче се досадашњих трговинских веза две државе, краљевине СХС и републике Чехословачке, а његов потписник је аутор чланка о велесајмовима у Чехословачкој Адолф Хаичман, трговински референт чехословачког конзулата у Загребу.¹⁷⁵

Распад Аустроугарске створио је пред новонасталим државама велике изазове. Чешка је као индустријски центар бивше монархије потпуно била преусмерена на ратну производњу, и када је рат завршен одједном је завладала тешка незапосленост, а пољопривредна производња пала је за време рата на свега 40%, што је само погоршало ситуацију. Југославија, додуше, није имала значајнију индустрију; била је то пољопривредна земља чији су српски делови веома пропатили од ратних разарања. Две државе су одмах започеле економску сарадњу и опоравак, везавши се једна уз другу.

1919. запажен је врло живахан промет између краљевине СХС и Чехословачке. Закључено је неколико компензацијских уговора и живо размењивана роба; жито, брашно, сало, суво месо, стока из СХС за угљен, кокс, шећер, стакло, шибице из Чехословачке. Те године увоз из СХС у Чехословачку износио је 1.3% укупног извоза у вредности од 131 милиона

¹⁷⁵ *Нова Европа* од 1. септембра 1922, књига VI, бр. 1, стр. 36-38.

чехословачких круна.¹⁷⁶ Чехословачки извоз у СХС износио је 1.4% укупног извоза, или у вредности од 242 милиона круна. 1920. Трговинска размена је нешто повећана. Те године из СХС извожени су жито и брашно, стока, воће и поврће, вино, маст, дуван; Из Чехословачке највише угљен и грађевинско дрво, гвожђе, стакло, памук, индустријске машине, вуна, и друго. Као што се да видети, размена је приличила условима две државе; Југославија је била чисто пољопривредна земља, а Чехословачка индустријски развијена. 1921. размена је наставила да расте, те је увоз у Чехословачку из Југославије достигао 1.57% целокупног извоза, и заузима девето место у укупној увозној трговини Чехословачке.

Ове трговинске везе изненада су крајем 1921. и почетком 1922. ослабљене због наглог скока чехословачке круне, и истовременим падом југословенске валуте. Па ипак, у време писања овог чланка ситуација се нешто побољшала. Досадашње везе су се повољно развијале, али како аутор примећује, нису могле сасвим задовољити; било је прилично фактора који су отежавали напредак, али будућност се чини оптимистичном.

3.11. Проблем малих народа и њихова улога у новој Европи

Број 2. XIII књиге од 26. Јануара 1925. био је посвећен народним мањинама у Југославији, колонијалној политици Велике Британије у Индији, и, за нас најважније, питању малих народа у новој послератној Европи.¹⁷⁷ У питању је текст *Проблем малих народа, и њихова улога у новој Европи* чехословачког министра спољних послова др Едварда Бенеша, а заправо говор одржан 19. октобра 1925. у Лондону, поводом десетогодишњице Масариковог предавања у Лондону, на истом месту, о истој теми.¹⁷⁸ У *Новој Европи* објављен је само други део тог говора, који се тиче последица рата по мале народе, као и о политичкој улози малих народа у средњој Европи.

Бенеш изражава мишљење да је завршетком Великог рата и победом савезника над Централним силама дошло и до, углавном, победе принципа демократије; они нису победили у потпуности. Чињеница је, пак, да је тај рат одлучио судбину апсолутистичких држава средње и источне Европе. Све побеђене државе захваћене су политичким и

¹⁷⁶ Ibid, 37.

¹⁷⁷ *Нова Европа* од 26. јануара 1926, књига XIII, број 2.

¹⁷⁸ Ibid, 39-49.

социјалним револуцијама; револуција није заобишла ни једину савезничку апсолутистичку државу, Русију. Осујеђени су германски империјалистички планови, а распадом Аустроугарске настале су нове и проширене постојеће мале државе. За Бенеша и Масарика то представља победу европске борбе за идеале слободе и демократије. Победило је начело народног самоопредељења. Ово начело, ипак, није могло бити спроведено у потпуности на мировној конференцији у Паризу; нити је могло бити спроведено да се државне границе у потпуности подударају са етничким границама. Тако се готово свугде у средњој и источној Европи догодила иста ствар: нове и новопроширене државе садржавале су велике националне мањине, великим делом састављене од побеђених народа у Великом рату. Ова чињеница чини овај проблем утолико тежим и компликованијим. У победничким државама долазило је често до провала шовинизма, вођења екстремне политике према дојучерашњим угњетачима. Са друге стране, код побеђених народа завладало је огромно незадовољство; не само да су се често противили новим демократским и еманципаторским идејама, већ се и код њих појавила огорченост због пораза и жеља за реваншизмом. Тако се дошло до ситуације да наспрам новом поретку средње Европе стоји противнички табор који не жели да се уклопи, и који тежи да стање врати на некадашње. Криза демократија средње и источне Европе само појачава незадовољство. Јер, како каже сам Бенеш, те државе *нису још искусиле духовну револуцију коју од њих тражи Рат и коју траже невоље поратне Европе*.¹⁷⁹ То, у исто време важи и за побеђене народе и њихове националне мањине. Другим речима, народи средње и источне Европе нису још прошли ону духовну револуцију кроз коју су још одавно прошле државе западне Европе, као и Сједињене Државе.

Управо у томе, каже Бенеш, лежи улога малих народа – *у свесном раду на духовном препороду нас самих и наших суседа, са циљем да се постигну идеали који су нас водили за време Рата у правцу независности наших народа*.¹⁸⁰ Чехословачка је на томе радила у протеклих седам година, вођена утицајем и идејама председника Масарика. Чехословачки је устав, каже Бенеш, осмишљен тако демократски да му ни његови најокорелији противници немају шта замерити. У Чехословачкој се, каже Бенеш, мањине не боре за своја политичка права, културу и егзистенцију, него за парламентарна места и учешће у

¹⁷⁹ Ibid, 42.

¹⁸⁰ Ibid, 43.

Влади. Чак иако су неке немачке и мађарске партије незадовољне и оптужују чехословачке власти за недемократске мере, Бенеш то оправдава младошћу чехословачке државе: зар је чудо да у једној новој држави, у држави с новом управом буде и грешака?¹⁸¹ Државе средње Европе су могле да се уче управљању до сада једино од старе Аустроугарске – то је била лоша школа и за народне већине и за народне мањине. А то сада треба превазићи. Потребно је поступати са умереношћу и мудрошћу. Са мањинама се, сматра Бенеш, мора поступати мудро и праведно, иначе би неразумна и шовинистичка политика могла довести до сукоба. С друге стране, и мањине морају схватити да не смеју деловати неразумно са својим захтевима; мора се поставити граница у поступању са народним мањинама – не сме им се превише ни повлађивати.

Државе средње Европе упућене су у европском поретку једна на другу. Кључна је чврста и присна економска и политичка сарадња; политика у духу Друштва Народа. У ту је сврху формирана Мала Антанта, њена главна улога је одржавање како мира, тако и блиских и пријатељских односа у средњој Европи. Како опстанак и политика малих држава увек зависе од политике великих држава, од виталне је важности сарадња са њима у оквиру Друштва. Још једна значајна ствар коју Бенеш спомиње је приближавање Совјетској Русији, сарадња и отопљавање односа са њом, као што је то учињено у Локарну са Немачком.

Овај говор, написан изузетно идеалистички, није преживео изазов времена, уз све што ће се дешавати наредних година у Европи и свету, али ипак остаје занимљив као визија једне идеалне Европе засноване на духовној солидарности народа.

3.12. Југословенска омладина у Прагу, пре двадесет година

У трећем броју XIX књиге од 11. фебруара 1929. објављен је чланак др Николе Шкерковића (1884-1972), српског историчара, новинара и публицисте под насловом *Југословенска омладина у Прагу, пре двадесет година*.¹⁸² Шкерковић је у Прагу студирао славистику, а ту је и докторирао 1910. са темом *Ђуро Крижанић, његов живот, рад и идеје*. Бавио се новинарством још током студија и извештавао са Велеиздајничког процеса у Загребу 1909.

¹⁸¹ Ibid, 44.

¹⁸² *Нова Европа* од 11. фебруара 1929, књига XIX, број 3, стр. 78-85.

Овај чланак пре свега представља једно лепо Шкеровићево сећање на студентске дане у Прагу и југословенску омладину која се тамо са њим затекла.

У први мах овај чланак изгледа као једно сентиментално носталгично присећање. Како Шкеровић каже, *није на одмет погледати на себе сама у прошлости. Свеједно каква је та прошлост, добра или лоша... други су идеали, друге су мисли, све је друго од назад двадесет година!... Зачудо, вријеме је било теже, т.ј. теже су биле околности, политичке нарави под којима се живело; али људи су били бољи, и то далеко бољи.*¹⁸³

Шкеровић се присећа својих младалачких идеја, снова, идеја пројугословенске омладине која је студирала у Прагу, и упоређује тужно тадашње идеале са тренутним стањем у југословенској држави (разуме се, несређене политичке прилике и увођење диктатуре). Па ламентује: *А сад? Након толиких огромних напора, након милијона (sic) људских жртава, након утрошка небројених милијарда народног зноја и добра, након надчовјечанских патња и самопрегоревања и претрпљених мука и понижења... послје ослобођења, послје уједињења – какви сад изгледамо? Што сад хоћемо? Вај! Какав одговор морамо дати!...*¹⁸⁴

Било је то доба рађања југословенства, стварања југословенске идеологије. 1906.

Шкеровић је по први пут дошао у Праг. Убрзо је нашао да је југословенска омладина у Прагу у то време била подељена *по племенима*: Срби су имали академско друштво *Шумадија*; Хрвати своје академско друштво *Хрват*; Словенци чак два, академска друштва *Адрија* и *Илирија*, једно клерикално, друго либерално. Прашки услови били су идеални за ширење југословенске идеје и превазилажење племенских подела, премда је то ишло споро. Студенти су од куће доносили *племенску мржњу*: нарочито је била јака франковачка струја. Али, у исто време јачале су и надплеменске, југословенске струје, *потирући племенске тенденције и као идеал постављајући јединственост Југословена као нације, и њихово политичко ослобођење и уједињење.*¹⁸⁵ Одвијали су се разговори, често и у тајности или под плаштом опште идеје Словенства, размењиване идеје, литература, новине. Ти академски кулоари убрзо су уродили плодом, па су већ 1907. сва постојећа

¹⁸³ Ibid, 78.

¹⁸⁴ Ibid, 79.

¹⁸⁵ Ibid, 80.

академска друштва уједињена у један заједнички *Савез југословенских академских друштава у Прагу*.

У овај савез ушли су Срби, Словенци и Хрвати, а ван њега су остали једино Бугари. Савез се брзо прочуо својом делатношћу, па је на његове састанке долазио чак и професор Масарик. На тим су састанцима прављени, често радикални и фантастични, планови о уједињењу и ослобођењу јужних Словена. Но, свакако најреалнији и најбољи савет југословенским академцима дао је сам Масарик: *уједините се најприје духовно, извршите културно уједињење Срба, Хрвата и Словенаца, па кад то постигнете, нестаће оног часа политичких граница.*¹⁸⁶ Шкеровић са жаљењем признаје да они у то време нису такав захтев могли прихватити; њима се журило, желело се пошто-пото извршити политичко уједињење; културно јединство сматрано је мање важним, као нешто што ће, сматрали су, доћи природним путем, само од себе у новој, великој држави.

Политичке расправе прерасле су у револуционарни занос 1908. анексијом Босне и Херцеговине. У време када је изгледало да ће доћи до рата између Аустроугарске и Србије ковани су планови о слању добровољаца у Србију и Црну Гору; нарочито такве идеје биле су популарне међу чешким студентима који су долазили у контакт са Југословенима. Те акције привукле су пажњу аустроугарске полиције, па су југословенски и чешки студенти често долазили под присмотру агената. Они су чак присуствовали и предавањима на Универзитету. Завршетак Анексионе кризе показао је да борба за слободу и јединство представља тежак и комплексан проблем, коме се мора приступити озбиљно. Са дивљењем се гледало на Жерајићев покушај атентата на Варешанина; уопште, револуционарне прилике у Босни и Херцеговине проникле су добрим делом из активности босанскохерцеговачких студената у Прагу. Извесно је да од југословенских студената у Прагу нико није знао за припреме тог атентата; али је босанскохерцеговачка омладина била инспирисана идејама из Прага.

Овај сентименталан чланак, писан у време великих племенских трвења у држави, представља добрим делом покушај гледања у прошлост како би се тиме видела жељена будућност. За Шкеровића покрет у Прагу није изолован, мали покрет интелектуалаца и

¹⁸⁶ Ibid, 81.

студената; то је израз нагонских тежња Југословенске Нације, која, успркос свим малим, ситним рачунима малих мозгова и непријатељима наше будућности – постоји и постојаће.¹⁸⁷ То је сасвим оптимистична нада у будућност. То је искрено надање остарелог интелектуалца да младалачки идеали из једног другог времена могу поново заживети од стране неких других људи, у новом времену.

¹⁸⁷ Ibid, 85.

4

МАСАРИК ВОДИ: 1930-1937

4.0. Жилијен Банда о Масарику (један вођ који није затајао)

Априлски број из 1930¹⁸⁸ донео је један краћи текст о размишљањима великог француског филозофа и књижевника Жилијена Банде (Жилијен Бенда; Julien Benda, 1867-1956) о исто тако великом чехословачком филозофу и државнику Томашу Гаригу Масарику. У питању су изводи из чланка објављеног у часопису *Les Nouvelles Litteraires* 15. марта 1930.

поводом Масариковог осамдесетог рођендана. Бенда је познат по својој књизи *Издаја интелектуалаца (La Trahison des Clercs)*, објављеној 1927. Главни аргумент ове књиге представља Бендина идеја да су европски интелектуалци деветнаестог и двадесетог века изгубили способност да рационално и бестрасно расуђују о политичким, друштвеним и војним питањима, изгубивши се у страстима национализма, шовинизма и расизма.

Насупрот модерном политичком екстремизму, Бенда претпоставља смисао за меру и прагматичност класичне цивилизације, као и традиционалне хришћанске идеје. Бенда у модерним мислиоцима и државницима, углавном, не види хармоничност нити могућност спајања духовног са материјалним.

Једино Томаша Масарика Бенда спомиње у изразито позитивном контексту. За њега, Масарик је један од ретких достојних државника садашњице: *у личности председника Масарика имамо пример, можда једини у модерној ери, човека од акције, државника, који је у исто време и духовни вођ. За Бенду је Масарик тип човека једино забављеног и заузетог да служи истини, пружајући свету пример активности, жртвоване дезинтересованом посланству духа.*¹⁸⁹ Бенду одушевљава Масарикова прагматичност, његов реалистички поглед на свет, његова изразита доследност идејама и идеалима и

¹⁸⁸ *Нова Европа* од 16. априла 1930, књига XXI, број 4, 234-235.

¹⁸⁹ *Ibid*, 235.

одбијање да се одступи од њих. У свим својим великим делима, дисидентском раду, стварању државе Чехословачке, одбрани оптужених у Фридјунговој афери, он увек остаје доследан себи, *истом оном Масарику младом професору, који је у једној чедној собици Прага или Беча писао о филозофији Хјума*. Масарик је за Бенду човек који са лакоћом спаја своја теоријска начела са реалношћу. *Оно што понајвише задивљује код Масарика, каже Бенда, то је његова конгенитална религија истине и правде; он је био исто толико велик док је као незнатни прашки професор бранио погажена права, као и данас када се налази у позлаћеној палати, одакле сада управља једном врло важном нацијом, и говори, раван равнима – са шефовима најмоћнијих царстава.*¹⁹⁰ То је уједно и логичан завршетак, по Бендиним идејама, једног заокруженог мисленог и активистичког дела, при чему вредности са којима се кренуло на тај трновит пут заузимају прво место.

4.1. Масарик о могућности рата

Број 1 XXIII књиге од 16. јануара 1931. био је посвећен тематици мира и рата. У истом броју објављен је текст историчара Алексеја Јелачића (1892-1941) под насловом *Масарик о могућности рата*.¹⁹¹ Алексеј Јелачић је рођен у Кијеву, у Руском царству, као потомак Срба који су у осамнаестом веку отишли у Русију. Био је племићког порекла. Школовао се у Санкт Петербургу и Кијеву. 1920. године дошао је у Краљевину СХС где је докторирао у Љубљани 1925. Предавао је у Скопљу и Београду, а писао о историји Русије, о Достојевском, револуцији у Русији, и, између осталог, о историји Чеха и Словака, што га је довело у контакт и сарадњу са Томашом Масариком.

Један од састанака Масарика и Јелачића описан је баш у овом тексту. Јелачић је уочи Божића 1930. био у аудијенцији код Президента Масарика у Храдчанима. Јелачић ту аудијенцију симболично назива испитом; баш као што је рекао један његов прашки пријатељ, *код њега, пана Президента, аудијенција је прави испит, и то строги испит, за онога који му иде у посету*. Чак и као председник Чехословачке Републике Масарик је као какав строги професор, пред чијим проницљивим умом посетиоци одговарају. Тај састанак, за који је Јелачић првобитно мислио да ће бити веома кратак, јер пан Президент има много обавеза, претворио се у један опсежан и занимљив разговор.

¹⁹⁰ Ibid.

¹⁹¹ *Нова Европа* од 16. јануара 1931, број 1, књига XXIII, стр. 10-14.

Тачно у одређено време Јелачића су увели у Президентове одаје. *Полагао сам често испите у животу – каже Јелачић – али ми ниједан неће остати у тако пријатној успомени као овај “испит” у аудијенцији код председника Масарика.* Разговор је убрзо поведен око проблематике рата и мира, тачније око питања да ли ће у будућности избити још један велики рат. Масарик је тврдио да неће. *За рат нема услова, нема разлога, и напokon, на срећу, нема ни пара –* говорио је. Јелачић није био истог мишљења: упозоравао је на бројне неповољне и забрињавајуће индиције које упозоравају на могућу опасност од рата. Али је Масарик ипак остао непоколебљив. Он је просто сматрао да би било какав будући рат био лудост и ништа више. Он је био дубоко уверен да су катастрофе прошле, да ће разум предвладати и победити, да ће правда и морална начела ипак тријумфовати. Јелачић, мора се признати, у то није сасвим веровао; али је био опчињен Масарикувом мудрачком ауром, чија је видовитост већ и раније постизала огромне резултате, па се ипак помало охрабрио. Масарик је био оптимиста; он је сматрао да су прилике у Чехословачкој републици, али у Европи, углавном позитивне; Са задовољством је слушао причање Јелачића како су, на једном међународном конгресу, чланови немачке делегације са поштовањем причали о Масарикувој Чехословачкој, сматрајући с правом да њихови сународници уживају сва права у Чехословачкој и учествују у власти. Што се тиче Мађара, и ту Масарик сматра да је ситуација врло повољна.

Јелачић је од Масарика отишао привидно умирен, уживајући меланхолично у зимској прашкој вечери, уочи Божића, размишљајући о последицама Великог рата, о уништеним животима и судбинама, страхујући са зебњом о будућности. На сам Божић се враћао возом кући; у возу у Мађарској је упознао једну младу Немицу која је ишла код вереника у Пешту. Разговарајући са њом, запита је за кога је гласала на недавним изборима у Немачкој. *Сигурно за Хитлера, Госпођице? А она поносно на то: Jawohl, mein Herr!... Па дабоме! И она, са својим финим, лепим прстићима да допринесе зрнце тријумфу неразума, немира, љуте страсти и луде мржње и инстиката освете и рата...*

Мало је било људи који су у ово време умели да препознају у потпуности ону опасност коју је са собом носио Хитлеров успон. Међу те малобројне спада и др Алексеј Јелачић. Чак ни Масарик, иако сав од рационалности и реализма, није могао најјасније да схвати да

Велики рат није решио сукобе, да правда, истина и демократија нису свугде завладале, да су ратни сукоби уместо мира изродили само још веће и крвавије сукобе. Масарик не би остао веран себи када би тврдио да није узнапредовало етички, када би посумњао у моралну снагу човечанства. Након толико проливане крви мало коме је изгледало да ће се лудило поновити, и то на још гори и крвавији начин; у ово време још се веровало у победу и снагу демократије над снагама фашизма.

4.2. Два председника: Масарик и Хинденбург

Мартовски број 1933. донео је један краћи текст у секцији политичког прегледа о два председника две републике, Томашу Масарику и Паулу фон Хинденбургу.¹⁹² Обојица у поодмаклим годинама, обојица личности дуге и занимљиве прошлости. Један је постао председником због својих дела у рату, други због својих дела у миру. Један је био и остао војник, а други је био и остао мудрац.

Интересантне су паралеле које прави ова кратка успоредба, како два државника, тако и два народа; интересантна је такође и критика растућег нацизма у Немачкој. Сваки је народ, вели, бирао оно што је ближе његовом менталитету; један је остао при ономе што му је донело пораз, док је други пригрлио оно што му је донело победу и слободу. Један је заборавио наук прошлости, док је други тај наук још јаче усвојио. Једно је сабља, а друго глава.

И стање у те две државе јесте последица избора и менталитета. Сређеност Чехословачке, њена демократичност, њене слободарске вредности јесу суштински производ и заслуга Масарикове делатности; с друге стране, стање у тадашњој Немачкој јесте углавном заслуга Хинденбургове делатности. То је последица и два стања духа; у првом реду, неспремност Немачке за демократију, управо незрелости немачке демократије, која је најзад довела Хитлера и нацисте на власт. Управо супротно аргументима самог Хитлера, који руши крхку немачку демократију тврђом да је демократија неуспешна као систем. Један поглед на Масарикову Чехословачку руши такве опасне идеје. За разлику од демократије, фашизам и нацизам траже власт искључиво и само ради власти, подређујући

¹⁹² *Нова Европа* од 26.марта 1933, број 3, књига XXVI, стр. 131-133.

све тој власти, користећи ту власт против оних којима би требала служити. Фашизам не види власт као сврху организације друштва, он власт види као средство за потлачивање.

Овај текст се такође бави и парадоксалном идејом да нацисти користе демократију и њене установе, користе закон већине како би већини ускратили право; и када жели да укине демократију, фашиста се на њу мора позивати како би приграбио већину и зграбио чврсто власт у својим рукама. Демократија се без здравог парламентаризма не може ни замислити: фашизам прво од демократије прави потпуну пародију да би је потом у потпуности и укинуо. Познате су, уосталом методе, којима се фашизам служи; једна од њих, која опстаје и у нашем друштву до данашњих дана, подразумева да се константним притисцима, насиљем и претњама над демократском опозицијом створи илузија већинске народне воље. Фашиста тако постаје неприкосновени тумач народне воље, и та наводна народна воља му помаже да власт приграби искључиво за себе и своју клику силеција и послушника, а народ да држи успаваног шовинистичким паролама, у страху и понизности.

Фашизам долази на власт неспремношћу једног народа да на свим нивоима усвоји демократске институције, то је први предуслов којим се он обилато користи; наредне кораке преузима поступно освајање власти изругивањем демократским институцијама, претњама, и на крају обичним сировим насиљем. Хинденбург је све то дозволио; Масарик, разуме се, није. Зато Хинденбургова Немачка и Масарикова Чехословачка стоје као антиподи једна према другој, као два света.

4.3. Мештровић у Прагу

Августовски број 1933. био је у потпуности посвећен Ивану Мештровићу и његовом делу, и то поводом његовог педесетог рођендана. Број је донео прегршт чланака о Мештровићу, између осталих, и о његовом животу, родитељима, стварању у Америци и међу југословенском емиграцијом... међу тим чланцима издваја се чланак насловљен *Мештровић у Прагу*¹⁹³, а који говори о великој Мештровићевој изложби у Прагу која је трајала од маја до јула 1933.

¹⁹³ *Нова Европа* од 15. августа 1933, књига XXVI, број 8, стр. 365-371.

Изложба дела Ивана Мештровића у Прагу планирана је врло дуго, још од раних двадесетих година, када је *Prager Presse* објавио један нарочит број о Југославији, и писао између осталог, и о Мештровићу. Међутим, као што то обично бива у таквим ситуацијама, све је остало само на речима. Тек 1932, након одржане изложбе у Загребу током маја и јуна, могао се јасније испланирати овај подухват. Та изложба је у Југославији остварила веома добру прођу; мислило се тако да се изложба из Загреба пренесе у Праг. С обзиром да је и сам Мештровић боравио у Прагу у лето 1932, он је сматрао да је таква идеја добра и за њу дао свој пристанак, па су тако отпочеле припреме. Ипак је изложба одложена за наредну годину, с обзиром да су у јесен 1932. многа Мештровићева дела послата за Холандију и Француску, где су излагана. У међувремену је и чехословачко Министарство спољних послова обећало потпору за Мештровићеву изложбу.

Најважније питање било је пронаћи адекватне изложбене просторије. Избор је пао на дворца Белведере у прашком Горњем граду, у непосредној близини Храдчана, резиденције Президента. Била је то идеална локација. Одлучено је да буде изложено 71 скулптура и 26 цртежа. Изложено је прегршт Мештровићевих ремек-дела, између осталих чувене скулптуре *Мојсије* (иначе поклон краља Александра Масарику), *Плесачица*, *Мати и дете*, *Микеланђело*, *Весталка*, и др. За време припрема изложбе, штампани су посебни каталози на чешком, француском, енглеском и немачком језику, а издата је чак и једна монографија Франтишека Таборског, чешког критичара уметности, о Мештровићу.

Изложба је трајала два месеца и остварила запажен успех. Штампана, каталози и монографије су много учинили за популаризацију Мештровића у Чехословачкој, а посети изложби уприличио је и сам Масарик. Сама посета била је одлична: до вечери 16. јула када је изложба затворена укупан број посетилаца износио је 43.591. Тако се Праг упознао са Мештровићем и Југославијом.

4.4. Масарик води

Двојни број 6. и 7. књиге XXVII од 24. маја 1934. био је у потпуности посвећен Чехословачкој и темама из ове државе. Сви објављени чланци у овом броју имали су за

тему чехословачко друштво, културу, уметност, књижевност и филозофију. Уводни чланак за овај број написао је Ђурчин под насловом *Масарик води*.¹⁹⁴

Чланак је пригодно написан поводом недавног четвртог избора Масарика за председника Чехословачке републике. У овом уводнику Ђурчин каже да ово није први пут да *Нова Европа* пише о Чехословачкој и Масарику; дабоме, као што и ми знамо, писало се много. И притом наводи један део дотадашњих чланака поименице, пре свега претходни посебан број о Чехословачкој који је објављен пре читавих 12 година. И додаје: *код онога што смо ту рекли, пре дванаест година – кад смо били боље расположени за политичке разговоре, и кад су прилике за то биле погодније – остајемо и данас; нити имамо много шта да додамо*. Ђурчин, разуме се, понавља своју и констатацију Ситона-Вотсона да је Масарик пророк чешког народа и изражава радост што чехословачки народ, у временима привредне и политичке криза има за вођу таквог једног мудрог човека.

Чланке у овом броју писали су првенствено чешки писци, како би се из прве руке југословенском читаоцу приближила чешка мисао.

4.5. Чехословаци и Средња Европа

У овом броју изашао је чланак Драгутина Полужанског под насловом *Чехословаци и Средња Европа*.¹⁹⁵ Овај чланак говори о географском, културном и политичком положају Чеха и Словака на простору Средње Европе, и њиховој историјској улози.

Културна и политичка улога Чеха и Словака условљена је, пре свега, њиховим географским положајем. Чешко-словачке земље налазе се у средини, стишњене између порајнске индустријске и подунавске аграрне Европе, између важних копнених и пловних путева; оне повезују Запад са Истоком; оне повезују северну са јужном Европом. Западне границе Чешке, опкољене планинама, чине је попут какве тврђаве. Тај положај је изузетно значајан и прима утицаје и са истока и са запада; није ли и сам Масарик рекао: *ex oriente lux, али и ex occidente: цела наша историја и наш географски положај позивају на ову синтезу*.

¹⁹⁴ *Нова Европа* од 24. маја 1934., књига XXVII, број 6 и 7, стр. 193-194.

¹⁹⁵ *Ibid*, 195-200.

Одличан географски положај подразумевао је, наравно, и политичку важност. У тзв. зони малих народа, настањених између Руса и Немаца, играли су Чехословаци водећу улогу. За време Великог рата Чехословаци су повели ствар малих народа на овом простору; управо су Чехословаци изнели савезницима план о уређењу будуће средње Европе; средња Европа незамислива је без чехословачког културног и политичког утицаја. Тај утицај се протеже и ван двадесетог века, дубоко у историју. Није ли краљ Карло од Чешке направио најважнију државу у средњој Европи, а од Прага културни центар средње Европе оснивањем знаменитог универзитета? Није ли Јан Хус међу првима на европском континенту дигао глас против теократије, сколастике и мистике, зачињући тако доба рационализма и хуманизма, као претеча реформације?

У деветнаестом веку је чехословачки препород играо кључну улогу у националном буђењу других словенских народа. Нарочито су везе између Чехословака и јужнословенских народа биле у овом периоду нарочито чврсте; Колар и Гај, Копитар и Добровски, сви су они међусобно сарађивали и давали правац јужнословенском препороду. Уопште, пансловенство, и словенска културна сарадња добили су замах управо у Прагу, као културном средишту словенства. Из Прага је потекао и Сокол, као једна конкретна тежња за зближавањем и сарадњом Словена. Током Великог рата, управо Чеси предузимају кључну улогу у националном ослобођењу и еманципацији народа на тлу Хабзбуршке монархије. У Лондону и Паризу је за време рата Масарик централна личност. Он неуморно држи предавања, објављује чланке. Први је упозорио на опасност од пангерманског империјализма и убедио западне савезнике у потребу дезинтеграције Аустроугарске, што, у почетним стадијумима рата, још није било општеприхваћено. Тако је националне проблеме у Аустроугарској, и реорганизацију средње Европе по питању самоопредељења он претворио у једно од најважнијих питања рата. Стварањем чехословачке државе, веровао је Масарик, спречиће се немачки продор на југоисток, јер сви путеви у том правцу воде преко Прага; већ саме западне чехословачке границе чине природну баријеру. Југословени би били брана германском продору на југ, а Пољаци брана продору на север и исток. Све три етничке словенске скупине имају, по свом културном и друштвеном развоју, пуно право на самоопредељење.

Без Масарика и Чехословака не би уопште било приче о самоодређењу и ослобођењу народа средње Европе од пангерманизма. Док је немачка визија средње Европе представљала само господарство Немаца над не-немачким народима, чехословачка визија је била заснована на принципима демократије, хуманитета, слободарства и националном самоодређењу. Овакав програм, културно и морално узвишенији, морао је надјачати, упркос бруталној сили и опасности која му је била супротстављена.

4.6. Чеси и Југословени

Овај чланак¹⁹⁶ представља занимљиву реакцију на једно мишљење, објављено пре три године, јула 1931. у сплитском часопису *Ново доба*. У питању је једна помало невесела анализа Боже Ловрића, сплитског књижевника који је дуго живео у Прагу. Овај чланак Анте Тадића критикује Ловрићево мишљење о Чесима из *Новог доба*, тврдећи да Ловрић није добро разумео чешки дух и народ.

У поменутом чланку из 1931. Ловрић даје своја опажања о Чесима као народу, упоређујући га са Југословенима по много чему. Па ипак, један део чланка није се допао редакцији *Нове Европе*. Ловрић се у неколико наврата изражавао врло песимистички о Чесима, њиховој природи, обичајима, и о школству:

Осјећај за дужност је код Чеха јачи него ли осјећај за здравље... Можда, да је за њих рад и заборав. Тужно је сјеверно небо, па се људи труде да радом и послом ућуткају очајничке мисли. Чим другим да скрате вријеме у земљи гдје магла и облаци скоро сваки дан застиру небо? И не знају, да по дану сјаје сунце, а ноћу да трепте звијезде, и тако мало помало губе смисао за природу, дјецу, радост, жену и разбибригу. За њих је цијели свијет њихов писаћи стол и уред, гдје од јутра до мрака раде, не осјећајући притом, да им као вода између прстију измиче младост и радост гледања. Чак ни родитељи ни учитељи не иштеде своју дјецу, у школама ђаци гину од пустог учења. Убијају се таленти, а узгајају људи великог знања, који су душевно исцрпени кад наврше тридесет година. Чешка је школа убитачна, јер се брине само за душевни развитак ђака...

¹⁹⁶ Ibid, 200-202.

Овакво песимистичко размишљање морало је изазвати негативну реакцију *Нове Европе*. По Тадићу, Ловрић, који је годинама живео у Прагу, није уопште разумео чешки менталитет. Истина је да Чехе краси осећај дужности, педантност и радиност; па ипак, све то не иде нимало на штету здравља. Ко је икада завирио и у једну чешку кућу, школу, видео би у њима одличне хигијенске и санитарске услове; ко је изашао ван Прага суботом, недељом или празником, видео би масу света како ужива у природи, на чистом ваздуху, у шумама и на пропланцима; или би, пошавши мало даље, видео бројне бање и купалишта, препуна људи који желе да сачувају и побољшају своје здравље. Видео би бројна соколска друштва, многобројне соколане у којима омладина непрестано вежба и изграђује и тело и дух. Видео би препуне пивнице и винарије, жамор разговора, непрестано једно живахно кретање једног народа. Тадић се пита такође, где је Ловрић видео то суморно чешко северно небо, када је чешка природа испуњена лепотом, у сва годишња доба? Где је Ловрић видео то измицање младост и радости гледања, када је, вели Тадић, опште позната ствар бројност различитих вашара, културних манифестација, забавишта? *Само дакле окорео мизантроп и песимист може видети, да Чесима “као вода између прстију измиче младост и радост гледања”.*

Што се тиче школства, Тадић ипак признаје да је Ловрић донекле у праву када каже да се у чешким школама убијају таленти, а узгајају људи који су душевно исцрпени када наврше *тридесет година*. Али и додаје да таквих примера има свуда на свету, и да је то просто ствар савременог школства уопште. Штавише, чешко школство веома посвећује пажњу физичком васпитању омладине, и да се у таквим школама одгајају људи спремни и за духовни, и за физички рад.

Тадић оставља Ловрића да тугује у својој мизантропији и песимизму и препоручује свим Југословенима да посете Чехословачку, *јер ће се ту научити рационалном раду, те организовању свога времена, и у духовном и у физичком животу*. А омладини која жели да студира у иностранству препоручује Златни Праг, матицу Словенства. *Ко је као ђак живео у Прагу, морао га је од срца завоleti, као жарите словенског духа и осећања; а ко је путовао по Чехословачкој, и упознао се мало боље са њеним народом, морао је ту земљу завоleti као своју другу домовину*.

4.7. Словенство и Чеси (из успомена старог слависте)

Чланак *Словенство и Чеси*¹⁹⁷ представља једну занимљиву успомену руског слависте и историчара Александра Погодина, који је након бољшевичке револуције дошао у краљевину СХС. У овом чланку Погодин се присећа свог боравка у Варшави и у Прагу, од чега Праг заузима посебно место у његовом сећању.

Након што је завршио 1894. Петроградски универзитет, поставши тако асистент на катедри за славистику, Погодин је требало да иде за Чешку, али му то прилике нису дозволиле. Та прилика ће му се пружити тек 1902. године, када је постао ванредни професор Варшавског универзитета; тада ће имати прилику да у Прагу проведе летњи распуст. Још од раније је Погодин познавао и пријатељевао са Матијом Мурком, словеначким славистом који је предавао у Прагу; његово путовање продубиће то пријатељство, и засновати нова. Варшава и Праг били су за Погодина два света – док у Варшави као Рус није наишао на срдачност и пријатељство Пољака, дотле је у Прагу уживао велико гостољубље Чеха. Пријатна клима и многобројне тополице у околини излечили су Погодина, који је у то време боловао од туберкулозе. Чешка му је, уопште, излечила и тело и душу. Док у Русији, како каже, студенти нису умели да се радују, вечито се узрујавајући око политике и светских питања, чешки су студенти били весели, радосни и раздрагани: балови, пијанке и игранке били су део свакодневнице. Неколико недеља, колико је провео на одмору у Чешкој, оставили су на Погодина веома снажан и леп утисак. У Варшави га је, вели, сачекао тежак и сложен живот, и он све до 1908. није био у могућности да поново посети Праг. Русија се за тих шест година, у очима Чеха прилично изменила. Руско-јапански рат 1905, револуција у Русији, изменили су погледе и мишљења. Русија се сада чинила слабом, без духа и полета. Па ипак, и поред тога, Погодин је и овога пута наишао на топао и срдачан пријем баш зато што је Рус. Била је то година велике изложбе чешке трговачке коморе, на којој је изложено све оно што је у то време чешка индустрија имала да понуди; у исто време, у Прагу се одржавао Конгрес Словенских Студената. На том конгресу Погодин је могао да види иступање различитих националних покрета, пре свега белоруског и украјинског; били су ту, разуме се, и чешки и пољски студенти. У оно време Праг је, вели Погодин, уживао репутацију града где се

¹⁹⁷ Ibid, 203-208.

тражила *словенска правда*; на руским универзитетима нису хтели ни да чују о украјинским и белоруским захтевима. Чеси су тако, све више иступали као својеврстан арбитар у словенском свету.

Након боравка у Прагу Погодин се вратио у Варшаву, одакле је у јесен 1908. неочекивано морао да оде за Петроград; изгледа да некеме у Русији није одговарало његово претерано зближавање са Пољацима. У Петрограду је у ово време одржавано неколико скупова словенских политичара и интелектуалаца; тако је у зиму 1908-1909. упознао Томаша Масарика. Убрзо је пао договор да Масарик у Петрограду одржи једно предавање на семинару женског универзитета, и то на руском језику; тема предавања била су национална права мањина; тако је руска омладина упознала великог чешког мислиоца. У лето 1909. Погодин је организовао, са групом својих слушалаца, једно путовање по Чешкој; на том пропутовању придружио им се и Масарик, дружећи се и разговарајући са њима.

1914, баш у јулу пред рат, Погодин се поново обрео у Чешкој, обилазећи за рачун једног петроградског дневника словенске земље. У Прагу је видео велике гомиле мобилисаних, на сваком кораку мобилизационе прогласе. Праг је био празан и потиштен. Та потиштеност је, сем општег страха од рата, била и производ слутње да ће се ићи на словенску браћу, Русе и Србе. *Јула 1914. сам, вели Погодин, у гомили мрачних и озлојеђених Чеха, јасно осетио да су ми они близу и своји... и ја сам имао за Чехе осећање које се може карактерисати само речју братство.*

Последњи пут је Погодин посетио Чешку октобра 1929, на конгресу словенских филолога. Од 1902. до 1929, променило се ту, каже, много. Праг се проширио; изграђене су нове, велике зграде; завршена је дугогодишња борба Чеха за опстанак, сопствену државу, културу, и школу. *Борба је била дуга и упорна, али ће зато утолико дуже трајати ново доба самосталности и државног и народног благостања. Чеси су га, завршава Погодин, можда од свих нас Словена, понајпре заслужили.*

4.8. Струјања у савременој чешкој филозофији

Следећи чланак објављен у овом броју је објављен под насловом *Струјања у савременој чешкој филозофији*, а потписао га је чешки филозоф др Томаш Трнка (1888-1961).¹⁹⁸, знаменити чешки филозоф. Трнка је студирао филозофију и модерну филологију на Карловом универзитету. Дружио се са Карелом Чапеком током својих студија и са њим расправљао о прагматизму; такође је пријатељевао са Едуардом Бенешом и Томашом Масариком. На Масариков подстицај написао је и једну компаративну студију о Х. Бергсону и Х. Вајхингеру. Докторирао је 1914. са тезом *Филозофија Хенрија Бергсона*.

Већ на самом почетку Трнка упозорава да *филозофски поглед на свет, филозофско мишљење, није ништа пустињачки повучено и одељено од остале културе и народног живота... Филозофија то су у ствари прозори и зрак кроз који гледају човек, народ, доба, целе културне епохе, на свет и на космос*. Тако и чехословачки народ поседује сопствену филозофију, своје мишљење, свој посебан поглед на свет, уткане у његову културу и његово друштво. Овај чланак се пре свега бави мисаоним струјањима у тадашњој чехословачкој филозофији.

Развој филозофије у деветнаестом веку, те утицај природних наука на њу, одражавали су се и у чехословачким филозофским и научним круговима. Чиста филозофија била је у опадању, а сама филозофска струјања поделила су се у неколико различитих праваца у склопу целине друштвених наука – педагогије, психологије, социологије, етике. Судари мишљења одигравали су се и у Чешкој – пре свега између мислилаца попут Масарика, Крејчија, Мареша. Расправљало се око Канта, Хјума, Хегела, Дарвина, и других великих утицајних умова. Масарик је тако, на пример, заступао Хјума против Канта, а Мареш је бранио Канта. Паралелно са таквим филозофским критицизмом, развијала су се и нека сасвим прагматичка мишљења, да наука није сама по себи сврха, већ да треба да служи искључиво и једино животу. Такве ставове заступао је у својој белетристици књижевник Карел Чапек.

Светски рат у Чешкој узбуркао је духове и поделио мишљења. Био је то заправо хаос мишљења: смеса старог позитивизма, реализма, вере у разум, на једној страни, а на другој

¹⁹⁸ Ibid, 208-213.

страни скепсе, малодушности, песимизма. Вере у технику; вере и наде у живот и напредак. То је уопште, питање: куда идемо, шта треба да будемо у будућности. Тип племенитог старог рационалист био је Ф. Дртина, који је веровао у моћ и снагу васпитања и образовања за бољу будућност човечанства. Крејчи такође верује у непрестани развој и напредак заснован на спознаји и на научној моћи. Ипак, највећи чешки рационалиста јесте управо Масарик; он узима психологију Огиста Конта, а психологију Хјума. Он је у исто време и етичар; у њему се преплићу позитивистички рационализам *и у исто време вера у сопственог бога*. Међу Масариковим ученицима истичу се нарочито Радл и Хромадка, и њихов рад понајвише долази до изражаја након завршетка рата.

После Светског рата, вели Трнка, настаје нов период филозофског мишљења. *Видело се да наука и техничко мишљење не владају животом, већ да су само његове слуге – живот мора да говори сам себи. У савременој филозофији превладава дакле тражење смисла људских живота у њиховој разноликости*. Није то више доба ни ускогруде науке, ни релативистичког критицизма, ни романтизма; то је доба филозофије о људском животу. Таква филозофија је веома важна за Чехословаке, који у модерној Европи траже оријентацију свог живота и културног стваралаштва. Требало би ипак споменути и сијасет других праваца, који се развили након рата. Пре свега треба споменути верски обојену филозофију, као и естетски интуиционизам. Представници интуиционизма у иностранству су Кроче, Бергсон, Поенкаре. У Чехословачкој такви представници јесу проф. Хопе и проф. Пеликан. Аналогни етизам заступа Ј.Б. Козак. Проф. Мареш са патриотског становишта тражи идеал чешке културе. Најзад, Томаш Трнка, аутор овог чланка, *покушава да изгради заокружен филозофско-антрополошки систем, налазећи у парадоксалном етичком самооцењивању смисао и основу човечјег живота, целе културе, света, и самога Бога*.

Поред свих ових имена, Трнка наводи и још неколико значајних имена, пре свега историчара филозофије, изванредних предавача на универзитетима: др Крала, историчара филозофије, историчара педагогије др Каднера, др Хлупу, др Пшиходу; исто тако, за крај оставља Ладислава Климу, штирнеровског присталицу апсолутног нихилизма, *који је негирао свету сваку вредност*.

4.9. Поглед на савремену чешкословачку књижевност

Овај чланак¹⁹⁹ др Јована Кршића бави се историјом савремене чешке књижевности, што ће рећи од деветнаестог века до тридесетих година. Целокупна чехословачка књижевност развија се паралелно у два правца: један правац иде према Западној Европи, према романској и германској култури; други иде према Словенству и домаћој културној традицији. Та два правца се међусобно сукобљавају, а каткад и измирују. Чешки препород у деветнаестом веку управо тежи да измири романтичарски осећај Запада са традиционалним словенским формама и схватањима. Романтичарска књижевност чешког препорода за јужнословенске народе представља мост преко којег идеје и утицаји са Запада долазе к њима. Најзначајнији представник чешког препорода је Јан Колар, који се заправо може назвати идеологом пансловенства: најзначајније Коларово дело је његов велики лирско-епски спев *Кћер Славије*. Овај спев, заједно са његовим расправама о словенској узајамности, доспео је до нас по први пут преко *Српског народног листа* у Пешти. Тако је чехословачка књижевност почела да врши утицај на јужнословенску. Колар је пробудио словенску свест и национални израз; након њега долазе Франтишек Ладислав Челаковски и Јарослав Ербен. Челаковски и Ербен траже своју инспирацију у домаћим изворима, у чешкој, руској и српској народној поезији. Најзначајније дело Челаковског представљају његови *Огласи*, веома успеле имитације народне поезије. Јарослав Ербен је познат по свом сакупљачком раду; сакупио је мноштво чешких народних прича и песама. И он је објавио једну збирку песама (*Китица*), написаних по народном узору. Требало би међу ове чешке романтичаре уврстити још и Карела Хинека Маху, мрачног песника осећајног изражаја, својеврсног бајронисту, опседнутог смрћу. Упоредо са романтичарском лириком, ствара се и чешка национална проза, а њен творац је једна жена – Божена Њемцова. Она је творац чешке националне приповетке, која говори о обичном човеку, сељаку; она социјалном подлогом својих приповетки већ приступа реализму. Као и њени романтичарски претходници, и Њемцова је скупљала народне приповетке, објављујући их додуше нешто прерађене и допуњене.

У исто време, у Словачкој се развијала посебна књижевност. У први мах књижевност у Словачкој има протестантске корене; али се у осамнаестом веку полако дижу и католици.

¹⁹⁹ Ibid, 213-226.

Католички свештеник-филолог Антоњин Бертолак (1762-1813) је доказивао у својим списима да су Словаци посебан народ, потомци панонских Словена, и да та посебна народност мора да се манифестује посебним књижевним језиком. Па ипак, тек са протестантом Људевитом Штуром (1815-1856) словачка борба за књижевни језик добија узлет. Штур је од централнословачког наречја створио књижевни језик; овакав словачки језик убрзо добија своја књижевна дела и своје ауторе; најзначајнији у овом периоду је Ондреј Сладковић (1820-1872), евангелистички свештеник и аутор великих епских песама *Марина* и *Детван*.

Након 1860, односно укидања Баховог апсолутизма и обнове устава долази до културне обнове у Чешкој и новог полета. Долази до полета патриотизма и националне енергије. Довољан доказ за то представља оснивање Соколског покрета од стране Мирослава Тирша; књижевност, пак, добија космополитско, реалистичко схватање. Око алманаха *Мај* (1858) окупља се круг књижевника, такозвани *мајисти*; њихов најпознатији представник био је Јан Неруда (1834-1891), познат и као оснивач чешке позоришне критике. Познате су његове *Космичке песме*. Од мајиста треба споменути још и Витјеслава Халека (1835-1874), лиричара нежне љубави и природе; Халек се такође окушао и у писању историјских драма, од којих једна има мотив из српске историје – *Краљ Вукашин*.

Након 1870. космополитска књижевност Неруде и Халека уступа место националним словенским мотивима; главни разлог је растућа борба Чеха за политичку аутономију и народна права. Најизразитији представник таквог менталитета је Сватоплук Чех (1846-1908). Он је сав национално оријентисан, у духу традиције; чешки и словенски мотиви играју код њега примарну улогу. Чех је познат и код нас – његове *Песме роба* превео је на наш језик Алекса Шантић. Чех тежи да подигне народну свест и *свето одушевљење*: он је дубоко уверен да ће Словени ослободити човечанство у социјалном, и обновити га у моралном смислу. Долази и до развоја историјског чешког романа; његов најзначајнији представник јесте Алојс Јирасек (1851-1930), иначе историчар по струци. Он је створио велики историјски роман са реалистичким особинама – он верно читаоцу преноси обичаје, средину, живот, ношњу, политичке и друштвене прилике. Нема код Јирасека нигде фантастичног или измишљеног. Он је обрадио два најважнија догађаја чешке историје –

хуситско доба (романи *Међу струјама*, *Против свих* и *Братство*), и турбулентно доба након Беле Горе – у роману *Тама*.

Осамдесетих година, упоредо са културним развојем јавља се поново и космополитски дух у чешкој књижевности, а његови представници су Јарослав Врхлицки (1853-1912) и Јулије Зејер (1841-1901). Они су сасвим западно оријентисани; много су путовали и видели богатство западне књижевности и културе. Врхлицки је био изврстан преводилац и својим преводилачким радом је у чешку књижевност пренео многе велике ауторе западне књижевности: Дантеа, Игоа, Молијера, Леопардија, Гетеа, Шилера, Бодлера, и друге. Био је то ренесансни дух одушевљен Западом. Од словачких аутора овог времена треба свакако споменути Павела Орсага Хвјездослава (1849-1921), који је стварао у тешким временима мађаризације, а која је негирала словачку народност уопште.

Осамдесетих година се такође у чешкој политици, науци, и књижевној критици јавља реалистички правац – строга научна ревизија свега претходног, романтичарског. Најзначајнији представник оваквог правца јесте свакако Масарик, који тежи да чешки јавни живот обогати модерним схватањем на бази реалности и истине. Позната је његова борба за доказивање фалсификата тобоже старих чешких рукописа, а који су управо били ништа друго до романтичарске кривотворине.

Јозеф Холечек (1853-1929) се сматра најизразитијим, и последњим чешким славофилом; његово дело, обојено словенским духом, сматра се извесном противтежом космополитизму Врхлицког. Врхлицки је писао романе о сеоском животу, својеврсне хронике села; најпознатији је његов роман на ту тему под насловом *Наши*. Веома се интересовао за Словенство, а нарочито за Југословене. Учествовао је у Херцеговачком устанку, објавио неколико књига црногорских приповетки, преводио српску народну поезију, написао један спев о Мехмед-паши Соколовићу, бранио интересе Срба у Босни и Херцеговини. Као што аутор каже, *многи су чешки писци познавали Југословене, али ниједан их није тако дубоко упознао нити тако искрено волео као Јозеф Холечек*.

Деведесетих година јављају се нови правци у чешкој књижевности, пре свега импресионистичка школа лирике, као и симболизам. Представник импресиониста је Антоњин Сова (1864-1928), који посвећује више пажње личности него средини, више сопственим чулима. Сова је познат и по томе што је у чешку поезију увео слободан стих.

Импресионисти и симболисти окупљају се око *Модерне ревије*, покренуте 1894.

Најпознатији песник симболиста, и уопште један од највећих чешких песника био је Отокар Бжезина (1868-1929). Снажан и изражајан песник, препун имагинације, он је своју личну драму претворио у ствар космоса. Љубав и мистика су главне одлике његове поезије. Поред Бжезине, значајни представници симболизма у Чешкој су Виктор Дик и Петар Безруч.

Чешка Модерна дала је такође неколико значајних имена. Представник романа Модерне јесте Ружена Свободова, *жена велике духовне радозналости и смисла за живот, која је у својим делима схватила љубав као свемоћну моралну снагу која човека диже*. Она је такође написала једну путописну књигу из југословенских предела под насловом *Боје Југославије*. Представник драме је Јарослав Хилберт, који се истакао ибзеновским комадима, и касније их знатно развио и разрадио на оригиналан начин.

Почетак двадесетог века променио је токове како у светској, тако и у чешкој књижевности. Индивидуалистичка медитација уступила је место виталности, *осећању за душу масе*, социјалним темама, као и опчињености прогресу и техници. Под утицајем италијанских футуриста у Чешкој ствара Станислав Најман, некадашњи декадент и анархиста који се преобратио у песника вере у цивилизацију, обожаваоца природе, покрета и чулне лепоте. За Најманом је након рата пошла читава плејада младих песника: Карел Томан, Петар Кшичка, Отокар Тхер. Утицај рата осетио се и у чешкој књижевности; *ратна литература* коју је промовисао Ремарк појављује се и у Чехословачкој са ауторима као што су Јарослав Хашек са његовим знаменитим *Добрим војником Швејком*, Рихард Вајнер, Иван Олбрахт, који се сматра творцем чешког психолошког романа, Карел Нови, и други. Сliku словачког села у рату дао је млади Словак Мило Урбан својим романом *Живи бич*.

Из ове групе представника ратне литературе издвојио се својом оригиналношћу Карел Чапек, један од најпознатијих чешких књижевника међуратног периода. Из послератног песимизма је својим делима прешао је у прагматизам и релативизам, који су му омогућили мирну аналитичку перспективу живота. Свестрани аутор, бави се како метафизичким питањима, тако и филозофијом дневног живота. Познати су његови чувени *Разговори са Масариком*, интервју написан у форми Масариковог монолога о његовом животу и делу,

заправо *par excellence* биографија, мемоари и истраживачко дело у једном. Требало би на крају споменути и чешке представнике експресионизма, инспирисане немачким узорима. Нарочито долази до изражаја експресионистичка социјална поезија, а њени представници су Јозеф Хора и Јиржи Волкер. Они певају о раднику, пролетеру заробљеном у бучној вреви света, жељном љубави, одмора, мира и правде.

Савремена чехословачка књижевност, примећује Кршић, по својим смеровима и утицајима иде токовима европске и светске књижевности; али, када се зарони мало дубље, *примећују се оригинална стваралачка обележја једне словенске земље, регионализам у најлепшем смислу*. Тај регионализам, закључује аутор, не одузима јој ништа од вредности нити лепоте, али је ипак једини разлог због којег чехословачка књижевност није продрла у свет у оној мери у којој то заслужује.

4.10. Чешка музичка уметност после Рата

Чланак *Чешка музичка уметност после Рата*²⁰⁰ је заправо рукопис чешког музиколога Јозефа Бартоша; у *Новој Европи* објављен је на српскохрватском језику у преводу др Јована Кршића. Овај текст представља један синтетички преглед онога што је на музичком пољу учињено у Чехословачкој републици након Првог светског рата.

Политичко ослобођење након завршетка рата, вели Бартош, довело је такође и до тога да на друштвеним и културним пољима нестану и последњи остаци чешке зависности од Немаца. Прашка *Чешка филхармонија* постала је на тај начин чисто чешки оркестар; прашки Конзерваториј, на коме се до тада предавало на немачком и чешком језику, претворен је у државни институт на коме се користи искључиво чешки језик. Слична се ствар догодила и у позориштима. 1920. године умро је шеф опере прашког Народног позоришта Карел Коваровиц који је управу те институције водио читавих двадесет година. Његова управа одликовала се преовлађивањем домаћег стваралаштва, а такву политику наставио је и његов наследник Отакар Острчил, који ће на положају шефа опере остати једну деценију. И не само да ју је наставио, већ ју је и проширио. Играни су читави циклуси опера насталих из пера чешких аутора: 1924, поводом стогодишњице рођења Беждиха Сметане приређен је циклус оснивача чешке музике. Следеће године приређен је

²⁰⁰ Ibid, 255-260.

циклус опера Здењка Фибиха, поводом двадесетогодишњице његове смрти. 1929. године приређен је циклус дела Антоњина Дворжака; наставило се са делима живих аутора, Јозефа Бохуслава Ферстера (1929) и Витјеслава Новака (1930).

На чело Народног позоришта у Брну дошао је након рата диригент Франтишек Нојман (умро 1929); на чело братиславског позоришта Оскар Недбал. Што се тиче Чешке филхармоније, на њено је чело 1919. дошао Вацлав Талих, који је иначе пре рата неко време био диригент Словеначке филхармоније у Љубљани. Он је Чешку филхармонију подигао на веома висок уметнички ниво, проширивши репертоар како чешких, тако и страних аутора. Праг је тако двадесетих година заиста постао средњеевропска културна метропола, у коју долази све више иностраних извођача; концертни живот се развијао као никада пре.

У значајне музичке ствараоце овог периода спадају Леош Јаначек, Јозеф Бохуслав Ферстер, Витјеслав Новак, Јозеф Сук, већ поменути Острчил и Отакар Зих. Јаначек је најстарији из ове групе (рођен 1854); Ферстер је четири године млађи. Јаначек се својим операма пробио и у иностранство; нарочиту је популарност стекла опера *Њезина пасторка*. Ферстер је дуго времена био изгнаник ван Чешке, у коју се вратио тек након ослобођења; његов стил је деликатнији, интимнији и субјективнији, и не одликује се комплекснијим фабулама (опере *Срце* и *Побеђени*). Ферстер је познат и по раду за хорско певање; нарочит успех постигла је његова велелепна кантата посвећена Светом Вацлаву. Новак и Сук припадају импресионистичкој генерацији чешких музичара. Витјеслав Новак је велику пажњу посветио сценском стварању, фокусирајући се више на балет. Острчил је након преузимања функције шефа опере донекле запоставио свој композиторски рад. Ипак би требало споменути неколико његових зрелих дела насталих након Светског рата: опера *Легенда из Ерина*, *Symfonietta*, те четири мушка хора на речи Нерудиних *Простих мотива*. Отакар Зих се истакао у комичној опери: он је доспео до модерног музичког израза употребом и истраживањем народне музике. Таква је његова *Чешка свита* – испуњена фолклором.

Најзад би требало споменути и млађе генерације композитора. У генерацији четрдесетогодишњака истичу се Емил Аксман и Болеслав Вомачка. Аксман је био сензитивни композитор кога је на компоновање побудила трагика Великог рата. Стварао

је нарочито у области хорских композиција. И Болеслав Вомачка црпео је доста из рата; прочуо се као добар хорски композитор, али и као композитор кантата. Овој двојници треба додати још и Отакара Јеремијаша, разноврсног композитора хорских, инструменталних и симфонијских дела. Нарочито се истакао својом опером *Браћа Карамазови*, према делу Достојевског. Најмлађа у то време генерација чешких музичара, између двадесете и тридесете године, ишла је махом за неокласицизмом, или је настојала да измири сукоб између класичне и модерне, забавне музике попут цеза. Новокласиста је био Ишак Крејчи; ученик Витјеслава Новака, истакао се својом *Касацијом за дувачке инструменте*. С друге стране, композитор Јарослав Јежек више је био наклоњенији цезу, компоњујући музику за позоришне комаде.

4.11. Немоћ чешког фашизма

Број 6 књиге XXIX од 26. јуна 1936. био је посвећен разноврсним темама. У овом броју расправљана су питања диктатуре и југословенства, писано о Хитлеровом режиму у Немачкој, о совјетској музици... међу овим темама нашао се један, мора се признати интересантан чланак Анта Цилиге о екстремно десничарским струјањима у Чехословачкој и њиховој немогућности да значајније угрозе демократски поредак ове државе.²⁰¹ Цилига, бивши комуниста, живео је дуго у Совјетској Русији и тамо био ухапшен због неслагања са стаљинистичким режимом. Провевши неко време у логорима у Сибиру, вратио се у Југославију као антикомуниста.²⁰² Боравећи неко време у Чехословачкој након одласка из Совјетске Русије, имао је прилику да се упозна са чехословачким друштвом и политиком.

Оно што је Цилига видео у Прагу било је у великој супротности са оним што је видео у Москви, па и у Варшави, где је једно време такође боравио. Он је у Прагу видео једно потпуно пацифистичко расположење; за разлику од, рецимо, Варшаве, *пуне официра и униформи... где и ђаци и ученице носе полувојничке униформе. Руска је улица нервозна, ужурбана; људи се боје да неће доспјети испунити своје планове... У неки дућан стигло*

²⁰¹ *Нова Европа* од 26. јуна 1936, књига XXIX, број 6, стр. 167-172.

²⁰² Цилига је занимљива личност. Након повратка из СССР доживео је преображај у хрватског националисту, премда није био наклоњен усташком покрету, што га је током Другог светског рата одвело у Јасеновац. Након рата се определио да живи у емиграцији, пишући антикомунистичке, антијугословенске и антисрпске текстове.

300 pari cipela или 50 одјела, и пол града трчи тамо. Униформа ГПУ²⁰³ – то је кључ који отвара сва врата, без ријечи... Тога у Прагу, или у Брну нема; људи се тамо осећају слободно, слободно разговарају на улици или у знаменитим прашким пивницама, пуним гласом. Осећа се дух једне слободарске, демократске земље. Па ипак, није све савршено. Постоји извесна апатија, разочарење према политици, добрим делом проузроковани економском кризом и незапосленošћу. Државе попут Немачке и Италије, вођене економском кризом, ушле су у диктатуру и тоталитаризам, окривљујући демократско уређење за такво стање. Па ипак, те оптужбе немају основу; јер, како лепо каже Цилига, *Демократија... не означава још ријешење разних проблема друштвеног живота, него тек метод, начин ријешавања тих проблема.*

Стога не чуди што су и у Чехословачкој десничарске странке и фашистичке групе покушале да искористе економску кризу. Рецепт је исти; искористити незапосленост и сиромашење радничке класе одузимањем гласова левичарским партијама, а ускомешану средњу класу усмерити ка себи. Иако је десница донекле ојачала тридесетих година, ствари се нису претерано промениле. Покушаји стварања коалиције деснице и центра, покушај фашистичког пуча генерала Гајде, пропали су неславно. И уопште, поставља се питање, шта би фашизам могао дати Чехословачкој?

Победа фашизма у Чехословачкој, верује Цилига, уздрмала би саме темеље на којима почива чехословачка држава. Значила би успон чешког шовинизма и обрачун са националним мањинама, што би државу увело у грађански рат и довело у опасан положај према националистичким суседима, Немачкој, Мађарској, па чак и Пољској. Или би, можда, једина последица фашистичког преврата било савезништво са Немачком, што би још више ослабило чехословачку независност и самодржавност, управо мирно потчињење Чехословачке Немачкој. Треба имати у виду да у ово време нико није рачунао на догађаје две године касније, из Минхена; чехословачка војска сматрана је јаком и добро обученом, спремном да брани чехословачки демократски поредак и границе. И још једна, можда и најважнија ствар: Чеси су до сада показали исувише политичког смисла и одгоја да би тек тако пошли странпутицом.

²⁰³ ГПУ – *Државна политичка управа* (Государственное политическое управление), назив за обавештајну службу и тајну полицију двадесетих и раних тридесетих година у СССР. У ово време заправо превазиђен израз, с обзиром да је функције ГПУ од 1934. преузео НКВД.

Овај чланак долази до једног занимљивог, и погрешног закључка, а то је да је успон фашизма у Чехословачкој делом онемогућен и *заустављањем таласа реакције у Европи*; иако је он у том тренутку био у пуном замаху. Своју тврдњу Цилига поткрепљује смиривањем ситуације у Француској након метежа који су избијали претходних година; *ликвидацијом десничарског курса у Шпанији* (иако ће шпански грађански рат започети за непуних месец дана!), као и погрешна процена стања у Грчкој, Мађарској и још неким земљама. Потпуно се превиђа опасност коју, након избијања на Рајну, са собом носи нацистичка Немачка, као и Италија, која се управо у ово време обрачунавала са Етиопијом у Африци. Није се, једноставно, могло веровати да ће нови светски рат избити тако брзо, и након толико крвопролића и патњи. У ту сврху овај чланак можемо посматрати и као једно интересантно сведочанство, отисак мишљења једног одређеног тренутка, замрзнутог у времену.

4.12. Смрт Т.Г. Масарика

Први уводни чланак у септембарском броју из 1937 донео је тужну вест о смрти чехословачког председника Томаша Гарига Масарика.²⁰⁴ *Затворио је завек очи највећи савремени Европејац – јадикује Ђурчин. Иако није последњих година, услед дубоке старости, узимао учешћа у управљању државом ,већ сама свест да он ту негде близу Прага још живи, да његово око бдије над његовим народом и над целом светском демократијом уливала је у његове сараднике и све нас извесно спокојство, толико потребно у ова наша немирна времена. Сада је нестало тог највећег поборника истине и правде, и проповедника мира и слоге међу људима и народима.*

И заиста, отишао је, за Ђурчина и Вотсона пророк модерне Чехословачке, симбол моралног јединства чешког и словачког народа. Масарик заиста и јесте био духовни и морални вођа те визије нове Европе која је толико инспирисала Ђурчина и Вотсона; Европе засноване на слободарском духу и демократским принципима. До 1937. таква визија Европе је, као што знамо, већ била превазиђена; поредак успостављен након 1918. није издржао налет тоталитарних идеологија и већ се могло претпоставити, у зебњи и чекању, како ће се тај налет завршити. Па ипак, сама његова личност означавала је један

²⁰⁴ *Нова Европа* од 26. септембра 1937, књига XXX, број 9, стр. 273-274.

симбол, једну визију, један поредак. Можда није чудно што од тренутка његове смрти Европа неумитно почиње да клизи ка још једном рату. Он је за Ћурчина био вођа; *од њега смо се научили реалној политици, политици која помно рачуна са чињеницама... и која има храбрости да гледа ствари право у очи... политици поштења*. Масариковом смрћу нестаје једна визија Европе, једно време; за Чехословачку, то је непогрешиви почетак краја. Без Масарика она није могла опстати.

5

ЧЕХОСЛОВАЧКА КАО УЧИТЕЉ: 1938.

5.0. Критични дани Чехословачке

Јунски број 1938. донео је чланак Анта Цициге под насловом *Критични дани Чехословачке*.²⁰⁵ Повод за овај чланак била су тадашња дешавања, крајем маја, када је наводна увећана немачка концентрација на чехословачким границама довела до панике у Чехословачкој, те најзад до мобилизације; Немачка је негирала груписање на границама и криза је до 23. маја утихнула. Чланак представља кризу као увод у нови европски рат који је, срећом избегнут.

Рат је, каже Цицига спречен интервенцијом Велике Британије и Француске, али и енергичним држањем самих Чеха, *који су поступили као Срби 1914, а не као Аустријанци 1938.* У одушевљењу, можда и помало патетично, писали су француски листови како су *чешка сељачка кола задржала немачке тенкове.* Притом додаје Цицига, јединство чехословачког друштва и војске само је додатно учврстило снагу Чехословачке да се одупре потенцијалној инвазији.

Па ипак, ствари нису тако ружичасте. Иако хвали чешку реакцију у овом случају, Цицига признаје да су у прошлости са чехословачке стране чињене грешке које су довеле до ове кризе. *Владе и државе које су способне на вријеме рјешавати проблеме који им се намећу, или од којих страдавају – издржавају кризе; а владе и државе које обилазе проблеме разним привременим комбинацијама и компромисима, обмањујући себе да ће тако надмудрити и претећи историју, такве владе и државе имају да претрпе катастрофу...предлажу реформе и чине уступке кад је већ прекасно.* Суштински, чехословачка криза има негативне и позитивне елементе. Негативни елементи јесу

²⁰⁵ *Нова Европа* од 26. јуна 1938, књига XXXI, број 7, стр. 206-210.

незадовољство националних мањина, Немаца, Мађара, па и Словака; као и притисак Хитлерове Немачке на Чехословачку. Позитивни елементи, вели Цилига, јесу збијеност чешких редова, демократичност унутрашње политике и спољна подршка. Иако се само формално ради о питању националних мањина, права позадине ове кризе јесте агресивна експанзија нацистичке Немачке.

Цилига признаје да у годинама у којима је стварана република, 1918-1919. Чехословаци нису успели да реше питање националних мањина до краја. То су они и сами признали својим недавним покушајем да створе нови статут мањина. Позицију Чеха према Немцима веома слаби и нерешено словачко питање, које у Чехословачкој игра сличну улогу као хрватско питање у Југославији. По Питсбуршкој конвенцији, која је потписана 1918. и озваничила стварање Чехословачке, Словаци су требали да имају сопствену управу, скупштину и независно судство. Ова тачка никада није испоштована. Словаци нису национална мањина – они су народ за себе. Па ипак, иако им то Чеси и признају, они тврде да Словаци не желе аутономију – говорећи, опет у њихово име. Иако је такав став погоршао ситуацију, Цилига каже да помирљива и демократична атмосфера није давала јаче аргументе ни Хитлеру ни словачким аутономашима. Чехословачка демократија издржала је успешно све изазове, нарочито приликом председничке кризе 1935. Издржала је и овај пут.

Цилига погрешно верује да свако друго решење сем уступака националним мањинама гарантује Чехословачкој губитак независности. Он не увиђа да Хитлерови апетити не могу бити стишани са таквом лакоћом и да је једини смисао ове кризе – немачка експанзија и разбијање Чехословачке, што ће се и показати у наредним месецима. *Трагичност садашње ситуације у Европи*, вели Цилига, огледа се, *колико у недовољној активности снага које се залажу за status quo, толико још и више у слабости снага које се боре за напредно обнављање Европе, за њено уједињење на основи дубоког политичког и социјалног преображаја*. И та тврдња јесте тачна. *Status quo* и поредак версајске Европе јесу брањени, али потпуно погрешним средствима. Хитлер није био заинтересован за компромисе и преговоре; демократична помирљивост Чехословачке, Француске и Велике Британије за њега је представљала само слабост.

5.1. Питање Судетских Немаца у Чешкословачкој републици

Број 9 књиге XXXI од 26. септембра 1938. донео је, у јеку судетске кризе, чланак посвећен немачкој националној мањини у судетској области, камену спотицања у односима Чехословачке републике и Хитлерове Немачке.²⁰⁶ Аутор чланка је Хуберт Рипка (1895-1958), дипломатски дописник чехословачког листа *Lidove Noviny* и својевремено саветник чехословачког председника Едуарда Бенеша. Био је огорчени противник Минхенског споразума, потписаног само неколико дана након изласка овог чланка; након минхенског потписа преселио се у Француску, а затим у Британију, где је био државни секретар у министарству спољних послова чехословачке владе у изгнанству.

Откако је Хитлер прогласио себе заштитником свих Немаца, вели Рипка, проблем судетских Немаца постао је у исто време и питање међународне политике. Из хитлеровских парола о једнакости и равноправности за судетске Немце, избијају јасне експанзионистичке намере Немачке и покушај претварања судетских Немаца у политичко оруђе Немачке за остварење њених агресивних циљева. Излишно је понављати чињеницу, вели Рипка, да ниједна национална мањина у целој Европи не ужива толико грађанских слобода; ниједна мањина, уопште, нема толики политички утицај као Немци у Чехословачкој. О томе шта су јасне намере хитлероваца довољно говори изјава вође странке судетских Немаца Конрада Хенлајна, у којој он захтева од Чехословачке не само пуну аутономију, већ и ревизију чехословачке спољне политике. А то, разуме се, значи одвајање Чехословачке од њених традиционалних демократских пријатеља Француске и Британије и везивање за Трећи Рајх у вазалном положају. Ниједан народ који држи до себе не би могао починити такво самоубиство, и зато на бази Хитлеровог и Хенлајновог плана не може бити пронађено решење. Оно може бити пронађено само уколико се респектују два основна начела: недељивост чехословачке територије и спољна независност републике.

У сврху проналажења решења чехословачка је влада, у време писања овог текста припремала један посебан мањински закон који би чинио подлогу за преговоре са судетским Немцима. Овај закон био би заснован на следећим начелима: проширено право

²⁰⁶ *Нова Европа* од 26. септембра 1938, књига XXXI, број 9, стр. 274-282.

коришћења мањинских језика, проширење надлештава локалних институција и општина, увођење самоуправе у школске управе и културне установе, загарантован део буџета би ишао мањинама, а уведено би било и начело бројне пропорције у државним установама приликом избора чиновника. Овакав план је био добар, али је извесно донет прекасно, и није могао учинити практично ништа да би се спречила катастрофа. Хитлер није био заинтересован да пристане на такве уступке, а судетски Немци били су у ово време прилично нацификовани да би се тиме задовољили.

Рипки су у ово време већ били добро познати и поједини ставови на западу да би најбоље решење за Чехословачку било да се просто одрекне крајева већински настањеним Немцима, не би ли тако, можда, био сачуван мир у Европи барем на неко време. Такво решење није задовољавајуће: те области нису чисто немачке, у њима живи и велики број Чеха. Па ипак, најважнији разлог је последица тог одвајања по Чехословачку; оно што би остало од Чехословачке би убрзо дошло под немачку управу, а Чехословачка би просто била лишена неопходних географских и привредних услова за одржање своје независности. Западне области Чехословачке неодвојиве су од ње; оне нису некаква вештачка творевина, него су одређене природним географским и привредним факторима; у таквим природним границама трајала је чешка држава вековима. Рипка стога додаје: онај ко жели такву поделу, жели Чехословачку или у немачком вазалном положају, или да она нестане са лица земље.

Питање судетских Немаца није само чехословачко питање; то је питање целе Европе. Оно никако није локално, а срж тог питања лежи у положају који Чехословачка заузима у средњој Европи. Није ли Бизмарк још рекао да онај ко господари Чешком, господари и Европом? Деликатан положај чехословачке државе захтева у оваквом случају мудре преговоре, али и подршку западних савезника. Али, преговори могу успети само у случају да судетски Немци не желе да служе као оруђе за разбијање Чехословачке; а подршка западних савезника, Британије и Француске, мора бити потпуна. Нити су судетски Немци, показало се, желели ишта друго, нити су западни савезници дали подршку Чехословачкој. Њена војска, добро обучена и опремљена, њена добро утврђена граница, показало се, у таквом сценарију нису играли никакву улогу.

5.2. Масарик у Енглеској и Масарик и Југословени

Октобарски број 1938. донео је два чланка о Томашу Масарику; *Масарик у Енглеској*²⁰⁷, који је потписао Роберт Ситон-Вотсон, и *Масарик и Југословени*²⁰⁸, потписан од стране др Крешимира Георгијевића, а написан поводом објављивања истоимене књиге др Миладе Паулове, професора за историју источне Европе и Балканског полуострва на Карловом Универзитету у Прагу.

Чланак *Масарик у Енглеској* написан је заправо на основу једног Ситон-Вотсоновог предавања што га је одржао у клубу *Pritomnost* у Прагу, непоследно после Масарикове смрти, и у *Новој Европи* се у писаној форми појављује по први пут. У време објављивања овог чланка на српскохрватском, Вотсон је планирао да га на чешком језику објави у нешто другачијој, проширеној форми, и то на двадесетогодишњицу оснивања чехословачке републике. У питању су, као што се може и наслутити из наслова, сећања Ситона-Вотсона на лондонске дане са Масариком, на сусрете и сарадњу. Ситон-Вотсон се са Масариком сусрео по први пут већ 1907. или 1908. (sic) у Бечу. Након тога су се састали у Бечу још једанпут, и то баш у време Фридриховог процеса; тада је он Масарика по први пут чуо и како уживо говори, премда признаје да га још увек није тако добро познавао (а додајући и притом да је лично био у најпријатељскијим односима са Фридрихом). Следећи сусрет са Масариком десио се поново у Бечу, током Другог балканског рата, па затим у Прагу, јуна 1914, непосредно уочи почетка Великог рата. Ситон-Вотсон је тада путовао по средњој Европи како би прикупио сараднике за часопис који је у то време намеравао да покрене – *European Review*. Као што је познато, овај часопис никада није спроведен у дело, јер је то спровођење прекинуо рат; али ће Ситон-Вотсон током рата ипак покренути у нешто другачијој форми и са другачијом тематиком један други часопис – наравно, *The New Europe*. И, као што је такође познато, управо ће Масарик наговорити Ситона-Вотсона на покретање тог знаменитог часописа.

У сарадњи Ситона-Вотсона са Масариком преплитали су се и југословенско, и чешко питање. Ситон-Вотсон је првобитно био првенствено заинтересован за југословенско питање; убрзо ће му Масарик скренути пажњу и на важност чешког питања. Уопште, у то

²⁰⁷ *Нова Европа* од 26. октобра 1938, књига XXXI, број 10, стр. 300-312.

²⁰⁸ *Ibid*, 328-332.

време у Великој Британији мало је ко шта знао о средњој и источној Европи. Међу првима се ангажовао Вотсон својим *Serbian Relief Fund*-ом, који је прикупљао позамашне суме за помоћ српском народу и избеглицама. Долазак Франа Супила у Лондон још више је охрабрио Вотсона; могла је настати отворена сарадња између чехословачког и југословенског одбора, под будним око Ситона-Вотсона и Масарика. Поведен Супилом, Вотсон је отишао за Рим, где се сусрео са осталим члановима југословенског одбора, између осталих, и са Мештровићем и Трумбићем. Два месеца касније, почетком 1915, са члановима југословенског одбора састао се и Масарик. Трајале су припреме за пребацивање Масарика у Париз и Лондон; у међувремену је он отишао у Швајцарску. Масарик је у Швајцарској остао дуже него што је мислио; имао је неке личне и здравствене проблеме, а и чекао је на израду свог српског пасоша под којим би отпутовао за Париз и Лондон. Пошто је његов пасош био коначно израђен, отишао је прво за Париз, где се задржао неко време, а одатле је коначно 15. априла 1915. стигао у Лондон, на станицу Черинг Крос. *Била је кишовита ноћ, станица пуста и неосветљена, нигде носача – каже Вотсон – па смо он и ја имали муке носећи његов тежки сандук пун књига – брижљиво одабрану оружницу за пропаганду коју је сам одабрао.*

Чим је стигао у Лондон, Масарик је одмах написао један меморандум за поверљиво растурање, за шта је био задужен Вотсон. Наслов меморандума био је *Независна Чешка* (Independent Bohemia). Иако штампан у само 200 примерака, овај је меморандум привукао нарочиту пажњу у Енглеској и у иностранству, па тако и у Немачкој и Аустроугарској. Радило се такође, и на промоцији чешке културе и историје – јула 1916. објављивани су у Тајмсу чланци о Јану Хусу и Чешкој; упоредо са тим, Вотсон је одржао предавање о Јану Хусу на Кингс Колеџу у Лондону. Нешто пре тога, маја 1915, чланови Југословенског одбора, са Трумбићем, Хинковићем и Мештровићем на челу, стигли су у Лондон. Као и у Масарикувом случају, Вотсон је штампао, преводио и објављивао један њихов меморандум – *Манифест британском народу*. На ширењу овог меморандума требало је радити веома брзо – рачунало се са уласком Италије у рат, и стога је било неопходно изложити пред целим светом право Југословена на Далмацију.

Још док је Масарик боравио у Женеви, чињени су у Лондону кораци за оснивање једне посебне катедре за словенске студије. Наравно да је само Масарик, по свом огромном

академском угледу, одговарао као представник једне такве катедре. Убрзо му је сам ректор Лондонског универзитета Роналд Бероус учинио такву понуду: понудио му је место предавача. Масарик се једно време премишљао, али је на крају ипак прихватио, те је наименован за предавача словенске историје и књижевности. У ту сврху одржао је своје знаменито предавање *Место малих народа у данашњој Европи*. Десет година касније, на истом месту предавање је држао Бенеш.

Дошавши у Лондон 1915, закључује Вотсон, Масарик је стекао уверење да *један од главних кључева за решавање ствари лежи у Енглеској; да је британско јавно мњење необично лоше обавештено о свим питањима средње и југоисточне Европе... и да је услед тога са његова гледишта од животне важности, да се ту настани и начини Лондон средиштем своје делатности*. Као што је познато, Париз је препустио Бенешу. У Лондону се код Ситона-Вотсона родило огромно поштовање за Томаша Масарика, и то поштовање се развило у пријатељство, које је било ојачано непрестаним дописивањем и онда када је Масарик путовао кроз Русију и Америку, радећи неуморно на остварењу свог циља. Масарик је тако, завршава Вотсон, *остао не само у његовој живој успомени, него и надахнућем до краја живота*.

Кратки чланак *Масарик и Југословени* објављен је у истом броју у рубрици *Књиге и листови*. У питању је истоимена књига др Миладе Паулове, објављена у издању Чехословачко-југословенске лиге у Прагу. Рецензију књиге за *Нову Европу* написао је др Крешимир Георгијевић.

О односу Масарика са Југословенима писало се и пре ове књиге – треба споменути радове Виктора Новака и Боже Марковића. Марковић се нарочито интересује за Фридјунгов процес и Масарикову улогу у њему. Књига Миладе Паулове више се базира на политичким везама Масарика и Југословена, остављајући по страни његов огроман утицај на књижевност и јавни живот у Југославији. Ова студија, дакле, по мишљењу рецензента има само информативан карактер, те да може послужити онима који се за ову тему интересују, али да ипак не иде дубље у материју. Ипак, он наводи неке занимљиве детаље из књиге, нарочито у вези Масариковог раног живота, првих контаката са Југословенима. Масарик се по први пут заинтересовао за јужнословенске народе у Бечу током својих студија, где је код Миклошича учио српскохрватски. 1891, када је постао посланик

младочешке странке у бечком парламенту, критиковао је политику Бенјамина Калаја према Босни и Херцеговини, сматрајући да Аустрија у Босни не води никакву политику *моралног и друштвеног подизања народа*; био је то чист полицијски режим који је забранђивао и цензурисао штампу, прогонио све што је српско, затварао српске школе и стварао вештачку босанску народност. Други део књиге бави се Масариковим утицајем у стварању напредне хрватске политичке генерације, која се у оно време, 1895 морала након демонстрација против Куена-Хедерварија морала из Загреба пребацити у Праг. Масарик је са овим људима живо сарађивао, и помогао стварање Хрватске напредне странке, а која је касније помогла стварању српско-хрватске коалиције. Стварање те коалиције била је Масарикова визија. Трећи део је посвећен Масариковом делатношћу током Анексионе кризе и Велеиздајничког процеса, када се врло енергично заузимао за лажно оптужене Србе. Масарик је вешто анализирао материјал оптужнице, побијајући све тврдње и доказујући да се ради о инсценираном процесу, и штавише, антидемократским тежњама баруна Рауха да разбије српско-хрватску коалицију. Своје анализаторске способности и тежњу ка истини Масарик је поновио и у тзв. Фридјунговом процесу, доказавши да су Фридјунгови документи ништа друго до фалсификати.

Током Првог светског рата, Масарик је дошао у контакт са Југословенским одбором, али и са српским послаником Љ. Михаиловићем. Он се дивио Југословенима на бројности и способности организације у иностранству; али је и сам имао своју организациону мрежу Чехословака, организованих до те мере да су га обавештавали о свему што се дешавало у Аустроугарској. Како др Георгијевић вели, *Чехословацима је при крају рата било лакше да дођу до своје државе него Југословенима, зато што су Чехословаци иступали удружени и уједињени, док су код нас настала неслагања србијанске Владе господина Пашића и Југословенског одбора*. Масарик је сарађивао колико год је могао са Југословенима у иностранству.

Георгијевић сматра књигу Миладове за *полазну тачку за даље проучавање односа Масарика према Југословенима, као и чехословачко-југословенских односа уопште*, и нада се да ће из њеног пера изаћи и поглавље о Масарикувим односима са Југословенима после рата.

5.3. Чему нас учи судбина Чехословачке

Новембарски број 1938. донео је истоимени чланак²⁰⁹ Ивана Луписа-Вукића, хрватског новинара, поводом тадашњих догађаја, односно Минхенског споразума који је делове Чехословачке препустио нацистичкој Немачкој. Ово је један, по свом тону и ставу, изузетно занимљив чланак, јер се труди да новонасталу ситуацију сагледа из једног другачијег угла. Али, у исто време, и прилично оштар и осуђујућ, и контраверзан.

Аутор у овом тексту покушава да пронађе узроке и разлоге оваквог стања. Већ на самом почетку, Лупис-Вукић каже: *судбина Чехословачке је ријешена*. И наставља пророчки: *свако разуман може лако предвидјети, да ће доћи на ред слични проблеми и на другим странама, а нарочито по мањим земљама... треба стога судбина Чехословачке да потакне на размишљање сваког политичара и грађанина Пољске, Румуније, Југославије, па и осталих малих народа и држава*. Адолфа Хитлера је, каже он, створио Версајски уговор, који је код немачког народа створио *осећај потчињености*. Версајски уговор није био уговор, јер није био добровољни договор две стране – био је то диктат. Тврдње, да би Немачка издиктирала још неправеднији мир, само да је победила, имају и немају смисла. Антанта је водила борбу за победу правде и демократије, за свет без самовоље властодржаца, за свет без рата. Версајски уговор није остварио свој циљ – јер да је остварио, Сједињене Државе би прве ушле у Друштво Народа, а у њ би била примљена и Немачка одмах на почетку. Грешка Версаја је та што је створио осећај потчињености код Немаца, што је казнио немачки народ уместо његових властодржаца. Управо тај осећај потчињености аутор сматра опасном, рушилачком снагом која тежи да на сваки могући начин промени то стање, па и силом. Тај осећај потчињености је довео до распада Аустроугарске, распада Османског царства, бољшевичке револуције у Русији; он сада доводи и до распада Версајског поретка.

Лупис-Вукић саосећа бол чешког и словачког народа, али и сматра, да и Чеси носе део одговорност за несрећу. Они су тражили Чешку у природним границама, и добили су је, али су и са тим границама добили и три милиона Немаца. Аутор чак износи мишљење да им те границе нису дате зато што су природне, већ зато да би Немачка остала мања и мање

²⁰⁹ *Нова Европа* од 26. новембра 1938, књига XXXI, број 11, 345-351.

опасна за Енглеску и Француску, што је апсурдан став, будући да ти крајеви нису ни припадали Немачкој. За аутора демократске слободе дате Немцима у Чехословачкој нису биле довољне; *ма колико да су те слободе широке, оне ипак изазивају осећај потчињености* (sic!). Он проналази неко неодређено решење, сматрајући да су Чеси још од почетка, док је Немачка била слаба, *морали дати Немцима сва могућа права*, ма шта год то значило. Па затим један потпуно лицемеран став: *питање је да ли би и у том случају, (односно, да су им Чеси дали сва могућа права) Судетски Нијемци свеједно тежили за Немачком; али и тада, сигурно би се то збило са мање страха и штете по Чехе од онога што се овако збило*. Дакле, Лупис-Вукић сматра су Чеси требали да проиграју сопствену независност и интегритет својих граница, јер би те границе и овако и онако прогутала Немачка! Па наставља да цитира самог Хитлера: *нису у питању толико границе, колико спољна политика коју Чехословачка води!* У ово, вероватно, ни аутор сам не верује. Само да је Чехословачка водила пронемачку спољну политику, све би било у реду. Али ето, она је одлучила да се ослони на своје традиционалне западне савезнике, провоцирајући тако *осећај потчињености* код Немаца и Хитлера. Аутор не схвата, или неће да схвати, да та спољна политика јесте суштински чехословачка, а не француско-британска како је он назива; да Немачка ни у ком случају нема Чехословачкој ништа да понуди сем атака на њене границе, и да једини ослонац Чехословачке представљају Француска и Британија, којима она традиционално тежи од самог свог почетка, и који су њени узори.

Аутор се тобоже брани да је приврженик и заговорник демократије и равноправности народа, а не поштовалац Хитлера и заговорач немачке доминације над средњом и источном Европом. Његов резон је следећи: мале земље нису способне да спрече немачку превласт над средњом и источном Европом; према томе, *такова превласт, ако Немачка за њом иде, није посао ни опасност само малих држава централне и источне Европе, него још много више Велике Британије, Француске и Русије*. Дакле, независност и суверенитет малих држава није њихово питање, јер оне ионако нису способне да се одупру немачкој инвазији. *Ако Француска и Британија неће или не могу да оружаном силом зауставе Немачку, зар то могу мале државе?* Аутор сматра да оне у том случају морају да воде своје сопствене интересе – али не увиђа да су ти интереси наметнути агресијом једне недемократске, освајачке силе, те да се они у том случају своде на пуко преживљавање,

ако уопште успеју да осигурају статус немачког вазала. Аутор се такође брине и за Словаци. Он признаје да су Чеси учинили за Словаци више него што би Словаци икада успели да учине сами за себе – али тај аргумент за њега нема важности, јер то само ствара *осећај потчињености*.

Суштински, ово је став једног Хрвата који у то време благонаклоно гледа на Немачку, надајући се да би немачка експанзија обезбедила у Југославији бољи положај и самоуправу Хрвата. Он сам злурадо закључује: *све што важи за друге мале народе важи и за нас. Све странке у земљи признају, сви озбиљни политичари и забринути грађани признају, да наша народна кућа још није уређена како треба: сви признају, на првом мјесту, да постоји Хрватско питање, и што је с њим у вези, и да га треба ријешити.* Лажно себе називајући демократом, нападајући беспошtedно чешки народ који брани своју независност и своје границе, Лупис-Вукић благонаклоно гледа ка нацистичкој Немачкој, гледајући у њеној агресивности шансу за хрватски народ у Југославији, који, разуме се, има *осећај потчињености*. Не и према Хитлеровој Немачкој, чини се.

6

УМЕСТО ЕПИЛОГА: У ОДБРАНУ ЧЕХА

6.0. И Чешкословачка

Мартовски број 3. књиге XXXII из 1939.²¹⁰ испратио је чланком *И Чешкословачка А*. Цилиге скорашње догађаје у Чешкој и Словачкој, односно крај Чехословачке републике и проглашење тобоже независне Словачке, а у ствари немачког вазала. Чланак је помало неубедљив ламент над Чешком и Словачком, сада вазалним државицама Немачке, уз критику односа Чеха према Словацима. Цилига, преобраћени хрватски националиста, у сукобу Чеха и Словака види сукоб Срба и Хрвата, поистовећујући Хрвате са Словацима, као и аутор претходног чланка у овом раду. Он Чесима признаје демократичност, и смисао за демократију, али их напада прилично оштро за однос према Словацима, поистовећујући чак тај однос са *колонизаторским протекторством* (sic!). По њему је чешка политика била *исувише чешка*: односно, да је служила искључиво чешким интересима, и ничему другом. Основни проблем био је дакле, чешки централизам; немачка агресија је ту за Цилигу тек само узгредан фактор. Као и Лупис-Вукић, и он решење тражи у неком неодређеном раном споразуму са Словацима који је требао да се догоди још на почетку. Овако, под притиском Немачке, Италије и Мађарске, тај закаснио споразум није могао много шта учинити.

Цилига тобоже жали што Чеси, као некада њихови хуситски преци, нису смогли снаге да бране своју државу и своју слободу. Он сматра да они сада нису били толико духовно јаки као у време Хуса *Чешкословачке више нема*, лamentsује он. Али и додаје, помало цинично, да ако су Словаци нанели последњи ударац Чехословачкој позвавши Немце као арбитра, онда су Чеси нанели први ударац, не успевши да остваре равноправност два дела државе.

²¹⁰ *Нова Европа* од 26. марта 1939, књига XXXII, број 3, 83-87.

6.1. У одбрану Чеха

Завршавамо са мајским бројем из 1939. који је донео одговор²¹¹ претходном Цилигином чланку. Овај одговор написао је, како се у предговору уредништва за овај чланак наводи, *један наш чешки претплатник у Југославији*, а потписао се као др Јос. Водехнал.

Уредништво је такође напоменуло да *Нова Европа*, објављујући политички преглед др-а Цилиге, није казала своје коначно мишљење о Чехословачкој и свему што је с њоме у вези, будући да је то један од предмета којима је она одувек поклањала нарочиту пажњу и највише симпатија.

Др Водехнал на самом почетку каже да да је након кобних дешавања у јесен 1938. било већ свима сасвим јасно, да ће убрзо након тога доћи до потпуне окупације Чехословачке. Очекивани спас споља није ипак дошао, а Чеси нису пружили отпор. Са свих страна чули су се гласови да су Чеси *морали* да пруже отпор, да су сами криви за своју пропаст. Овакво виђење, каже аутор, као да заузима и сама *Нова Европа*: због тога се он осећа позваним да изнесе своје мишљење, и са њим неколико чињеница.

Пре Минхена, вели др Водехнал, Чехословачка је била верна савезница Француске. Њена највећа грешка је та што је превише веровала Француској, односно њеним политичарима. Иако је Француска начелно била вољна да брани Чехословачку у мају 1938, ипак се на крају испоставило да она није у стању то да учини – и тиме је практично присилила на предају територије под претњом избијања светског рата. Чеси нису желели да свесно изврше самоубиство, иако им храбрости није мањкало. Чињеница је, дакле, да су Чеси били издани не само од својих демократских савезница, него и од своје словачке браће.

Што се Словака тиче, њима је, истина, обећана аутономија 1918. Питсбуршком декларацијом; она им никада није дата. То не значи, ипак, да су Чеси држали Словачку за какав колонијални протекторат, као што то тврди Цилига. Чехословаци су у Словачку, након столећа мађарског угњетавања, унели дух слободе заједно са демократијом. Зар не би Масарик, пореклом и сам Словак, дао Словацима аутономију само да су за то постојале конкретне могућности? Зар није Масарик сам рекао: *не можеш преко ноћи од роба створити слободног човека?* Уопште, шта рећи о Словачкој, која је за време Мађара

²¹¹ *Нова Европа* од 26. маја 1939, књига XXXII, број 6, 212-216.

имала свега 200 основних школа, и ниједну средњу школу? Чеси су у Словачкој изградили хиљаде основних школа, стотине средњих школа, и читав један универзитет; све то већински чешким, а не словачким новцем. У Словачкој након ослобођења није било довољно чиновника, јер је већина њих била мађарске националности, или је била мађаризована; било је неопходно довести чешке чиновнике уместо оних Мађара чиновника који су се иселили за Мађарску. Ти чешки чиновници вршили су своју дужност савесно колико год су могли; словачка интелигенција тек се морала стварати и одгајати. Чешка је Словачкој изградила путеве, железнице, индустрију; изградњом Словачке јачана је читава Чехословачка. И што је најважније: Словацима врата нигде нису била затворена због њихове народности, као што је то пре био случај.

Др Водехнал при крају напомиње још једну значајну ставку – на последњим чехословачким изборима имале су словачке аутономистичке странке тек једну трећину словачких гласова, док су неаутономистичке добиле остале две трећине. Ту не може, притом, бити ни говора о некаквим изборним притисцима, када се зна колико је изборни закон у Чехословачкој био праведан и демократски. Сада, каже Водехнал, у тобоже слободној и независној Словачкој, људе затварају, прогањају, данас у Словачкој постоје концентрациони логори! И закључује: *очигледно, за слободу мора бити народ одгојен – мора имати своју историју и културу, и мора знати гинути за своју слободу. Да би дао Бог и нама Чесима и нама Словацима, и свима нама Словенима, да нам Златни Праг опет засветли у свом старом сјају и у својој властитој култури!*

Закључак

Током свог двадесетогодињег постојања часопис *Нова Европа* је, негујући све време без престанка своју слободарску, прогресивну, пројугословенску идеологију, писао о разноврсним темама, трудећи се да југословенском читаоцу пружи квалитетан и озбиљан садржај из културе, политике, књижевности, уметности и друштвених питања. Уредник *Нове Европе* Милан Ћурчин обликовао је овај часопис по свом нахођењу и по својим афинитетима, испуњавајући веома често странице темама о својим узорима. Такви узори били су свакако Томаш Масарик и Роберт Ситон-Вотсон, који су радили на оригиналној, лондонској *The New Europe*. Нова Европа – то управо јесте једна идеја сама за себе, визија о послератној Европи заснованој на самоопредељењу, либерализму, демократији и прогресивизму. Не треба стога да чуди што Вотсон често пише за *Нову Европу*, гледајући у Ћурчину свог идеолошког сарадника. Не треба да чуди ни то што Масарик, његов живот и дело заузимају толико простора на страницама *Нове Европе*, као уосталом и Чехословачка; јер Чехословачка и јесте главно Масариново дело. Масарик је за Ћурчина пророк Чехословачке, пророк нове Европе. Он је симбол победе над старом Европом, конзервативном и клерикалном. Он је јединствена личност у историји чешког и словачког народа, истински вођ и државник; пре Масарика у чешкој историји на личност таквог калибра наилазимо само код Франтишека Палацког; у модерној историји Чеха можда му се приближава још само Вацлав Хавел.

Поред Масарика, *Нова Европа* пише о великом и разноврсном броју чехословачких тема. Током излагања *Нове Европе* објављена су чак два броја у потпуности посвећена Чехословачкој – 1922. и 1934, што довољно говори о важности Масарикове Чехословачке за Ћурчина и његов часопис. Писано је, свакако, и о везама и односима Југословена и Чехословака, у духу зближавања две нације и пријатељских односа; писано је и о Прагу, његовој величини и лепоти, Југословенима који су тамо живели и деловали. Сматрано је да је Праг културни центар Словенства, а то уверење је добило на значају нарочито у ово време када се на бољшевичку Москву није гледало благонаклоно. Писано је о свему ономе што је сматрано да је чехословачку нацију чинило великом – о чехословачком политичком

уређењу, великом узору за Ђурчина, о чехословачкој уметности, о сајмовима, о изложбама, о музици, о чешкој мисли и чешким филозофским правцима. У време чехословачке кризе, 1938. и 1939. *Нова Европа* интензивно пише о о ситуацији у тој земљи, предочавајући југословенском читаоцу круцијално стање са немачком мањином и односе са Хитлеровом Немачком. Она у право време, у сред трајања кризе узима мишљења истакнутих чехословачких политичара (Хуберт Рипка) и увек благовремено извештава и даје најновије информације, мишљења, предикције, анализе. Занимљиво је видети, у овом случају, сукоб једног светоназора који је себе заснивао на демократским принципима и националном самоопредељењу, и једног реваншистичког, агресивног светоназора који је управо тежио да такве принципе обесмисли и уништи, управо се користећи демократским методама да би дошао на власт, и заснивајући своју агресију и експанзију према територијама на којима су живели Немци (Аустрија, Чехословачка, Пољска) управо на принципу самоопредељења које му је, тобоже, било ускраћено.

Иако већина чланака у *Новој Европи* гледа са поштовањем и благонаклоно на Чехословачку, последњих неколико чланака у овом раду носи један знатно другачији став. Занимљиво, чланке након Минхенског споразума 1938. и анексије 1939. пишу Хрвати, који у независној Словачкој, па била она и немачки вазал, виде могуће решење за своје питање у Југославији, које је у то време било горуће. Чеси се тако упоређују са колонизаторима и тлачитељима, и врши се апологија немачке агресивне политике у средњој Европи. Све ово довољно говори о томе каква је запаљива политичка ситуација владала у то време у Југославији; *Нова Европа*, која је одувек писала традиционално против Београда, почела је у таквој ситуацији да објављује чак и чланке овакве оријентације, ма колико они били усмерени ка десно. Јер, читава једна генерација хрватских интелектуалаца и политичара отишла је у том периоду ка десно, ка франковштину и усташтву; чак и Хрвати изразите пројугословенске оријентације су отишли у овом правцу. Па ипак, овакви ставови наишли су на реакцију и уредништва и читалаштва, па је последњи чланак у овом раду заправо одговор на такве неправичне осуде.

Овај мастер рад је представио 35 чланака о Чехословачкој и чехословачким темама, објављених између 1920. и 1939. Сам рад хронолошки се завршава 1938, са Минхенским

споразумом; али сам ипак одлучио да не изоставим догађаје из 1939, представивши их пригодно у форми епилога овог рада. Наравно, подразумева се да се прича ту не завршава – она се неће завршити за још две године, када ће немачка агресија захватити и подељену Југославију на стакленим ногама. У фундаментално издељеној држави *Нова Европа* је непрестано тежила изједначавању, дијалогу, помирењу и дискусији, мењајући се обликом и формом, увек пишући о актуелним темама. Овај мастер рад, премда спомињући мноштво разноврсних чланака пише о сијасету личности, о сијасету идеја, дешавања, чињеница, представљајући их, анализирајући их, ипак се не одваја од своје основне тематике. Он у основи јесте оно што треба да буде – студија о једном часопису, и о једној држави.

|

Summary

During the First World War, as the war goals made themselves more clear, recognizing the importance of the Eastern theatre of war, primarily Balkan front, a group of British intellectuals and journalists led by Robert William Seton-Watson and Henry Wickham Steed founded in London a magazine named *The New Europe*, subtitled *A Weekly Review of Foreign Politics*. This magazine was dedicated primarily to the broad matters of Central and Eastern Europe, as well as smaller nations comprising Austria-Hungary; Seton-Watson, already a scholar and an expert in the matters of Austria-Hungary, together with his friend and cooperator, Bohemian dissident and political leader Tomáš Garrigue Masaryk, wrote on the issues of the enemy empire, predicting its downfall and demanding freedom and self-determination for the smaller Slavic nations comprising the Habsburg lands. The magazine was characterized by its liberal, pro-democratic orientation, preaching anti-conservatism and anti-clericalism; as such, it made a lasting effect on many progressive intellectuals who cooperated in its making, particularly those coming from Bohemian, Slovak and South Slavic areas. After its closure in 1920, a group of liberal, progressive-minded intellectuals in newly formed Yugoslav state gathered around Milan Čurčin founded in Zagreb a new magazine under the name *Nova Evropa*, which preserved the liberal attitude of its London predecessor, however with the addition of integralist Yugoslavist ideology. The magazine, which was primarily focused on topics of art, culture, literature and politics, came out from 1920 to 1941. Alongside internal, Yugoslav topics, there was a great number of articles dedicated to international matters; amongst them, topics about the Czechoslovak state, which was at this time a valuable friend and an ally of Yugoslavia in a new interwar order. Although Czechoslovakia was a more of an orderly, democratic state, both countries shared essentially the same values and conducted extensive political and cultural cooperation. Czechoslovak political system and its founder Masaryk were highly valued and respected by Čurčin and the rest of the *Nova Evropa* and in a way represented a model by which Yugoslav society should be reshaped. There were entire magazine issues dedicated to Czechoslovakia and its culture and society. With Masaryk's death, and later the dissolution of Czechoslovakia, Čurčin and his *Nova Evropa* have lost a valuable friend and a role model,

awaiting the same fate and hoping the tides could be changed, in their unshaken progressivist worldview.

Литература и извори

1. *Нова Европа (1920-1941)*, часопис; осн. Милан Ђурчин у Загребу; I-XXXIII.
2. *Lidové noviny* (1893-), дневни лист; осн. Adolf Stránský у Брну; 19.10. 1930 и 24.10. 1930.
3. *Přítomnost* (1924-1939), часопис; осн. Ferdinand Peroutka у Прагу; 6.8.1930.
4. *Недић, М., Матовић, В., (Ур.) (2010), Нова Европа 1920-1941: Зборник радова.* Београд: Институт за књижевност и уметност.
5. Циндори-Шинковић, Марија, *Нова Европа 1920-1941; Библиографија.* Институт за књижевност и уметност, Београд, 2010.
6. Masaryk, Tomáš Garrigue, *Borba za samoodredjenje: Nova Evropa I slovensko stajaliste*, Zagreb, Nakladni odio Jugoslovenskog novinskog D. D., 1920.
7. Vanku, Milan, *Mala Antanta 1920-1938*, I.P. “Dimitrije Tucovic”, Titovo Uzice, 1969.
8. Сладек, Здењек, *Мала Антанта 1919-1938: њене привредне, политичке и војне компоненте.* Превео са чешког Владан Матић. Службени Гласник, Београд, 2019.
9. Škerlová, Jana, *Věrnost za věrnost? : československo-jugoslávské politické vztahy v letech 1929-1934 : přání, rozpory, realita*, Řada A – Monographia, sv. 76. Historický ústav, Praha, 2016.
10. *The Making of a New Europe. R.W. Seton-Watson and the Last Years of Austria-Hungary*, H. Seton-Watson and C. Seton-Watson (Seattle: University of Washington Press, 1981.
11. Hanak, Harry. “The New Europe, 1916-20.” *The Slavonic and East European Review*, vol. 39, no. 93, 1961.
12. *R.W. Seton-Watson, German, Slav and Magyar: a Study in the Origins of the Great War.* London, Williams and Norgate: 14 Henrietta Street, Covent Garden, W.C., 1916.
13. Винавер, Станислав, *Томаш Масарик*, Издање југословенског националног комитета “Мале Антанте штампе”, Београд, 1937.

14. Чапек, Карел, *Разговори са Т.Г. Масариком*, прев. са чешког др Крешимир Георгијевић, Матица Српска, Нови Сад, 1938.
15. Милан Совиљ, *У потрази за недостижним: југословенско-чехословачке културне везе 1945-1949*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2012.
16. Beneš, Eduard, *Svjetski rat i naša revolucija, uspomene i razmišljanja iz doba borbe za slobodu naroda*, Zagreb, 1938.
17. Wojatsek, Charles, *From Trianon to the first Vienna arbitral award : the Hungarian minority in the first Czechoslovak Republic : 1918-1938*. Montreal : Institut des civilisations comparées = Institute of Comparative Civilizations, 1980.
18. Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, Завод за уџбенике, Београд, 2006.
19. Brügel, J. W. (Johann Wolfgang), *Czechoslovakia before Munich ; the German minority problem and British appeasement policy*. Cambridge University Press, 1973.
20. Никола Жутић, *Соколи: идеологија у физичкој култури краљевине Југославије 1929-1941*, Ангротраде, Београд, 1991.
21. Драгољуб Јовановић, *Медаљони I-IV*, II књига; прир. др Надежда Јовановић, Горан Бабић и Слободан Гавриловић, Службени гласник, Београд, 2008.
22. Katerina Kolarova, *Československo-jihoslovanská revue: bibliografie a komentovaná analýza*. Bakalářská diplomová práce, Praha, 2011. (преузето с интернета)
23. Katerina Kolarova, *Kapitoly z dějin Československo-jihoslovanské ligu*, magisterská diplomová práce, Praha, 2014. (преузето с интернета)
24. Димић, Љубодраг, *Културна политика у краљевини Југославији*, III књига, Стубови културе, Београд, 1997.
25. Milan Ćurčin, *Das Serbische Volkslied in der deutschen Literatur*, Memphis: General Books, 2012.
26. Јањетовић, Зоран, *Немци у Војводини*, Институт за новију историју Србије, књига 50, Београд, 2009.
27. Јањетовић, Зоран, *Деца царева, пасторчад краљева: Националне мањине у Југославији 1918-1941*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2009.

28. *Bohemia's Case for Independence*, by dr Edouard Beneš, With an Introduction by Henry Wickham Steed. London: George Allen & Unwin Ltd, Ruskin House 40, Museum Street W.C.1, 1917.
29. Милан Ђурчин, *Песме*, С.Б. Цвијановић. Београд, 1906.
30. Гордић, Гордана, Павловић-Лончарски, Вера, Дамљановић, Тања, *Архитектонске споне Београд-Праг, галерија Ледербурике баите, Праг, 1.7.1997-31.7.1997*. Завод за заштиту споменика културе града Београда, Београд 1997.
31. Ален, Џ.П. Тејлор, *Хабзбуришка монархија 1809-1918*; прев. са енглеског Мирјана Николајевић. Слио, Београд, 2001.
32. Sajti, Eniko A., *Hungarians in the Vojvodina 1918-1947*, Boulder : Social Science Monographs ; Highland Lakes : Atlantic Research and Publications ; New York : Distributed by Columbia University Press, 2003.